орг. 83.3Аз7
С 30

М. Сеидзадә

УНУДУЛМАЗ ХАТИРӘЛӘР

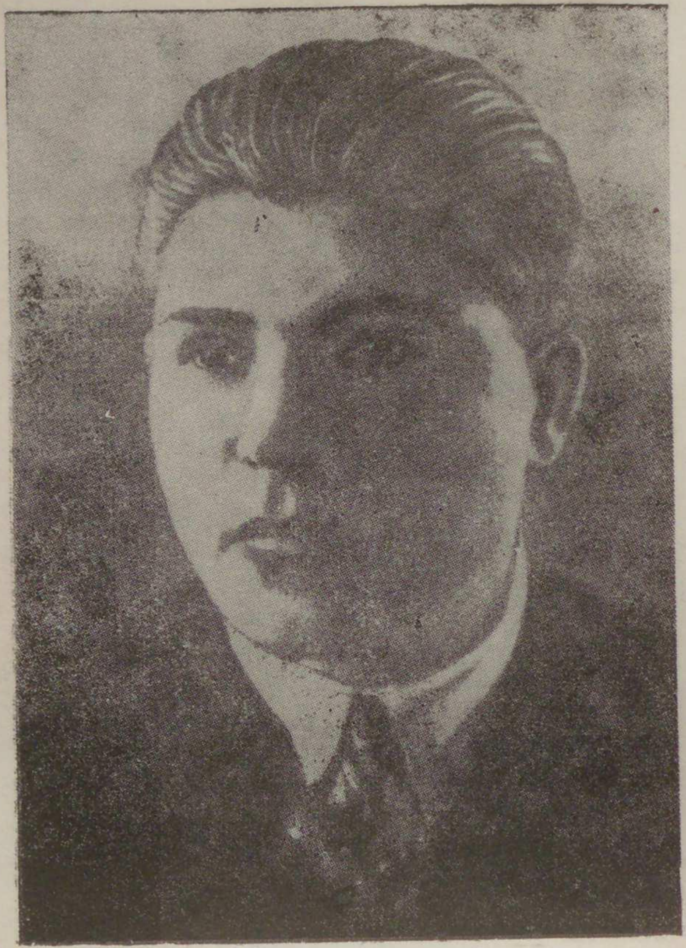

83.3Аз7
орт. С-30

М. СЕЈИДЗАДӘ

УНУДУЛМАЗ ХАТИРӘЛӘР

2015 fond.

Азерб. Государств. Республиканск.
Детская библиотека
им. Фирдуоси Бачарни
Инв. № 34625

КӘНЧЛИК
БАКЫ
1975

Кәнчлик илләриндә әдәбијјат саһәсиндә илк аддым атдығым замандан бир сыра көркәмли шаир вә әдибләримизлә сәмими көрүшләрим, сөһбәтләрим, бә'зиләри илә јахындан достлуғум хәјалымда дәрин из бурахмышдыр. Мәдәнијјәтимизин көркәмли нүмајәндәләри, әдәбијјатымызын бөјүк сималары илә јахын мүнасибәт, үнсијјәт мәнә онларын характеринин бә'зи чәһәтини аз-чох өјрәнмәјә имкан вермишдир.

Гүдрәтли бир сәнәткарла һәр дәфә көрүшәндә онун шәхсијјәти, сәнәти һаггында мәндә јени тәсәввүрләр ојанырды. Сөһбәт заманы марагландығым мәсәләләрә даир вердијим суалларын ҹавабындан бөјүк сәнәткарларын сәнәтә мүнасибәтини өјрәнә билирдим.

Инсан јаша долдугҹа хатирәләр она даһа әзиз вә ширин көрүнүр. Сон илләр тәбии бир һисс мәни нараһат едирди. Бу һисс шаһиди олдуғум әдәби һадисәләр, мүшаһидә етдијим көркәмли шәхсијјәтләрин һәјаты һаггындакы хатирәләрими гәләмә алмаға мәни һәвәсләндирирди. Нәһајәт һафизәмдә јашајан унудулмаз хатирәләри бу сәһифәләрә көчүрдүм.

Севә-севә охудуғумуз тә'сирли әсәрләрин мүәллифләринин һәјаты, хасијјәти, әмәл вә арзулары илә аз-чох танышлыг әдәбијјат вә мәдәнијјәтимизин тарихи илә мәшғул олан зијалыларымыза фајда верә биләр.

Хүсусилә, бөјүк әдиб вә шаирләримизин бир-бирилә достлуг мүнасибәти әдәбијјат һәвәскарлары кәнҹләримиз үчүн ибрәтли олар.

Мүәллиф

М 70302 (114) / М 653 (12)—75 133—75
© «Кәнҹлик» 1975

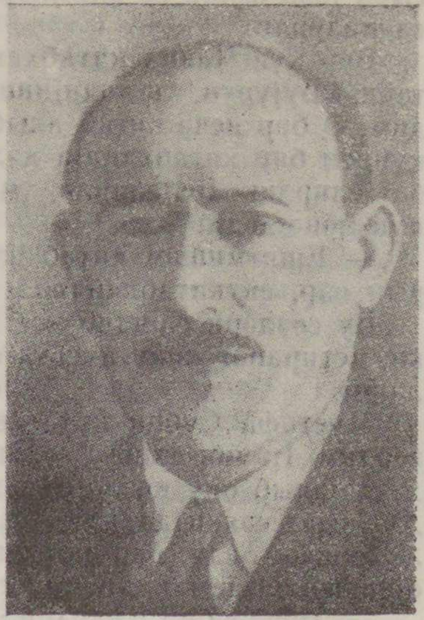

БӨЈҮК ШАИР ВӘ ДРАМАТУРГ

1927-ҹи илдә Ленин рајонунун Ҹапаридзе китабханасында ишләјирдим. Бизә хәбәр вердиләр ки, охуҹулар конфрансы олаҹаг. Бир сыра фәал охуҹуларла бәрабәр Бакыја кәлдик. Бу конфранс индики Дәнизчиләр клубунда ачылды. Көркәмли јазычылар габаг сырада әјләшмишдиләр. Ҹавид башында бухара дәрисиндән папаг, көзүндә ејнәк, әл ағаҹына сөјкәниб әјләшмишди. Шәклини журналда көрдүјүм үчүн ону таныдым. Охуҹулар бир-бир трибунаја чыхыб Ҹавидин әсәрләри барәсиндә өз мүлаһизәләрини сөјләјирдиләр. Шаир бу сөзләри чох диггәтлә динләјир, арабир күлүмсәјирди. Конфранс гутарды. Ҹавид чыхыш етмәди. Үмумијјәтлә, иҹласларда данышмаг онун адәти дејилди. Кетмәк истәјәндә она јанашыб таныш олмаг истәдим. Анҹаг дүзү ҹәсарәт етмәдим.

Бу, әсәрләрини севә-севә охудуғум, һәмишә көрмәк арзусунда олдуғум Һүсејн Ҹавидлә илк көрүшүм иди.

Ики-үч ил сонра мән маариф ишчиләри евинин китабханасында ишләмәјә башладым. Бу китабхананын бинасы индики Кәнҹләр мејданында јерләширди. Ара-

сыра јазычылар вә алимләр дә китабханаја китаб алмаға кәлирди.

Бир күн Чавид китабханаја кәлиб мәндән китаб истәди. «Бујурун, истәдијиниз китаблары сечин» — дедим. О бир нечә китаб алыб кетди. Сонра он-он беш күндән бир китабханаја кәләрди. Һәр дәфә онунла сөһбәт едирдик. Беләликлә, үнсијјәт башланды. Чавид бир күн мәнә деди:

— Ешитмишәм китаб һәвәскарысан, јахшы китабларын вар, ев китабхананла таныш олмаг истәјирәм.

Бу сөзләри ешидиб чох шад олдум. Гәрара алдым ки, истираһәт күнү ахшам саат 8-дә мән ону евдә көзләјәм.

Мустафа Сүбһи күчәсиндә јашајырдым. Үнванымы вердим. Һәмин ахшам сәккизә беш дәгигә галмыш күчәдә дајаныб ону көзләјирдим. Инанмырдым ки, кәләр. Дүз саат сәккиздә Чавид кәлди, евә галхдыг, китабларла таныш олду, бир-ики китаб сечди. Бир гәдәр нәрд ојнадыг. О заманлар мән субај идим. Чавид деди:

— Һәрдәнбир нәрд ојнамаға кәләрәм.

Беләликлә, Чавидлә достлашдыг. Арамыздакы јаш фәргинә бахмајараг достлуғумуз тутурду.

1933-чү илдә Мүшфиглә бәрабәр Фирдовсинин бир нечә әсәрини тәрчүмә етмишдик. Чавид китабын редактору иди. Бизим тәрчүмәләримизи охујандан сонра ашағыдакы бејтин габағында суал гојмушду:

Бу адлы икидләр, кәрдәнкәшанлар
Онлардан ки вердим сәнә нишанлар.

Суалын сәбәбини сорушдум. Деди:

— Кәрдәнкәшанлар нәди, буну охучу нечә баша дүшсүн?

Дедим ки, чалышдым, башга гафијә тапа билмәдим.

— Фикирләш, тапарсан — деди.

Азачыг дүшүндүкдән сонра дедим:

Бу адлы икидләр, бу чарпышанлар.

— Бах, инди дүзәлди.

1935-чи илдә мән евләнәндә Чавиди дә тојума дә'вәт еләдим.

О кечә тојда Абдулла Шаиг, Мүшфиг, Јусиф Мәммәдәлијев, Адил Әфәндијев, Микајыл Рзагулузадә вә бир нечә кәнч јазычы да иштирак едирди.

Мәчлисдәкиләр шаирләрин ше'р охумасыны хаһиш етдиләр. Бир нечә шаир ше'р охуду. Чавид дә јени јаздығы «Хәјјам» әсәриндән ики-үч парча охуду. Сонра деди:

— Ше'ри шаир јазар, артист охујар. Биз ше'рин гол-габырғасыны сындырырыг.

Үмумијјәтлә, Чавид ше'р охумағы севмәзди, Чавид бир инсан кими садә вә сәмими иди. Өзүнәмәхсус јуморуварды, сөһбәт едәндә ону динләмәкдән дојмаздыг.

Бир күн ону Мәрдәкана, бағыма гонаг дә'вәт етдим. Бу, 1935-чи илин јајы иди. Деди:

— Бу шәртлә кедәрәм ки, бир һәфтә гонаг галым. Бир күнлүјә бағa кетмәк јорулмагдан башга бир шеј дејил.

— Лап бир ај да гала биләрсән, — дедим.

Бағa кетдик. Алдығым бағ сәлигәли иди, хошуна кәлди.

— Кәлән ил сәнинлә бир јердә бағ аларыг.

1936-чы илдә доғрудан да Чавидлә биркә Шүвәланә көчдүк.

Чавид деди:

— Инсан бир-ики ај бир јердә оланда бир-бирини даһа јахшы танықар. Бағда олдуғумуз заман бизим достлуғумуз ја мөһкәмләнәчәк, ја да бир-биримиздән һәмишәлик ајрылачағыг.

Бағда галдығымыз мүддәтдә бир-биримизә һөрмәт вә мәһәббәтимиз даһа да артды. Чавидин һәјат јолдашы Мүшкүназ ханым мәним јолдашым Күбра, бачым Сәкинә ханым илә меһрибан бачы кими идиләр. Мүшкүназ ханым чох мәдәни вә аличәнаб ханымдыр. Мән Чавидлә биркә китаб охујур, нәрд атыр, Әләскәр Абдуллајевин валларына гулаг асырдыг. Бу мәшһур хanәндәнин муғамат охумасы Чавидин хошуна кәлирди.

Сөһбәт заманы Чавидә мәни марагландыран суаллар верәрдим. Бир күн ондан хәбәр алдым ки, әсәрләринин ичәрисиндә ән чох севдији һансыдыр? О деди:

— «Шејх Сән'ан!»

Чавидин «Иблис» әсәрини сәһнәдә Аббас Мирзә Шәрифзадәнин ифасында көрдүјүм үчүн чох севирдим. Она көрә Чавиддән сорушдум

— «Иблис»и нечәнчи илдә јазмысан?

Чавид деди:

— 1918-чи илдә, Новханыда, бағда јазмышам.

Бир дәфә сорушдум:

— Сән шаирлијә башламаздан әввәл һансы сәнәтә мејл көстәрирдин?

Деди:

— Әкәр мән драматург олмасајдым, артист олмаг истәрдим.

Чавидлә сөһбәтимдән өјрәндим ки, јазычылар арасындаән чох севдији досту Абдулла Шаигдир.

Буну да гејд едим ки, мәни дә Абдулла Шаиглә Чавид таныш етмишди.

Чавид бөјүк сәнәткарымыз Аббас Мирзә Шәрифзадәни дә чох севирди. Аббас Мирзә илә раст кәләндә бир-ики дәфә мән Чавидин јанында олмушдум. Чох сәмими көрүшүрдүләр. Аббас Мирзә дә Чавиди чох севирди, она «Чавидчан» дејә мүрачиәт едирди. Чавид дөвләт хадимләримиздән Руһулла Ахундова чох бөјүк һөрмәт бәсләјирди. Шаир ону һәм көркәмли дөвләт хадими кими гијмәтләндирир, һәм дә көзәл зөвглү олдуғуну, әдәбијјаты јахшы билдијини сөјләјирди.

Бир дәфә академијанын Коммунист күчәсиндәки бинасында әдәби мүшавирәдә Руһулла Ахундов чыхыш едирди. О, Фүзулинин, Вагифин, Сабирин дилинин садәлијиндән вә сәмимилијиндән данышды, Чавиди дә бир сәнәткар кими тә'рифләјиб дилини тәнгид етди. Ичласдан чыхандан сонра Чавидлә бирликдә дәниз кәнарына, һава алмаға кетдик. Мән Руһулла Ахундовун мүлаһизәси һаггында фикрини сорушдум. Чавид деди:

— Руһулла Ахундов јолдаш һаглыдыр. Анчаг бир мәсәлә вар ки, мәндә олан дәјишиклији бә'зи тәнгидчиләр һисс етмәк истәмирләр. Һәр һалда «Шејх Сән'ан»ла «Сәјавуш»ун дили бир дејил, арада нә гәдәр бөјүк фәрг вар.

Чавид Шәргин вә Гәрбин даһи сәнәткарларындан Дантенин «Илаһи комедијасы»ны, Көтенин «Фауст»уну, Толстојун әсәрләрини, Сә'динин, Һафизин, Хәјјамын ше'рләрини чох севирди. Мүәллими Рза Тофиги һөрмәтлә хатырлајырды. Философлардан Спинозаны, Спенсери чох охумушду.

Чавид јарадычылыгла мәшғул оланда һәр шеји унударды. Јаздығы әсәри битирдикдән сонра истираһәт едиб әјләнмәк истәјәрди. Бир дәфә бағда мәнә деди:

— Шәһәрдән бура бир аилә көчүб, һәмин аиләдә бир кәнч гыз вар, јахшы маһнылар охујур, кедәк онлара.

Дедим:

— Ахы мән о аилә илә таныш дејиләм, ора нечә кедим?

Чавид күлүмсәјиб деди:

— Әслинә бахсан мән дә таныш дејиләм. Кедәрик, таныш оларыг.

Биз һәмин аиләјә гонаг кетдик. Јанылмырамса ев саһиби мүәллим иди. Адыны хатырламырам. Чох меһрибан бир киши иди. Бизи сәмимијјәтлә гаршылады. Чавид деди:

— Биз бура кәлмишик ки, бир тикә пендир-чөрәк јејиб мусиги динләјәк. Кабаб тәдарүкү көрмәјин.

Ев саһиби күләрүзлә кабаб да, шәраб да һазырлады. Чавид гыздан хаһиш етди ки, бир-ики нәғмә охусун. Гыз әввәлчә утанды. Чавид деди:

— Нәдән утанырсан, тәк оланда евдә охујурсан, елә бил ки, биз дә чансыз бир дИварыг, оху, утанма.

Гыз күлүмсәди, атасынын исрарындан сонра халг нәғмәләриндән бир нечәсини охуду. Мәлаһәтли сәси варды. О күнүмүз чох шән кечди.

Чавид севмәдији адамларла отуруб-дурмаг истәмәзди. Бир дәфә сөһбәт заманында деди:

— Билмирәм нә сирдир, Шаигин тәләбәләри јүксәк вәзифәләр тутур, һәтта халг комиссары олурлар, анчаг мәним тәләбәләримин арасындан нәдәнсә бөјүк адамлар чыхмыр. Сонра бир тәләбәсиндән данышыб деди:

— Мән бу адама беш-алты ај дәрс вермишәм. Мүсават һакимијјәти илләриндә, көзләрим бәрк ағрыјырды. Татарски күчәдә јашајырдыг. Ишсиз идим, вәзијјәтим дә чох ағырды. Метропол меһманханасынын јанындан кечирдим. Һәмин тәләбәм мәнә раст кәлди. Әјниндә хәз палто варды. О заман мүсават партијасынын үзвләриндән иди. Салам вермәдән мәнә деди: «Чавид, нә дүшмүсән бош-бошуна күчәләри кәзирсән, кедиб бир јерә ишә кирсәнә». Елә билдим ки, мәнә бир күллә вурду. Чаваб вермәдән кәдәрли бир һалда јолума давам етдим.

Чавид мүсават һөкумәти дөврүндән данышараг һәмишә дејәрди: «Мән о дөврдә бир сәтир дә олса јазы

јазмадым. Бир дәфә дедиләр: «Һөкумәт һимни јаз». Дедим сифаришлә әсәр јаза билмәрәм».

Чавид өз халгына гәлбән бағлы иди, гәлби саф вә тәмиз инсанды. О, көзәллији чох севир, «мәним танрым көзәллик вә севкидир» дејәрди.

Чавид «Хәјјам» әсәрини јазандан сонра «Иблисин сону» адлы бир әсәр јазмаг фикриндә иди. Нәтичәси мәнә мә'лум олмады. Анчаг сон көрүшләримиздә мәндән хаһиш етди ки, «Қорoғлу дастаны»ны онунчун тапым. О, бир ссенари јазмаг истәјирди. Мән она «Қорoғлу» дастанынын бир нечә вариантыны вердим.

Чавидлә ахырынчы көрүшүмүз 1937-чи илин мај ајында олду. Кәнч тамашачылар театрында «Ајаз» адлы мәнзум пјесим тамашаја гојулмушду. Чавиди, Шаиги, Мүшфиги, Нәзәрлини тамашаја дә'вәт етмишдим. Артистләрин ојнамағы, сәһнә гурулушу Чавидин чох хошуна кәлмишди. О, илк дәфә иди бу театра кәлирди. Театрын баш режиссору Мәһәррәм Һашымова деди:

— Мән сизин театрынызы белә билмирдим.

Һашымов хаһиш етди ки, әсәрләриндән бирини театра тамашаја гојулмаг үчүн версин. Чавид «Ана» пјесини мәсләһәт көрдү.

Чавид кими шаирин јанында өз әсәрләрими охумаға утанырдым. Ондан әсәрләрим барәсиндә фикир сорушмаға чәсарәт етмирдим. Сәһнәдә көстәрилән мәнзум пјесим, дејәсән, Чавидин хошуна кәлмишди. Јазычы јолдашларын арасында барәмдә бир нечә һәрарәтли сөз деди. Мән хаһиш етдим ки, тәнгиди мүлаһизәсини сөјләсин. Чавид деди:

— Бә'зи монологлар бир аз узундур, ихтисар етмәк олар. Анчаг етмәсән дә олар. О сәнин өз ишиндир, әсәрә о гәдәр хәләл кәтирмир.

Чавидлә достлуг етдијим мүддәтдә ондан чох шеј өјрәндим. Онун зөвгү чох инчә иди. О дејирди: «Сәнәткар әсәр үзәриндә узун заман дүшүнүб сонра јазмаға башламалыдыр». Шекспири тәгдир едиб сөјләјирди: «Даһи Шекспири әсрләрчә јашадан онун сәнәткарлығыдыр».

Чавид өзү дә әсәрләри үзәриндә чох чалышан бир сәнәткар иди. Буна көрә дә «Иблис», «Шејх Сән'ан», «Сәјавуш», «Хәјјам» кими өлмәз әсәрләр јаратмышды.

Чавиди бөјүк сәнәткар, сәмими дост, инчә зөвглу бир шаир кими һәмишә һөрмәт вә мүһәббәтлә хатырлајырам.

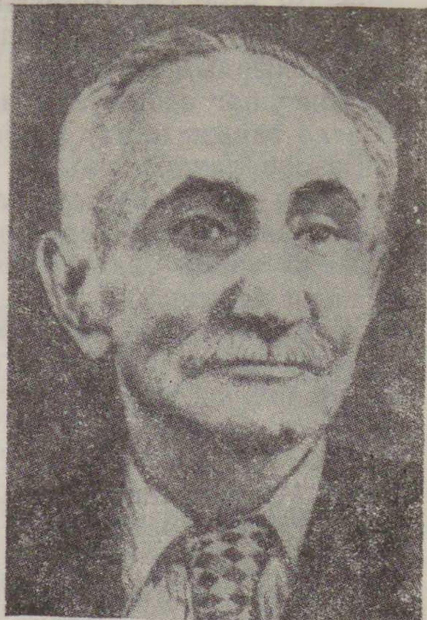

БӨЈҮК ӘДИБ, ЈОРУЛМАЗ МААРИФ ХАДИМИ

Абдулла Шаиг көркәмли әдиб, фәал маариф хадими вә мүәллим олмагла бәрабәр шәхсијјәти е'тибарилә надир инсанлардан бири иди. Шаигин гәләм јолдашлары, тәләбәләри, ону јахындан танијанлар бөјүк әдибә дәрин һөрмәт вә мәһәббәт бәсләјирдиләр. Һүсејн Чавид, Јусиф Вәзир, Сүлејман Сани Ахундов, Сејид Һүсејн Шаигин барәсиндә дејирдиләр ки, «о, мәләк кими бир инсандыр». Мәләк сөзү мәчази мә'нада олса да Абдулла Шаигин јүксәк мә'нәви кејфијјәтләрини дүзкүн ифадә едирди. Абдулла Шаиг һеч заман шәхси мәнфәәтини көзләмәзди. О, бүтүн варлығыјла халга, вәтәнә бағлы бир инсан иди.

Мән Абдулла Шаигин әсәрләрини севә-севә охујуб бир әдиб кими она дәрин мәһәббәт бәсләјирдим.

Бир күн Сабунчудан шәһәрә кәлирдим, електрик гатарына миндим. Сарышын сималы, нурани, әлиндә әса, јахшы кејинмиш бир киши аиләси илә бирликдә гатарда мәнимлә јанашы әјләшмишди.

Гатардакылардан бири јолдашына пычылдајыб деди:

— Бу Абдулла Шаигдир, Билкәһдән, бағдан кәлир.

Мән шәһәрә чатана гәдәр көз чәкмәјиб Шаиг мүәллимә бахырдым. О заман әдәбијјат һәвәскары идим, хүсусән ушаг әдәбијјаты илә мәшғул олдуғума көрә Шаиглә таныш олмаг ән бөјүк арзуларымдан бири иди.

Бу әһвалатдан үч-дөрд ил сонра Һүсејн Чавидлә јахындан дост олмушдум, аиләви таныш кими бир-биримизин евинә кәлиб-кедирдик. Һәмишә Шаигдән сөһбәт дүшәндә Чавид ондан аличәнаб бир инсан, көзәл јазычы кими данышарды.

Гејд едәрди ки, Шаигин јахшы мүәллимлији тәләбәләринин елм вә әдәбијјат саһәсиндә мүәјјән мөвге тута билмәләринә бөјүк көмәк көстәрир. Чавидин сөзүндә доғрудан да бөјүк һәгигәт варды. Руһулла Ахундов, Мәммәд Ариф, Сүлејман Рүстәм, Меһди Һүсејн, Нијази, Јусиф Мәммәдәлијев, Фуад Әфәндијев, Сүлејман Вәзиров, Тағы Шаһбази, Адил Әфәндијев, Әфрасијаб Бәдәлбәјли вә онларла белә елм, мәдәнијјәт вә дөвләт хадимләри Абдулла Шаигин тәләбәләри олмушдулар.

Бир күн Һүсејн Чавид бизим евдә иди. Абдулла Шаигдән сөһбәт едиб деди:

— Шаиг әдәбијјатымызын һәр саһәсиндә бөјүк фәалијјәт көстәрир. Бунунла белә онун ушаг әдәбијјаты саһәсиндә чалышмағы тәгдирәлајигдир. Чүнки јахшы ушаг јазычысы јахшы да педагог олмалыдыр.

Мән Шаиглә јахындан таныш олмаг арзуму билдирдим. Чавид деди:

— Сабаһ Шаигин көрүшүнә кедәчәјәм, бәрабәр кедәк, сәни Шаигә тәгдим едим.

Ертәси күн Чавидлә бәрабәр Абдулла Шаигин «Јухары Дағлыг» күчәсиндә јашадығы евә кәлдик. Абдулла Шаиг бизи севинчлә гаршылады. Бүтүн күнү мәчлисимиздә мараглы сөһбәтләр олду.

Бу күндән е'тибарән Шаиглә достлуғумузун мөһкәм тәмәли гојулду. Абдулла Шаигин һәјат јолдашы Шаһзадә ханым чох гонагпәрвәр иди. Һәр дәфә евләринә кедәндә бизи сәмими гаршылајарды. Хүсусилә онун Абдулла Шаигә олан бөјүк гајғысы тәгдирәлајиг иди. О заманлар Шаиг хәстәлијинә көрә евдән аз-аз чыхырды. Ушаглар үчүн јаздығы әсәрләри дә тәкрар чапа вермир, нәшријјата мүрачиәт етмирди.

Азәрнәшрин ушаг әдәбијјаты шө'бәсиндә чалышырдым. Бир күн Абдулла Шаигин көрүшүнә кетдим. «Түлкү һәччә кедир» вә «Јахшы арха» әсәрләрини тәкрар чап етмәк үчүн нәшријјата тәгдим етмәсини хаһиш етдим. Бундан башга кәтирдијим бир мүгавиләни Шаиг мүәллимә вериб дедим:

— Истәдијиниз мөвзуда ушаглар үчүн бир һекајә јазын.

Абдулла Шаиг деди:

— Һазырда бир мөвзу барәсиндә дүшүнүрәм. Ону јазарам.

Һәмин илин нәшријјат планына салынмыш «Түлкү һәччә кедир» вә «Јахшы арха» әсәрләри рәссам Крыловун көзәл бәдии тәртибаты илә чап олунду. Шаиг мүәллим өз вә'дини јеринә јетирди, ушаглар үчүн «Ојунчу баҕалар» адлы әсәрини јазыб нәшријјата тәгдим етди. Һекајә бөјүк тиражла чап олунду.

Бу замандан Шаиг нәшријјатла јахындан әлагә сахлајыб ушаг әдәбијјаты саһәсиндә бизә көмәк етмәјә башлады. О, јени-јени әсәрләр јазыр, чох тәрчүмә еләјир, редактә илә мәшғул олурду. А. Шаиг илк дәфә әдәбијјатымызда мүәллим сурәти јарадыб. «Хасај» әсәрини јазды. Әсәр тамашаја гојулду, мәтбуат әсәрә јүксәк гијмәт верди.

Шаиг мүәллим о гәдәр нәчиб вә һәссас бир инсан иди ки, һеч кәсин гәлбинә тохунмаг истәмәзди. Кәнч шаир вә јазычыларын әсәрләрини редактә едәндә мүәллифләрин зәиф мисраларынын јанында гүввәтли мисралар јазарды, анчаг мүәллифин јаздығыны позмазды ки, гәлби инчимәсин.

Әдәбијјатын бүтүн жанрларында көзәл әсәрләр јарадан бөјүк әдиб о гәдәр тәвазөкар иди ки, өз әсәрләри барәсиндә бир кәлмә дә олса данышмазды. Анчаг истәр јашлы јазычыларын, истәрсә кәнчләрин мүвәффәгијјәтли бир әсәрини көрәндә севинәр, ону тә'рифләмәкдән дојмазды.

Мәним 1937-чи илдә Кәнч Тамашачылар Театрында «Ајаз» пјесимин илк тамашасыны көрүб чох севинмишди. 1935-чи илдә һәмин театрда илк дәфә орижинал пјес олараг «Нәркиз» пјесим тамашаја гојулдуғу үчүн Абдулла Шаиг анадан олмағымын 50 иллији јубилејиндә бarәмдә јаздығы мәгаләдә мәни ушаг драматуркијасынын пионери адландырмышды.

1938-чи илдә ушаг вә кәнчләр әдәбијјаты нәшријјаты тәшкил олунду. Мән һәмин нәшријјата ишләмәјә кечдим. Хүсуси ушаг әдәбијјаты чап едән нәшријјатын ачылмасы ушаг әдәбијјаты саһәсиндә чалышанлар үчүн даһа бөјүк имкан јаранмасына сәбәб олмушду. Абдулла Шаиг нәшријјатла јахындан әлагә сахлајыб «Тапдыг дәдә» поемасыны, «Гоч Полад» дастаныны јазыб нәшријјатда чап етдирди.

Абдулла Шаиг нәшријјата вердији әсәрләрин мүгавиләси барәсиндә бир дәфә дә олсун сөһбәт ачмазды. Фүзули демишкән:

«Нә версәләр она шакир, нә версәләр она шад».

Мүгавиләдә нә јазылсајды, Абдулла Шаиг имза едәрди.

Биз Абдулла Шаиглә о гәдәр јахын дост олмушдуг ки, бир-биримизин бүтүн хејир вә шәр ишләриндә иштирак едирдик. Ондан тез-тез мәсләһәтләр алардым. Онун фајдалы мәсләһәтләри мәнә хејли көмәк көстәрәрди. Арабир Шаиг мүәллим дә мәнимлә мәсләһәтләшәрди.

Буну да гејд едим ки, Низаминин әсәрләринин илк тәрчүмәчиси, һәм дә оржиналдан тәрчүмә едән Абдулла Шаиг олмушдур. Бир күн Абдулла Шаигкилдә идим, о деди:

— Руһулла Ахундов мәнә Низаминин «Искәндәрнамә»сини тәрчүмә етмәји тапшырмышдыр. Сәндә Низаминин Бомбејдә чап олунмуш күллијјаты вар. О ән сәһиһ нүсхәдир. «Хәмсә»ни мәним үчүн көндәр.

Һәмин күнүн ахшамы китабы Шаиг мүәллимә көндәрдим. Абдулла Шаиг бу тәрчүмәнин үстүндә бир нечә ил ишләди. Низаминин әсәрләринин орижиналдан јеканә тәрчүмәси Шаигин етдији тәрчүмәдир.

Абдулла Шаиг русча, фарсча ше'рләр јазмышды. Бу ше'рләрдән бә'зисини мәнә охумушду. Рус дилиндә јаздығы «О вы очи» ше'ри чох хошума кәлмишди.

1941-чи илдә бөјүк Вәтән мүһарибәси башладығы заман бир груп јазычы јолдашларымла мән дә орду сыраларында гәзетдә чалышмаг үчүн Ирана кетдим.

- «Гызыл әскәр» гәзетиндә ишләјирдим. Абдулла Шаиглә мәктублашырдыг. Бөјүк әдибимиз Абдулла Шаигин достлугда нә гәдәр сәмими олмасыны көстәрмәк үчүн онун бир мәктубума јаздығы чавабы бура көчүрүрәм:

«Әзиз вә нәчиб гардашым Мир Меһди!

Мәктубумун биринчи сәтриндә сәнә чан сағлығы, көнүл хошлуғу арзу едирәм.

Мәктубуну алдым, севә-севә охудум. Камалын иши күрдүјүн кимидир. Мәним хәстәлијимә кәлинчә, һавалар сојуг олдуғундан мүаличә вә тәдави етдирә билмирәм. Апрел ајындан ишыға кедәчәјәм. Аиләниздән никаран галмајын, һамысы сағ-саламатдыр. Бу јахын күнләрдә Күлрух* илә көрүшдүм. Сәнә чох саламы вар.

Саламыны шаирләримизә, јазычыларымыза јетирдим, һамысынын сәнә салам вә еһтирамы вар. Шаһзадәнин, Јунисин, Сәмәдин, Хавәрин, Камалын, Күлбәнизин, Илдырымын сәнә саламы вар.

Мәһәррәм Һашымова саламыны јетирдим. Мәктуб јазаркән онун тәрәфиндән сәнә салам көндәрмәми рича етди.

Достлара, танышлара мәндән салам. Достумуз Бөјүкаға Гасымовдан архајын ол, сағ-саламатдыр. Сағ ол, сәдагәтли вә меһрибан гардашым, худаһафиз. Сәни үрәкдән севән Абдулла Шаиг. Бакы, 19 март 1942.».

1942-чи илин ахырларында мән бәрк хәстәләнмишдим. Мүһарибәнин ағыр или иди, достларын, гоһумларын чоху чәбһәдә идиләр. Абдулла Шаиг өзү дә хәстә вә јашлы олмағына бахмајараг мәни јолухмаға кәлмишди. Шаиг мүәллимин бу кәлиши мә'нәви чәһәтдән мәнә бөјүк дајат олду.

Абдулла Шаигин бир педагог кими ушагларын тәрбијәсинә тә'сиринин шаһиди олдуғум бир әһвалаты гејд етмәк јерсиз олмазды.

1944-чү илдә Абдулла Шаиглә Бузовнада бағ гоншусу идик. Августун исти күнләриндән бири иди. Мөһкәм ач идик, електрик гатары илә Бузовнаја кетмәли идик. Гатара минмәк истәдијимиз ики јенијетмәнин сигарет чәкдијини күрдүк. Шаиг мүәллим гатара минмәди. Гатар јола дүшдү. О, ушаглара аталыг гајғысы илә мүрачиәт едиб деди:

— Балалар! Сиз бизим кәләчәјимизсиниз, гәлбиниз күл кими зәрифдир. Һеч билирсиниз, бу сигарет сизин чијәринизи нечә зәһәрләјир.

Шаиг мүәллим о гәдәр тә'сирли сөзләр деди ки, ушаглар, сигарет гутусуну чырыб атдылар, бир даһа

---

* Узун мүддәт маариф саһәсиндә чалышан фәал гадынларымыздандыр

сигарет чәкмәмәјә сөз вердиләр. Онлар Абдулла Шаиги танымышдылар.

Абдулла Шаигдә бу нәчиб хисләтләри көрдүкчә она мәһәббәт вә һөрмәтим даһа да артырды. Әзиз мүәллимимдән истәр јарадычылыгда, истәрсә һәјат мәсәләләриндә чох шејләр өјрәнирдим. Мәним ушаг јазычысы кими јетишмәјимдә онун бөјүк, мүсбәт тә'сири олмушду. Һәјатда инсанлара хејирхаһ олмағы ондан өјрәнмишәм.

50 иллик јубилејим кечириләндә 1958-чи илин 18 јанвар тарихли «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзетиндә барәмдә јаздығы мәгаләдә Шаиг гејд етмишди ки, «Мир Меһди Сејидзадә мәним көһнә достларымдандыр. Анчаг бу достлуг бош јердән јаранмамышдыр. Бизим һәм тәбиәтимиз бир-биринә јахын олмуш, һәм дә сечдијимиз сәнәт».

Инди јашадығымыз Һүсү Һачыјев күчәсиндәки евә көчдүкдән сонра Абдулла Шаиглә јахын гоншу олдуғумуза көрә тез-тез көрүшүрдүк. Шаигин ширин сөһбәтләриндән зөвг алырдым. Бир күн Абдулла Шаигкилдә сөһбәт едиб чај ичдијимиз заман бөјүк оғлу Камал бизим шәклимизи чәкди. Бу шәкил мәним үчүн ән дәјәрли јадикардыр.

Абдулла Шаигә дөвләт хадимләринин, гәләм јолдашларынын, тәләбәләринин сонсуз мәһәббәт вә һөрмәти варды. Көркәмли дөвләт хадими Руһулла Ахундов Шаиги гүдрәтли јазычы, көзәл мүәллим, фәал маариф хадими кими гијмәтләндирирди. Чавид Шаиги мәләклә мүгајисә едәрди. Сејид Һүсејн өз гәләм достуну јени ше'рин әсасыны гојанлардан бири һесаб едирди. Бүлбүл исә шәхсијјәтинә, сәнәтинә һејранлығыны билдирмәкдән дојмазды.

Бир дәфә зијалылар евиндә Шаигә һәср олунмуш бир кечә кечирилирди. Бүлбүл Шаигин барәсиндә чох һәрарәтлә данышды. Сонра Шаигин сөзләринә јазылмыш бир нечә тә'сирли маһны охуду. Ахырда Шаигә јахынлашыб ону елә һәрарәтлә гучаглајыб өпдү ки, залдакыларын һәјәчанына сәбәб олду.

Абдулла Шаиг вүчудча зәиф, арыг олмағына бахмајараг чох бөјүк јарадычылыг енержисинә малик иди. Өмрүнүн сон күнләринә гәдәр гәләмини јерә гојмамышды. Әдәбијјатын һәр жанрында әсәр јаратмыш Абдулла Шаиг јенә јазыб-јаратмагдан дојмамышды, һәмишә

гәлби јаратмаг ешгилә чарпынырды. Шаигин бир сыра әсәрләри — «Хасај» вә «Нүшабә» пјесләри, «Зәһмәт вә Зинәт» поемасы, Крыловдан тәрчүмәләри мүсабигәләрдә мүкафат алмышды.

Һәр дәфә Абдулла Шаиги тәбрик едәндә тәвазөкарлыгла дејирди: «Мәним кичик ишимә бөјүк гијмәт верилиб».

Абдулла Шаигин 75 иллик јубилеји драм театрында бөјүк тәнтәнә илә кечирилди. Партијамызын вә халгын Абдулла Шаигә олан бөјүк һөрмәт вә мәһәббәти көркәмли әдиби фәрәһләндирирди. Өз чыхышында партија вә һөкумәтә миннәтдарлығыны билдириб деди: «Һәлә бундан сонра халгымыза лајиг әсәрләр јарадачағам».

Абдулла Шаиги мә'нәви бир ата, бөјүк мүәллим, әзиз дост вә көзәл әсәрләрин мүәллифи кими һәмишә сонсуз мәһәббәтлә хатырлајырам.

34625

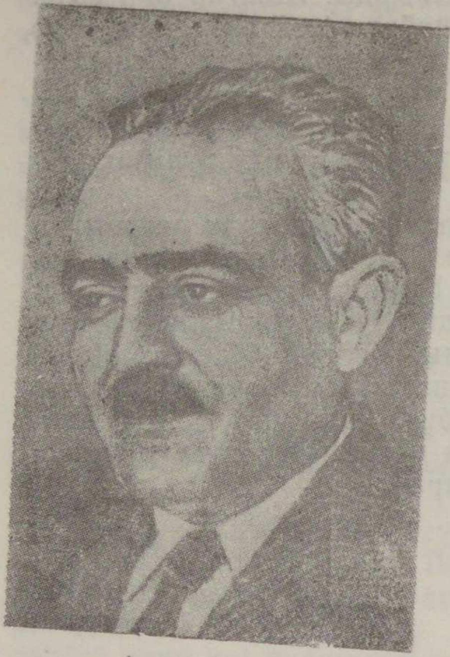

ЈҮКСӘК МӘДӘНИЈЈӘТЛИ ЈАЗЫЧЫ

1927-чи илдә Јусиф Вәзир «Бакы ишчиси кооператив» нәшријјатында бәдии әдәбијјат шө'бәсиндә чалышырды. Бу нәшријјат бөјүк вә кичик һәчмли бәдии әсәрләр нәшр едирди. Мән һәмин нәшријјатын бурахдығы китаблары марагла охујурдум. О заманлар әдәбијјатла тәзә мәшғул олмаға башламышдым. «Гочаг Сәмәд» адлы мәнзум бир нағыл јазмышдым. Һәмин әсәри чап етдирмәк фикринә дүшдүм. Бир күн «Бакы ишчиси кооператив» нәшријјатына кетдим. Анчаг нәшријјатын бәдии әдәбијјат шө'бәсинә дахил олмаға чәсарәтим чатмады. Гапынын ағзында дајаныб ичәри кирмәкдә тәрәддүд едирдим. Бә'зи мүәллифләр, тәрчүмәчиләр отаға кириб-чыхырдылар. Бир саата гәдәр гапыда дајандыгдан сонра нәһајәт, чәсарәтләниб ичәри кирдим. Салам вердим, Јусиф Вәзир саламымы күләрүзлә алды. Кәлишимин сәбәбини сорушду. Чавабымда дедим:

— Бир әсәр јазмышам, чап етдирмәк истәјирәм.

Чәмәнзәминли бу сөзләримә күлүмсәјиб деди:

— Мәзмунуну даныш көрәк.

Мән «Гочаг Сәмәд»ин мәзмунуну данышдым. Халг

нағылларындан алынмыш бу әсәрин мәзмуну Јусиф Вәзирин хошуна кәлди. Мәни диггәтлә динләди. Сонра онунла үзбәүз әјләшән Әли Мәһзуна мүрачиәтлә деди:

— Бу нағыл ушаглар үчүн мараглы ола биләр.

О да өз нөвбәсиндә Чәмәнзәминлинин сөзләрини тәсдиг едиб деди:

— Мәзмуну јахшыдыр, анчаг дили вә јазылыш тәрзи ушаглара ујғун олса.

Јусиф Вәзир деди:

— Бала, сабаһ јаздығыны кәтир, охујаг.

Бөјүк севинч вә фәрәһлә евә јолландым. О кечә хәјаллар ичиндә сәһәрә гәдәр ојаг галдым. Бу нағылы әдәбијјат һәвәскарлары үчүн бир нечә дәфә охумушдум. Һәрә мәнә бир мәсләһәт вермишди. Инди исә чап етдирмәк арзусунда олдуғум мәнзумәнин нәшријјат тәрәфиндән нечә гәбул едиләчәјини дүшүнүрдүм. Бу күнкү гәбул үмидими артырмышды. Јусиф Вәзир харичән чох көзәл вә јарашыглы иди. Бөјүк гара көзләри, ағыллы бахышлары, күләр үзү, мәдәни давранышы вә меһрибан сөзләри мусаһибләрини өзүнә чәзб едирди. Чәмәнзәминли гүдрәтли бир јазычы олмагдан башга бир нечә харичи дили јахшы билән мәдәни бир шәхсијјәт иди.

Сәһәр мәнзум нағылы көтүрүб нәшријјата кәлдим. Јусиф Вәзир әлиндә редактә етдији материалы масанын көзүнә гојуб деди:

— Оху, сәнин јазычылыг габилијјәтинә гијмәт верәк.

Нағылы охумаға башладым. Әдиб чох диггәтлә мәни динләјиб бир кағыз парчасы үзәриндә бә'зи гејдләр етди. Әсәри охујуб битирдикдән сонра, Јусиф Вәзирин үзүнә бахыб гәлб чырпынтысы илә онун нә дејәчәјини көзләјирдим. О, мәнзум нағылын ушаглар үчүн чох јарарлы олдуғуну сөјләјиб бә'зи мисраларын нөгсанларыны көстәрди. Сонра әлавә етди:

— Бу нөгсанлар асанлыгла дүзәлә биләр. Нағылын адыны дәјишиб «Кечәл Сәмәд» гојмағымы да мәсләһәт көрдү:

— Халг арасында нағыл «Кечәл Сәмәд» ады илә мәшһурдур. Гој халгын дедији кими галсын.

Чәмәнзәминлијә миннәтдарлыгла тәшәккүрүмү билдирдим. Көстәрилән нөгсанлары дүзәлдиб бир нечә күндән сонра әсәри нәшријјата тәгдим етдим. Јусиф Вәзир мәнимлә мүгавилә бағлады. Ушаглар үчүн јаздығым илк әсәримин нәшријјат тәрәфиндән чапа гәбул олунмасы

мәним әдәбијјатын бу саһәсиндә чалышмағыма тәкан верди. Јусиф Вәзир Чәмәнзәминли нағылын бәдии тәртибатыны көркәмли рәссамымыз Әзим Әзимзадәјә тапшырачағыны сөјләјиб деди:

— Әзим халг һәјатыны дәриндән билдијинә көрә бу нағыла јахшы тәртибат верә биләр.

Әзим Әзимзадә әсәримин шәкилләрини чәкди. Лакин бир нечә ајдан сонра, «Бакы ишчиси кооператив» нәшријјаты Азәрнәшрлә бирләшдирилди. Башга материалларла бирликдә мәним дә әсәрими Азәрнәшрә вердиләр. Нәһајәт, 1929-чу илдә илк китабым олан «Кечәл Сәмәд» нәшр олунду. О замандан мән ушаглар үчүн јазмаға башладым. Мүасир мөвзуда бир нечә поема вә мәнзумә јаздым.

1932-чи илдә мәни ушаг әдәбијјаты мүтәхәссиси кими Азәрнәшрә ишләмәјә дә'вәт етдиләр. Нәшријјатда чалышдығым заманлар әсәрләринин чап олунмасы илә әлагәдар олараг Јусиф Вәзир Азәрнәшрин бәдии әдәбијјат шө'бәсинә кәлирди. Ону һәмишә дәрин һөрмәтлә гаршылардым. Чәмәнзәминли дә мәним ушаг әдәбијјаты саһәсиндә үрәклә чалышмағымдан мәмнун иди. Мәни өз јетишдирмәси һесаб едирди. Одур ки, сөһбәт арасында јазычылара дејирди: «Сејидзадәни ушаг јазычысы кими илк дәфә мән кәшф етмишәм». Јусиф Вәзирин бу сөзләриндә бөјүк һәгигәт варды. Әкәр илк әсәримә гајғы илә јанашмасајды, ким билир бәлкә һәвәсдән дүшүб әдәбијјатдан узаглаша биләрдим.

Буну да гејд едим ки, Јусиф Вәзир чох сәлигәли бир әдиб иди, өз әлјазмаларыны чох сәлигә илә сахлајырды. Бир дәфә ахшам Азәрнәшрин директору Әсәд Ахундовун кабинетиндә бир нечә јазычы топланмышды. Јусиф Вәзир Чәмәнзәминли илә Мир Чәлал Пашајев дә бурада идиләр. Әдәбијјат барәсиндә сөһбәт кедирди. Сөһбәт гуртарандан сонра күчәјә чыхдыг. Әсәд Ахундов әдәбијјаты чох севдији үчүн јазычылара да дәрин һөрмәт бәсләјирди. Бизә тәклиф едиб деди:

— Кедәк мәним китабханама бахын.

Биз Әсәд Ахундовун евинә кетдик, онун көзәл китабханасы нәзәримизи чәлб етди. Сонра Јусиф Вәзир деди:

— Нәшријјат директорунун ев китабханасыны кördүк. Инди дә кедәк јазычынын китабханасына бахын.

Биз Јусиф Вәзирин «Краснаја» күчәсиндә олан евинә кәлдик. Чәмәнзәминлинин иш отағында јан-јана гојулмуш долабларда дүнја јазычыларынын чилдләри дүзүлмүшдү. Долабларын бириндә исә Чәмәнзәминлинин әлјазмалары говлуглар ичәрисиндә јан-јана дүзүлмүшдү. Јусиф Вәзир әлјазмаларыны нечә сахламасы һаггында бизә изаһат верди, биз онун сәлигәсинә һејран олдуг.

Чох мәдәни бир инсан олан Јусиф Вәзирә гајғыкеш бир мүәллим, көркәмли бир әдиб кими һәмишә дәрин мәһәббәт бәсләјирдим. Ону инди дә хејирхаһ бир инсан кими хатырлајыб һөрмәтлә јад едирәм.

КӨЗӘЛ СӘНӘТКАР, НӘЧИБ ИНСАН

30-чу илләрдә «Ингилаб вә мәдәнијјәт» мәчмуәсиндә һамынын нәзәр диггәтини чәлб едән көзәл һекајәләр чап олунурду; «Јени һәјат јолларында», «Чархларын һүчуму», «Қор кишинин арвады», «Хејир-бәрәкат ајы» мөвзусунун мүасирлији, дилинин садәлији, үслубунун зәнкинлији илә охучулары чәлб едирди. Бу һекајәләр о заман әдәбијјатымызда јени һадисә иди. Бир сыра типик сурәтләр јарадан Сејид Һүсејн сәнәткарлығы илә шөһрәт газанмышды. О, ингилабдан әввәлки һәјаты јахшы билир вә ингилабдан сонра јаранан јени һәјаты дәриндән дујдуғу үчүн чанлы лөвһәләр, јадда галан типләр јарадырды.

Сејид Һүсејн хасијјәти е'тибарилә чох сакит олса да, дахили аләми чошгун иди. Онун әсәрләриндә бир һәрарәт, сәмимилик дујулурду.

Көркәмли әдиб јарадычылыгла мәшғул олмагла бәрабәр устад бир јазычы кими сәнәтин сирләрини, јарадычылығын техникасыны да әдәбијјат һәвәскарларына өјрәтмәјә чалышырды. О заманлар фәһләләр үчүн Бакынын рајонларында китабханаларда әдәбијјат дәрнәкләри тәшкил олунурду. Сејид Һүсејн һәмин дәрнәкләрдә әдәбијјат һәвәскарлары үчүн мәшғәлә кечирирди. Бу дәрнәкләрдән бири дә мәним ишләдијим Рамана рајонундакы Чапаридзе китабханасында тәшкил олунмушду.

Сејид Һүсејн ајда бир дәфә бизим әдәбијјат дәрнәјиндә мәшғәлә апармаға кәлирди. Јарадычылыг саһәсиндә бөјүк тәчрүбәси олан әдиби јени јазанлар чох марагла динләјирдиләр.

Сејид Һүсејнин мәшғәләләринин фајдалы олмасынын бир сәбәби дә бу иди ки, сөһбәт јени јазанларын әсәрләри үзәриндә апарылырды. Јазынын мүвәффәгијјәт вә нөгсанлы чәһәтләри конкрет фактларла көстәрилирди. Һекајәләр, ше'рләр тәһлил олунур, ејни заманда, әдәбијјат нәзәријјәсинә аид јени јазанлара әдиб мә'лумат верирди.

Сејид Һүсејн сөһбәтләриндә бөјүк рус јазычысы Чеховун әсәрләриндән тез-тез мисаллар кәтирирди. Әдәбијјат һәвәскарлары бу мараглы сөһбәтләрдән фајдаланыр, јарадычылығын хүсусијјәтләрини өјрәнирдиләр.

О заман мән дә кәнч бир шаир кими бу мәшғәләләрдә иштирак едирдим.

Сејид Һүсејн бу гәнаәтдә иди ки, исте'дадлы јазычы һәр мөвзудан әсәр јарада биләр. Мәни марагландыран мәсәләләрә даир она суаллар верирдим. Чаваблары мәни һәмишә гане едирди.

Сејид Һүсејн зәһмәтини әсиркәмәдән әдәбијјат һәвәскарларынын әсәрләрини тәсһиһ едир, онлара дәјәрли мәсләһәтләр верирди. Бизим китабханада кечирилән мәшғәлә күнләри шәһәрә гајыданда електрик гатары илә Сабунчудан шәһәрә бәрабәр кәлирдик.

Јолда чох заман јенә әдәбијјатдан сөһбәт едирдик. Устадын сөһбәтләриндән чох шејләр өјрәнирдим. Үмумијјәтлә, сакит вә һәлим хасијјәтли Сејид Һүсејндә инчә бир јумор да вар иди. Мүсаһибләри онун сөһбәтләринә валеһ олурдулар.

1929-чу илдә мән Мәрдәканда күчәлик бағларына көчмүшдүм. Күчәлик бағлары кәнддән кәнарда салынмыш, нисбәтән јолу узаг иди. Сејид Һүсејни бағa дә'вәт етдим. О, кәнч бир әдәбијјат һәвәскарынын дә'вәтини гәбул едиб мәним бағыма кәлди. Бүтүн күнү маргаглы сөһбәтләр етди, ингилабдан әввәлки һәјатын чәтинликләриндән данышыр, о заман јазычылыгла мәшғул олмағын нә гәдәр чәтин олдуғуну бир чох исте'дадларын бир

улдуз кими парлајыб сөндүјүнү сөјләјирди. О күнүмүз чох хош кечди.

Бир нечә күн сонра Сејид Һүсејн мәни Мәрдәканда олан бағына дә'вәт етди. Әдибин бағы вағзала јахын јердә иди. Евин габағында рәнкарәнк чичәкләр варды. Бағ чох сәлигәли иди. Сејид Һүсејнин инчә зөвгүнү бағын көзәллијиндән дујмаг олурду.

Отузунчу илләрдә мән Азәрнәшрин ушаг әдәбијјаты бөлмәсиндә чалышанда Сејид Һүсејн дә бәдии әдәбијјат шө'бәсиндә редактор вәзифәсиндә чалышырды. Биз тез-тез көрүшүрдүк. Үнсијјәтимиз даһа да артырды. Сејид Һүсејн чох аличәнаб, хејирхаһ бир инсан олдуғу үчүн јазычыларын һамысы она һөрмәт едирди. Онун мәсләһәтләри илә һесаблашырды.

1934-чү илдә «Нәркиз» поемамы јазмышдым. Ушаг әдәбијјаты бөлмәси тәдрис-педагожи шө'бәнин нәздиндә иди. Шө'бә мүдиримиз Микајыл Рәһимли әлјазмамы Меһди Һүсејнә верди. Меһди әсәри охујуб мүсбәт рә'ј јазды. Бунунла бәрабәр фикрини өјрәнмәк үчүн поеманы Сејид Һүсејнә верди.

Сејид Һүсејн поеманы диггәтлә охујуб мәнә бир нечә фајдалы мәсләһәт верди. Мән көркәмли јазычынын фикри илә разылашдым. Көстәриләнләри дүзәлтдим. Сонралар јаздығым әсәрләр һаггында арабир Сејид Һүсејндән мәсләһәт алырдым. Бир күн «Пилотлар» әсәрими Јазычылар Иттифагында Сејид Һүсејн үчүн охудум. Мүасир мөвзуда јазылдығыны, ушаглара тәјјарә һаггында фајдалы фикирләр ашыладығыны сөјләмәклә бәрабәр әсәрин бир сыра јерләрини тәнгид етди. Поеманын үзәриндә јенидән даһа диггәтлә чалышмалы олдум.

Сејид Һүсејни һәмишә көркәмли әдиб, хејирхаһ бир инсан кими хатырлајырам. Онун барәсиндә сөһбәт кедәндә мунис бахышлары, нурани симасы һәмишә көзләримин өнүндә чанланыр.

ҺУМАНИСТ ШАИР

Назим Һикмәтлә мән илк дәфә Кијевдә таныш олдум. 1954-чү илин мај ајында гардаш Украјна республикасында Русија илә Украјнанын бирләшмәсинин 300 иллији мүнасибәтилә бөјүк бајрам шәнликләри кечирилирди. Һәр республикадан гонаглар дә'вәт олунмушду. Азәрбајчандан мән вә шаир Зејнал Хәлил јубилеј шәнликләриндә иштирак етмәк үчүн Кијевә кетдик. Кијев аеропортунда Украјнанын көркәмли ушаг јазычысы Богдан Чалыј бизи гаршылады. Богдан Чалыј илә мән Москвада ушаг әдәбијјаты мүшавирәси кечирилән заман таныш олмушдум. Сонра о, Бакыја Азәрбајчан Јазычылар Иттифагы гурултајына кәлмишди. Бакыдакы көрүшдә бир-биримизә һөрмәт вә мәһәббәтимиз артды. Она көрә дә Кијевдә мәни чох сәмими гаршылады.

Кијевдәки 300 иллик јубилеј шәнлији чох тәнтәнәли кечди. Республикадан кәлән нүмајәндәләрә, јазычылар вә алимләр тәһким олунмушду. Биз Богдан Чалыј илә кәзирдик.

Достумуз Богдан бизи шәһәрин көрмәли јерләри илә таныш едирди. О, хүсуси машынында бизи Ирпенә апарды, Кијевин әтрафындакы көзәл мәнзәрәли мешә-

ләрдә кәздирди. Буну да гејд едим ки, һәјат јолдашым Кубра да бу сәфәрдә мәнимлә иди, Богдан Бакыја кәләндә һәјат јолдашы Дина ханымла бизим евдә гонаг галмышды. Кубра илә Дина достлашыб бир-биринә меһрибан бачы кими һөрмәт бәсләјирдиләр. Кубранын Кијевә кәлмәси Динанын бөјүк севинчинә сәбәб олмушду.

Бир күн Богдан мәнә деди:

— Түрк шаири Назим Һикмәт дә бураја кәлмишдир, кедәк онунла таныш олаг. Биз Днепр саһилиндә мәнзәрәли бир јердә тикилән ресторана кәлдик. Назим Һикмәт Украјнанын көркәмли шаири Андреј Малышко илә бурада иди. Андреј Малышконун ше'рләрини Азәрбајҹан дилинә тәрҹүмә етдијим үчүн узагдан да олса онунла таныш идим. Андреј Малышко бизи Назим Һикмәтә тәгдим етди. Биз о күн бир нечә саат бир јердә олдуг. Әдәбијјатдан, инҹәсәнәтдән сөһбәт етдик. Күнүмүз чох шән вә хош кечди. Богдан Чалыј Назим Һикмәти евләринә гонаг дә'вәт етди. Назим Һикмәт деди:

— Башга бир вахт Кијевә кәләндә сиздә гонаг оларам.

Назимә дедим:

— Һәјат јолдашым да Кијевдәдир, Богданкилдә сизин үчүн Азәрбајҹан хөрәкләри һазырлајар. Богданын аиләси дә чох гонагпәрвәрдир.

Назим Һикмәт сабаһ Богданкилә кәлмәјә разылыг верди. Ертәси күнү Кубра јахшы бир плов вә бадымҹан долмасы һазырлады. Назим Һикмәт Андреј Малышко илә бәрабәр Богданкилә кәлдиләр. Бирликдә наһар етдик. Назим чохдан Шәрг хөрәкләри јемәмишди. Бу күнкү наһар онун чох хошуна кәлди. Хүсусилә Бакыдан кәтирдијимиз туршу бибәр, јемәкдән сонра чајла верилән пахлава вә шәкәрбураны тә'рифләди.

О күнкү сөһбәтләримиз чох сәмими кечди. Назим дејирди ки, биз түркләр азәрбајҹанлы гардашларымыздан кәләҹәкдә чох шејләр өјрәнмәлијик. Чүнки ингилабдан сонра сиздә мәдәнијјәт саһәсиндә бөјүк јүксәлишләр олуб вә һәр саһәдә мүәјјән тәҹрүбәниз вар.

Богданкилин һәјәтиндә Назим Һикмәт, Андреј Малышко, Зејнал Хәлил, Богдан вә мән шәклимизи чәкдирдик. Ахшама јахын Назим Андреј Малышко илә кетмәјә һазырлашанда мәнә деди:

— Гардашым, мән Бакыја кәләндә илк дәфә сизин евдә гонаг олаҹағам.

1957-чи илин пајызында Назим Һикмәт Бакыја кәлди. Ону һәкими вә әдәбијјатшүнас Әкбәр Бабајев мүшајиәт едирди. Назим Һикмәт «Интурист» меһманханасында галырды. Мән Назим Һикмәтин көрүшүнә кетдим. Хаһиш еләдим ки, Кијевдәки вә'динә әмәл едиб бизә гонаг кәлсин. О, дә'вәтими гәбул етди. Гәрара кәлдик ки, истираһәт күнү јығышаг.

Узун заман Түркијәдә һәбсханада әзијјәт чәкән Назим Һикмәт Совет Иттифагына кәлдикдән сонра бу онун Бакыја илк сәфәри иди. О, Бакыда 20-чи илләрин орталарында олмушду. Бурада Сүлејман Рүстәм, Меһди Һүсејн вә башга јазычыларла көрүшүб достлашмышды. Инди Бакыда көрдүјү бөјүк дәјишиклик онда һејрәт доғурурду. О дејирди: «Бакы һәртәрәфли инкишаф едиб, дүнјанын ән мәдәни шәһәрләриндән бири олмушдур».

Назим Һикмәт үчүн тәртиб етдијим зијафәтә әдәбијјат вә инҹәсәнәт, елм вә мәдәнијјәт хадимләримизин көркәмли нүмајәндәләриндән бир сыра достларымы, јолдашларымы дә'вәт етмишдим. О күнкү мәҹлисимиздә Сүлејман Рүстәм, Меһди Һүсејн, Илјас Әфәндијев, Исрафил Нәзәр, Гәзәнфәр Халыгов, Јусиф Мәммәдәлијев, Адил Әфәндијев дә иштирак едирдиләр.

Мәҹлис чох шән вә көзәл кечирди. Сөһбәтләримиз республикада әдәбијјат, инҹәсәнәт, елм вә мәдәнијјәтин инкишаф вә јүксәлиши барәсиндә кедирди. Јолдашлар Назим Һикмәтә онлары марагландыран бир сыра мәсәләләр барәсиндә суаллар вердиләр. Назим Һикмәт бу суаллара ҹаваб верди вә Түркијәдә башына кәлән һадисәләрдән данышыб деди:

— О заман биз дилин сафлығы, тәмизлији вә јени әдәбијјат уғрунда мәтбуат сәһифәләриндә чыхыш едир, әдәбијјатда көһнәлик тәрәфдары оланларла мүбаризә апарырдыг. «Бүтләри гыралым» шүары алтында кедән бу мүбаризә кениш күтләләр арасында әкс-сәда тапмышды.

Әдәбијјатда көһнәлик тәрәфдары оланлар исә әлејһимизә бөјүк мәгаләләр јазыб бизи сусдурмаға чалышырдылар.

Президент дил һаггында конфранс чағырыб мәни дә һәмин конфрансда чыхыш етмәјә дә'вәт етди. Һөкумәтин чағырдығы конфрансда иштирак етмәк истәмәдим, бәһанә кәтириб дедим:

— Әјнимдә јахшы кејимим олмадығындан кениш ич-ласда чыхыш етмәји мүнасиб билмирәм.

Мәним үчүн јени палтар тикдирмәк истәдиләр. Лакин јенә конфранса кетмәкдән имтина етдим, чүнки бир коммунист кими дөвләтин тәшкил етдији конфрансда иштирак етмәк истәмәдим.

Беләликлә, ики дәфә президентин дә'вәтини рәдд етдим.

Назим Түркијәдә олдуғу мүддәтдә тә'гиб едилмәсиндән данышыб нәһајәт, узун мүддәтли һәбсә мәһкум олундуғуну сөјләди. Һәбсханада јаздығы ше'рләрдән, мәктублардан сөһбәт етди.

Јолдашлар Назим Һикмәтдән хаһиш етдиләр ки, бир-ики ше'р охусун. Назимин чазибәдәр аһәнкли дик-сијасы варды. Ше'р охујанда динләјәнләри мәфтун едирди. О, јени јаздығы «Чәвиз ағачы» вә «Мәһмет» ше'рләрини охуду. Оғлум Араз бу ше'рләри магнитафона јазды. О күнкү мәчлисдә биз дә ше'р охудуг. Сүлејман Рүстәм, мән, Меһди Һүсејн дә кәнчликдә јаздығы бир ше'ри охуду. Араз һамымызын сәсимизи магнитафона јазды. Мән һәмин ленти инди дә гијмәтли јадикар кими сахлајырам.

Назим Һикмәтин ше'рләри чох көзәл вә фүсункар иди. Хүсусилә охумағы мәчлисдәкиләри валеһ етди. О күнкү мәчлисимиз олдугча сәмими кечди. Бир нечә күндән сонра Назим Јазычылар Иттифагындан хаһиш етди ки, кәнд мәктәбләринин бириндә мәктәблиләрлә онун көрүшүнү тәшкил етсинләр.

Маштаға гәсәбәсиндәки бөјүк мәктәбдә Назим Һикмәтин көрүшү тәшкил олунду. Назим мәктәблиләр үчүн бир телевизор һәдијјә алды, јадикар олараг мәктәбә тәгдим етди. Мәктәбин мүәллимләри, јухары синиф шакирдләри Назими чох һәрарәтлә гаршыладылар, Назим өз тәрчүмеји-һалындан, јарадычылығындан сөһбәт етди. Бир нечә ше'р охуду. Бөјүк сәмимијјәт вә алгышларла гаршыланды.

Бакыда олдуғу күнләрдә мән хүсуси машынымы Назим Һикмәтин сәрәнчамына вермишдим. О, Прагада олдуғу заман Праганын үмуми мәнзәрәсини тәсвир едән бир шәкли мәнә көндәрмишди. Шәклин архасында ики мисралыг ше'р јазмышды:

Мәһди Сәјидзадә.
Һәп атлы ол, галма пијадә.

Бунунла демәк истәјирди ки, һәмишә машынын олсун, һәмин шәкил вә Назим Һикмәтлә Кијевдә чәкдирдијимиз шәкилләри јадикар сахлајырам.

Мән Москваја кетмишдим. Назим мәни евләринә дә'вәт етди. Бакыдан совгат олараг Назим үчүн нар вә мејнә јарпағы апармышдым. Билирдим ки, нары чох севир. Әкбәр Бабајев дә Назим Һикмәтин евиндә иди. Назим иш отағыны мүхтәлиф кәлинчикләрлә бәзәмишди. О бу кәлинчикләри коллексија кими топлајырды. Назимкилдә наһар етдик, дөнә-дөнә бизим јазычылардан хәбәр тутду.

Түрк халгынын вәтәнпәрвәр вә бөјүк оғлу, коммунист вә һуманист јазычы Назим Һикмәт садә, сәмими вә меһрибан бир инсан иди. Ше'рләрини охудуғум заман онун аһәнкдар сәсини ешитмиш кими олурам.

ХАЛГ ШАИРИ, ДӨВЛӘТ ХАДИМИ

Сәмәд Вурғунла илк дәфә 1933-чү илдә Азәрнәшрдә таныш олдум. Шаир Азәрнәшрин кәнчләр шө'бәсинин мүдири вәзифәсиндә чалышырды, мән ушаг әдәбиjјаты бөлмәсиндә. Бир дәфә, адәтимиз үзрә, нәшриjјат планларыны мүзакирә үчүн комсомолун Мәркәзи Комитәсинә апардыг. Сәмәд кәнчләр вә ушаглар үчүн мүасир мөвзуда jени әсәрләр jазмаг проблемләри әтрафында данышды. Мүсабигә кечирмәк, jазычылары бу ишә чәлб етмәк тәклифини ирәли сүрдү. Һәлә о заман Сәмәдин нечә тәшәббүскар олдуғуну мүшаһидә етмишдим. О, әдәбиjјат һаггында үрәк jанғысы илә данышырды. Сәмәдин чыхышларындакы тәнгиди гејдләрин чохлуғу ишин ирәлиләмәсинә бөјүк көмәк көстәрирди.

О заманлар мәним «Нефтә доғру» әсәрим чап олунмушду. Бир күн Сәмәд деди:

— Кәл сәнин бу китабынын ушаг китабханаларындан бириндә мүзакирәсини кечирәк. Әсәр барәсиндә мә'рузә етмәји өһдәмә көтүрүрәм.

Гәрара кәлдик ки, индики Киров адына ушаг китабханасында пионер вә мәктәблиләрин иштиракы илә ичлас кечирәк. Китабхананын мүдири Меһдиjевлә данышдыг. О, Сәмәдин тәшәббүсүнү чох бәјәнди. Бир истираһәт күнү китабханаја кәлдик. Китабханаја чохлу ушаг топлашмышды. Сәмәд «Нефтә доғру» китабыны тәһлил едиб бу барәдә мүлаһизәләрини сөjләди, китабын әһәмиjјәтиндән данышды. Бунунла белә шаир китабын нөгсанларыны да көстәрди.

Сәмәдин бир гејди индиjә кими јадымдадыр. О деди:

— Мир Меһди Сејидзадә ушаглары автобусла нефт мә'дәнләринә сәјаһәтә апарыр. Мә'дәндә уста нефтин фајдасы һаггында ушаглара мә'лумат верир. Јахшы оларды ки, сәјаһәтдән гајыданда шофер автобусу сахлајајды, ушаглар шофердән сорушајдылар ки, автобус нијә дајанды, сүрүчү дејәјди ки, «бензин гутарыб, она көрә кедә билмир». Белә олсајди, әјани сурәтдә ушаглар нефтин гүввәтини көрәрди. Әсәрин дә тә'сир гүввәси артарды.

Сәмәдин бу тәнгиди гејди чох ағыллы олдуғуна көрә һамынын хошуна кәлди.

Сәмәд бөјүк шаир олмагла бәрабәр кениш гәлбә малик бир инсан иди. Ушаг әдәбиjјаты шө'бәсиндә ишләдиjим заман әдәбиjјат һәвәскарларындан бири мәнә мүрачиәт едиб деди:

— Бу әсәрими чап етмәк үчүн кәтирмишәм. Хаһиш едирәм ки, охујасыныз. Мән о әсәри охудум, идеја вә бәдии чәһәтдән чох зәиф иди. Мүәллифи нә гәдәр баша салмаға чалышдымса, гане олмады, о, нәшриjјатдан чыхыб кетди. Ертәси күн Сәмәдә мүрачиәт етмишди. Сәмәд о заман Јазычылар Иттифагынын катиби иди. Сәмәддән бир мәктуб алыб нәшриjјата кәтирмишди. Сәмәд мәнә јазырды ки, бу адама көмәк етмәк лазымдыр. Мән инди дә һәмин мәктубу бөјүк шаирин бир јадикары кими сахлајырам.

Мән Сәмәдә әсәрин чапа лајиг олмадығыны сөјләјиб дедим:

— Өзүн јахшы билирсән, биз ушаглар үчүн чап етмәјә әсәр ахтарырыг. Анчаг бу әсәр чап сәвиjјәсиндә дејил.

Онда шаир әсәрлә өзү таныш олду. Әсәрин әввәлиндән бир нечә сәһифә охудугдан сонра мәним фикримлә разылашды.

Бир күн Сәмәд Вурғун Азәрнәшрә кәлмишди. «Фанар» китабы јеничә чапдан чыхмышды. Она мүәллиф

нүсхәси верилмишди. Сәмәд нәшријјат ишчиләринә автографла китаб верирди. Мән сакит дајаныб бахырдым О чеврилиб мәни көрүнчә деди:

— Ајә, Мир Меһди, сән дә бурдасан?

Ахырынчы нүсхәнин үзәринә: «Дәјәрли ушаг јазычымыз Сејидзадәјә» сөзләрини јазыб китабы мәнә тәгдим етди.

Сәмәд Вурғун Азәрбајчан Јазычылары Иттифагынын сәдри олдуғу заман гәләм јолдашларына бөјүк гајғы көстәрирди. Мүһарибәнин гызғын заманында бир ахшам Сәмәди евимизә гонаг дә'вәт етдим. Хавәр ханымла бизә кәлдиләр. Һәмин зијафәтдә Абдулла Шаиглә Шаһзадә ханым, Јусиф Мәммәдәлијев, Мәммәд Раһим, Гәзәнфәр Халыгов, Бөјүкаға Гасымзадә, Адил Әфәндијев дә иштирак едирди. Сәмәд мәчлисдәкиләри көрүб деди:

— Бура нә јахшы адамлар кәлиб.

Мәчлис чох шән, сәмими кечди. Бирдән бәрк јағыш јағды, бизим топлашдығымыз отаг даммаға башлады.

Сәмәд деди:

— Ајә, Мир Меһди, нијә отағын сәгфини тә'мир етмәк үчүн әдәбијјат фондуна мүрачиәт етмирсән? Сабаһ Иттифага кәл.

Ертәси күнү Иттифага кетдим. Сәмәд әдәбијјат фондунун директору Қабакову чағырыб деди:

— Ики күнә гәдәр Сејидзадәнин отағыны тә'мир елэтдир.

Әдәбијјат фондунун мүдири ики күнә отағымы тә'мир етдирди.

Аиләм чох бөјүк олдуғуна көрә он баш адам бир отагда әзијјәтлә јашајырдыг. Бир күн бизим евин ашағы гатындакы отаг бошалды. Мән Чапаридзе рајонунун ичраијјә комитәсинә мүрачиәт едиб отағын мәнә верилмәсини хаһиш етдим. Бир ајдан чох кет-кәлә салдылар. Нәһајәт, мәчбур олуб Јазычылар Иттифагына мүрачиәт етдим. Мәсәләни Сәмәдә данышдым. Сәмәд телефонла зәнк вуруб ичраијјә комитәсинин сәдринә деди:

— Әсәр јазмаг үчүн јазычыја сиз шәраит јаратмагданса, ону сүрүндүрмәјә салырсыныз. Сејидзадә он баш адамла бир отагда јашајыр. Бошалан отағы кимә верәчәксиниз ки, Сејидзадәдән даһа вачиб олсун?!

Һәмин күн отағын ордерини јазыб мәнә вердиләр.

1945-чи илдә Бузовнада Абдулла Шаиглә бағ гоншусу идик. Бир күн Сәмәд Вурғун Абдулла Шаигкилә кәлди. Сонра бизим бағымызы көрмәк истәди. Сәмәд Абдулла Шаиглә бәрабәр бизим бағa кечдиләр. Бир нечә саат биздә әјләшиб истираһәт етдик. Ахшама јахын Сәмәд өз бағларына јола дүшәндә деди:

— Кәлән истираһәт күнү машын көндәрәчәјәм, јығышын бизим бағa.

Истираһәт күнү сәһәр Сәмәдин шофери кәлди, бизи Шүвәлана апарды. Сәмәдин бағы чох сәлигәли иди. О, отагларыны јахшы тә'мир етдирмиш, бағда тәзә ағачлар әкдирмишди. Наһар етдик. Сөһбәтимиз чох ширин вә хош кечирди. Микајыл Мүшфигдән сөз дүшдү. Сәмәд Микајыл Мүшфигин фачиәсиндән чох мүтәэссир иди. Тәвазөкарлыгла деди:

— Мүшфиг мәндән јахшы шаир иди, чох тәэссүф ки, ону итирдик.

Үмумијјәтлә, Сәмәд өз гәләм достлары һаггында хош сөз демәји, онлары гијмәтләндирмәји бачарырды, һәр сәнәткарын өз јерини билирди. Халга јахын, хејирхаһ јазычылара хүсуси һөрмәт бәсләјирди.

Үмумијјәтлә, јазычылардан сөһбәт кедәндә Әли Вәлијев вә Әһмәд Чәмилин барәсиндә Сәмәд чох һөрмәт вә мәһәббәтлә данышырды. О дејирди ки, Әли чох садә вә сәмими инсандыр, гәлби тәмиз вә хејирхаһдыр, әсил халг адамыдыр. Әһмәд Чәмил дә јахшы шаир олмагла бәрабәр тәмиз вә нәчиб инсандыр.

1950-чи илдә Москваја пленума кедирдик. Сәмәдлә Һүсејн Меһди бир купејә, Мәммәд Раһимлә мән исә јанашы купејә дүшмүшдүк. Раһимлә мән Сәмәдкилин купесинә кәлиб саатларла сөһбәт едәјирдик. Кечә саат 12-дә мән ајаға галхыб кетмәк истәјәндә Сәмәд деди:

— Ајә, Мир Меһди, һара кедирсән?

Дедим:

— Саат 12-дир, јатмаг вахтыдыр.

Сәмәд күлүмсәјиб деди:

— Мир Меһди чочуг шаиридир. Ушаглар кими ахшамдан јатыр.

Москвада Сәмәд бизи гонаг еләди. Сүфрә архасында бармдә чох сөзләр сөјләјиб әлавә етди ки, «Бир дәфә Мир Меһдини бәрк тәнгид етмишәм, е'тираф едирәм ки,

онун гәлбинә тохунмушам. Тәнгид кәрәк кәскин олмасын».

Бунунла Сәмәд бир даһа мәним нәзәримдә бөјүк инсан олдуғуну сүбут етди.

1953-чү илин әввәлләриндә Мирзә Фәтәли Ахундов адына театрда партија фәалларынын јығынчағы кечирилирди. Азәрбајчан рајонларынын партија ишчиләри дә јығынчаға јығышмышды. Мән өн сырада Меһди Һүсејнлә јанашы әјләшмишдим. Адыны чәкмәк истәмәдијим мә'рузәчи Сәмәдин үнванына кәскин сөзләр сөјләјиб мүгәссир олмадығы һалда бөјүк шаири тәгсирләндирмәјә чалышды. Мә'рузәсинин он беш дәгигәсини Сәмәдә һәср етди.

Мүзакирәләр заманы Сәмәд чыхыш еләди, мә'рузәчинин сөзләринә гәтијјән тохунмады, әдәбијјатын мүһүм проблемләриндән сөһбәт ачды. Сәмәдин јарым саатдан чох чәкән чыхышы о гәдәр мәзмунлу вә марагл‌ы иди ки, бүтүн салондакылар дәфәләрлә ону алгышладылар, алгыш сәсләриндән салон титрәјирди.

Халгын бөјүк шаирә көстәрдији һөрмәт вә мәһәббәтдән мә'рузәчи сарсылмыш кими олду. Ертәси күн гәзетләрдә мә'рузә чап едилди. Мә'рузәчи Сәмәдин үнванына дедији тәнгидләри өз мә'рузәсиндән чыхармаға мәчбур олмушду.

Сәмәд Вурғун һәмишә поезијамызын бајрағыны јүксәкләрә галдырмаға чалышырды. Јазычылар Иттифагында бир күн јығынчагда чыхыш еләјәнләрдән бири деди: «Сон заманлар поезијамыз нәсрә көрә чох кери галыр». Бу сөзләр Сәмәдин хошуна кәлмәди. О, дәрһал һәјәчанла она чаваб вериб деди:

— Чох үзр истәјирәм, белә фикир тамамилә јанлышдыр. Мән ССРИ јазычылар Иттифагынын II гурултајында поезија үзрә мә'рузәчи идим. Бир ил тамам бүтүн республикаларын поезијасыны нәзәрдән кечириб мә'рузәјә һазырлашдым вә белә гәнаәтә кәлдим ки, рус поезијасындан сонра бизим поезијамыз ән габагчыл поезијадыр.

Бөјүк шаиримиз Сәмәд Вурғунун кениш әдәби фәалијјәтини, бөјүк шәхсијјәтини тамамламаг үчүн мәним хатирәләрим аз да олса көмәклик көстәрә биләрсә, мәгсәдимә чатмыш оларам.

АЛОВЛУ СӘНӘТ АШИГИ

Көзәл әсәрләри илә Азәрбајчан әдәбијјатында көркәмли бир мөвге тутан Микајыл Мүшвиг фитрәтән шаир јаранмыш инчә вә јумшаг гәлбли бир инсан иди. Мүшфиг бүтүн варлығы илә әдәбијјата, сәнәтә бағлы иди. О, һәјатында бир күн дә олсун илһамсыз јашамамышды. Онунчүн бүтүн арзу вә әмәлләрдән јүксәк јаратмаг арзусу иди, јаратмаг ешги иди. Мән Мүшфиглә таныш олдуғум илк күнләрдән буну һисс етдим.

Мүшфиглә 1930-чу илдә маариф ишчиләри еви китабханасында чалышдығым заман јахындан таныш олмушдум. О, тез-тез китабханаја кәлирди, көрүшүб сөһбәт едирдик. Бизим достлуғумуз күн-күндән мөһкәмләнирди. Шәргин даһи шаири Фирдовсинин мин иллик јубилеји заманы онун әсәрләриндән Азәрбајчан дилинә Мүшфиглә бәрабәр тәрчүмә етмәјә башладыг. Мүшфиг бә'зән кечәләр дә бизим евимиздә галырды. Мән һәр сәһәр јухудан ојандығым заман Фүзулинин диванынı чаван шаирин әлиндә көрүрдүм.

Мүшфиг бөјүк бир мәһәббәтлә классик әдәбијјаты севир, әсәрләринин формасы үчүн классик әдәбијјатымызын јахшы нүмунәләриндән истифадә едирди. О, Фүзулини охудугча бөјүк шаирин сәнәткарлығына һеј-

ран олдуғуну билдирир, мәнә мүрачиәт еләјиб дејирди:

— Бах, көр бир нә дејир. Белә дә бәдии сөз, ифадә зәнкинлији олар? Һәр мисрада нә гәдәр бөјүк мә'на вар.

Сонра һәмин мисраларын алтындан гәләмлә чызыг чәкирди. Фүзулинин бу диванындакы гејдләр инди дә мәндә галыр.

Фирдовсини тәрчүмә етдијимиз заман Мүшфиг јорулмаг билмирди. О, бөјүк инадла чалышыр, маһир бир үзкүчү кими сөз дәнизинә далыб јени сөз вә ифадә инчиләри тапмаға чалышырды.

Мүшфиглә бир јердә олдуғумуз күнләрдә ачыг вә ајдын һисс етдим ки, о, ше'р вә сәнәти һәјатда һәр шејдән јүксәк тутур. Өмрүнүн әзиз дәгигәләрини ја ше'р јазмаға, ја ше'р охумаға сәрф едир.

Буна көрә дә елә Мүшфиг кәнч јашларында, гыса јарадычылығы дөврүндә бөјүк әдәби ирс гојду.

Азәрнәшрин ушаг әдәбијјаты шө'бәсиндә ишләдијим илләрдә нәшријјат ушаглар үчүн јени әсәрләр јаратмаг мәгсәдилә јазычылара мүрачиәт етмишди. Мүшфиг аз бир заманда «Бир мај», «Гаја», «Вурушмалар», «Шәнкүл, Шүнкүл, Мәнкүл», «Илан вә кәндли» кими поема вә нағылларыны јаратды. Бу әсәрләр инди дә ушаг әдәбијјатынын көзәл нүмунәләри сајылыр.

Мүшфиг Бакы бағларыны чох севирди. 1934-чү илдә биз Мүшфиглә бәрабәр Мәрдәканда бир бағa көчмүшдүк.

Сәһәрләр вә ахшамлар дәниз саһилинә кедирдик. О, саатларча саһилдә отуруб дәнизи сејрә далырды. Исте'дадлы шаир Азәрбајчан халг мусигисини дә одлу бир үрәклә севирди. Муғаматдан бөјүк зөвг алырды. Тар һаггында јаздығы ше'р Мүшфигин халг мусигисинә олан мәһәббәтинин көзәл ифадәсидир. Бир дәфә Мүшфиглә бағда Әләскәр Абдуллајевин охудуғу шур, маһур вә раст муғамларына патефонла гулаг асырдыг. Мүшфиг гәләми алыб бајаты формасында дөрд мисралыг бир ше'р јазды:

Бүлбүл учду гәфәсдән,
Күл ачылды һәвәсдән.
Көзүм көзәлдән дојмаз,
Гулағым инчә сәсдән.

Мүшфиг, үмумијјәтлә, гаршысына белә бир мәгсәд гојмушду ки, һеч олмаса күндә кәрәк дөрд мисра ше'р

јазам. О дејирди, һәр күн ишләмәк мәндә бир адәт һалыны алмышдыр. Елә буна көрә дә Мүшфиг јени бир поеманы битирән кими лирик ше'рләр јазмаға башлајырды, ше'рләри битирән кими башга бир әсәр јаратмаға кириширди.

Мүшфигин саф гәлбинин инчә дујғулары олан лирик ше'рләри, көзәл поемалары Азәрбајчан әдәбијјаты хәзинәсинин дәјәрли инчиләри кими һәмишә парлајачаг, шаирин өзү исә нәчиб вә сәмими инсан кими хатирәләрдә әбәди јашајачагдыр.

КӨРКӘМЛИ АЛИМ

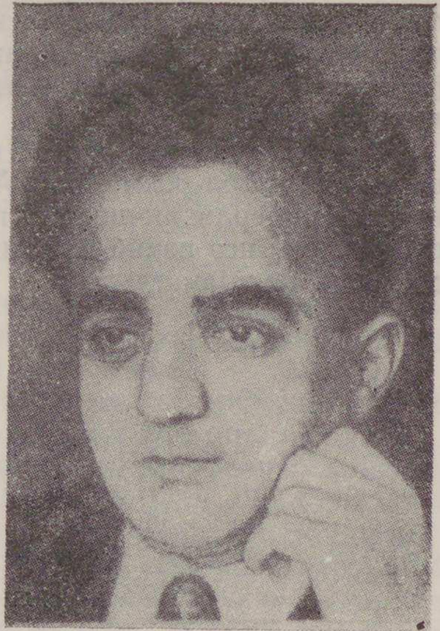

Инсанын һәјатында елә хатирәләр олур ки, заман кечдикчә һафизәсиндә даһа мөһкәм јер тутур, өмрүнүн әзиз күнләри кими һәмишә көзүнүн габағында чанланыр. Мәним белә хатирәләримдән бири академик Јусиф Мәммәдәлијевлә илк көрүшүм вә достлуғум олмушдур.

Јусифлә илк дәфә мәни гардашы Ибраһим таныш етмишди. Ибраһим маариф ишчиләри евинин директору, мән китабхана мүдири идим. Бир күн Јусиф гардашыны көрмәјә кәлмишди. Ибраһим мәни Јусифлә таныш еләјиб деди:

— Јусиф Москвадан тәзә кәлиб, кәнч алимдир. Әдәбијјаты да чох севир, сизин достлуғунуз јахшы тутар, таныш олун!

Доғрудан да белә олду. О күндән өмрүнүн сон күнүнә гәдәр Јусифлә мәним достлуғум давам етди. Јусиф Мәммәдәлијев халгымызын јетишдирдији бөјүк оғуллардан, надир исте'дадлардан иди.

Јусиф көркәмли алим олмагла бәрабәр, ејни заманда, кениш гәлбли, сәмими бир инсан иди; Јусифдә олан зәка вә исте'дад һамыны һејран едирди. Мә'лумдур ки, бөјүк шәхсијјәт олмаг үчүн тәкчә исте'дад кифајәт етмир, чалышмаг, инадла чалышмаг да зирвәјә јүксәлмәк үчүн әсас шәртләрдәндир. Јусиф һәмишә ахтарышларла мәшғул иди. Онун фикри ишыглы бр мәш'әл кими јанырды. Гәлби чошгун Хәзәр кими далғаланырды. Һәјаты бир ан сакит кечмирди. Мәһз буна көрә дә кимја саһәсиндәки дәјәрли ихтиралары илә совет елминин хәзинәсини зәнкинләшдирирди. Јусифин һәјаты бизим кәнч алимләримиз үчүн бир нүмунә олмалыдыр.

Јусиф елм саһәсиндә чалышмагла бәрабәр әдәбијјаты, инчәсәнәти дә сонсуз мәһәббәтлә севирди. О алим олса да, тәбиәтчә шаир гәлбли бир инсан иди, әдәбијјатдан зөвг алыр, һәтта бә'зән елм үчүн дә әдәбијјатдан истифадә едирди.

Бир дәфә Јусиф Һејдәр оғлу мәндән хаһиш етди ки, китабханамда олан Фирдовсинин «Шаһнамә»сини она верим. Нефтин тарихи әһәмијјәтини, гүдрәтини көстәрмәк үчүн Искәндәр Қәбирин һиндлиләрлә вурушда нефтдән истифадә етдијини сөјләјиб деди:

— Һәлә мин ил бундан әввәл Шәргин даһи шаири Фирдовси нефтин мүһарибәдәки ролуну тәсвир етмишдир.

Јусиф Мәммәдәлијев Фүзулини, Сабири, Пушкини, Лермонтову, Сә'дини, Һафизи бөјүк мәһәббәтлә севир, ше'рләрини әзбәр сөјләјирди. Јусиф Азәрбајчан шаирләриндән Һүсејн Чавиди, Абдулла Шаиги, Сәмәд Вурғуну, Осман Сарывәллини чох севирди. Мајаковскинин ше'рләрини әзбәр демәји хошлајырды. Сөһбәт заманы Сә'дидән, Һафиздән мисаллар кәтирирди.

Јусиф Һүсејн Чавидлә бизим евдә таныш олмушду. Чавидин әсәрләринә бөјүк мәһәббәт бәсләјирди. 1933-чү илдә биз Мәрдәкана бағa көчмүшдүк. Јусиф Ордубаддан кәлмиш, анасыны һәмин ил бизим бағда гонаг галмаға кәтирмишди. Һүсејн Чавид дә Мәрдәканда истираһәт евиндә иди. Истираһәт күнләри Јусиф анасынын көрүшүнә кәлирди. Чавидлә бизим бағда көрүшүрдүләр. Әдәбијјатдан етдији мараглы сөһбәтләрдән Јусиф бөјүк зөвг алырды.

Абдулла Шаиг Јусифин мүәллими олмушду. Онун әдәбијјата һәвәс көстәрмәсиндә мүәллиминин бөјүк хидмәтиварды. Буна көрә дә Јусиф Абдулла Шаиги

дәрин мәһәббәтлә севир, она бөјүк һөрмәт бәсләјирди. Бир дәфә Јусиф, Абдулла Шаиг, Сәмәд Вурғун, Гәзәнфәр Халыгов бизим евдә гонаг идиләр. Шаигин бөјүк оғлу Камал да биздә иди. Елм вә әдәбијјатын һәр саһәсиндән мәчлисдә сөһбәт кетди. Академијанын президенти вәзифәсиндә чалышан Јусиф Мәммәдәлијев деди:

— Бу күн әдәбијјат институтуна үч аспирантын гәбул олунмасы һаггында гәрары имзаладым. Гәбул имтаһанларыны анчаг бир нәфәр һамысыны «бешә» вермишди. О да бу мәчлисин ән кичик гонағы Камал Талыбзадә иди.

Бу мәсәлә Јусифин севинчинә сәбәб олмушду.

Јусиф Мәммәдәлијев мүасир шаирләримиздән Осман Сарывәллинин ше'рләрини јүксәк гијмәтләндириб дејирди:

— Османын ше'рләри чох тәбии вә мә'налыдыр.—Хүсусилә о, «Кәтир оғлум, кәтир» ше'рини чох хошлајыр, әзбәр сөјләјирди.

Јусиф Мәммәдәлијев Москаваја ишләмәјә кедирди. ССРИ Нефт назирлијиндә техники шуранын сәдри тә'јин олунмушду. Академик Муртуза Нағыјев ону дә'вәт етмишди. Јусиф мәни дә Муртузакилә апарыб, онунла таныш еләди. Јусиф академик Әли Муса оғлу Гулијевин хәтрини чох истәјирди. Онун дәјәрли алим, нәчиб инсан олдуғуну сөјләјирди.

Билирдим ки, Јусиф Сә'динин әсәрләрини чох севир. Ону Москваја јола салдығымыз күн Сә'динин «Күлүстан»ыны она һәдијјә вердим.

Москвада, 1940-чы илин мајында Азәрбајчан әдәбијјаты декадасы кечирилирди. Декадаја кетмишдим. Јусиф кәлиб меһманханада мәнимлә көрүшдү. Бир нечә москвалы досту илә мәни Москава әтрафындакы көзәл мәнзәрәли јерләрә апарды. О күнүмүз чох көзәл кечди, һәјатда хатырламалы күнләрдән олду.

Јусиф бөјүк еһтирас вә енержи илә чалышмағы севдији кими, јахшы истираһәт етмәји дә бачарырды. Һәјатын бүтүн көзәл не'мәтләриндән истифадә етмәји севирди. 1940-чы илин август ајында мән Билкәһдә бағa көчмүшдүм. Бүтүн күнү ишләјиб јорулмушдум. О заман «Севки» адлы драматик поемамы јазырдым. Бир истираһәт күнү Јусиф Кимја институтунун елми ишчи-

ләри — Иззәт Ханым Оручова вә башгалары илә бәрабәр бизә бағa кәлдиләр. Биз Иззәт ханымла да аиләви таныш идик. О күнүмүз чох хош кечди. Јаздығым әсәрдән бир парча охудум. Јусиф Өмәр Хәјјамдан, Сә'дидән, Мајаковскидән билдији ше'рләри әзбәр деди:

Јусиф Мәммәдәлијевин зәнкин ев китабханасы варды. Һәр дәфә Москваја кедәндә мараглы китаблар аланда мәни дә унутмурду. Хүсусән Шәрг әдәбијјаты вә сәнәтинә даир китаблардан алыб кәтирир, автографла мәнә јадикар верирди. Өз әсәрләри чап олунанда да јадикар олараг мәнә тәгдим едиб дејирди:

— Алимләр әдәбијјаты севдији кими шаирләр дә елми севмәлидирләр. Бөјүк шаиримиз Фүзули дејиб: «Елмсиз ше'р бүнөврәсиз бина кимидир».

Әзиз достум Јусифин автографла мәнә вердији китаблары дәјәрли бир хатирә кими китабханамда сахлајырам.

Јусиф Мәммәдәлијев академијанын президенти олдуғу заман ишләринин чохлуғуна бахмајараг јенә көһнә достларыны унутмурду, бизим хејир-шәримиздә иштирак едирди. Бир күн Јусиф Мәммәдәлијевкилдә идим. Бөјүк совет алими Зелинскинин 90 иллији јубилејинин әрәфәси иди. Зелински Јусифин мүәллими олмушду, онун алим кими јетишмәсиндә бөјүк әмәји варды.

Јусиф әзиз мүәллимини дәрин мәһәббәтлә севирди. Јубилејә һәдијјә олараг көзәл бир халча тохутдуруб Зелинскинин шәклини халчаја салдырмышды. Халчаны мәнә көстәриб деди:

— Зәннимчә бөјүк алимә лајиг һәдијјәдир, һәм дә бизим Азәрбајчан сәнәтиндән бир нүмунә кими мараглы олар.

Јусиф Мәммәдәлијевлә отуз илдән чох сүрән достлуғумуз мүддәтиндә ондакы јүксәк инсани кејфијјәтләрә һәмишә һејран олурдум. О достлугда чох сәдагәтли, һәјатда сәмими вә садә иди. Евләринә кеч кетдијим заман мәнә дејәрди:

— Јенә көрүнмүрсән? Бизим евә кәлмәк үчүн сәнә дә'вәтнамә көндәрмәлијәм?

Мән дејирдим:

— Билирәм ки, ишләрин чохдур, сәнә мане олмаг истәмирәм.

Инчә руһлу, һәссас гәлбли, мөһкәм ирадәли Јусиф Мәммәдәлијев һәјатын бүтүн туфанларына көкс кәрә биләрди. Әфсуслар олсун ки, амансыз өлүм ону вахтсыз апарды. Бир алим вә елм хадими кими о вәтәнимиз, доғма халгымыз үчүн даһа бөјүк ишләр көрә биләрди.

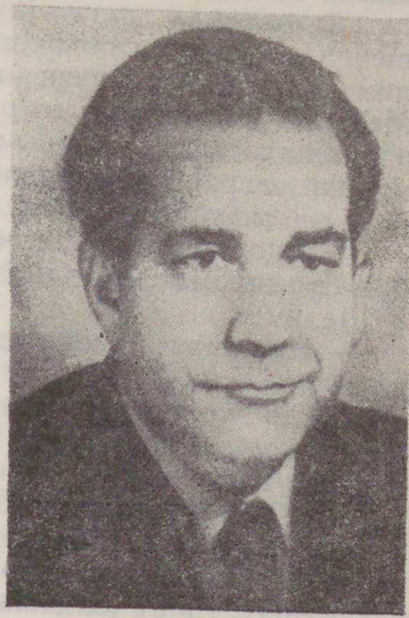

ӘДӘБИЈЈАТЫМЫЗЫН КӨРКӘМЛИ ШӘХСИЈЈӘТЛӘРИНДӘН

Меһди Һүсејни кәнч јашларындан танызырдым. О, кичик һекајәләрлә әдәби јарадычылыға башламышды. Меһди Һүсејн јазычыја мәхсус әсас хүсусијјәтләрә малик иди. Онда јазычы үчүн вачиб олан һәјат мүшаһидәси, јүксәк исте'дад, јарадычылыг чәсарәти вә бөјүк мәдәнијјәт вар иди. Меһди өмрүнүн сон күнләринә гәдәр мүталиә илә мәшғул олурду. О, әдәбијјатымыз үчүн тәнгидчи вә нәзәријјәчи кими бөјүк ишләр көрмүшдү. Хатиримдәдир, 1928-чи илдә китабханада чалышдығым заман Меһди Һүсејн китабхана ишчиләри үчүн В. И. Ленинин «Әрзаг мәсәләси», «Аз олсун, јахшы олсун» әсәрләриндән вә башга мөвзуларда бир нечә мә'рузә етди.

Илк китабларымдан бирини дә Меһди Һүсејн редактә етмишди. «Кичик тәјјарәчиләр» адында олан бу мәнзум әсәрин нәшриндән сонра бизим мүнасибәтләримиздә хејли меһрибанлыг јаранды. О заманлар кәнч әдиб Азәрбајчан Пролетар Јазычылары Чәмијјәтинин катиби вәзифәсиндә чалышырды.

1930-чу илдә мәни Ленин рајонундакы Чапаридзе

адына китабханадан Бакыдакы маариф ишчиләри еви китабханасында ишләмәјә кәтирдиләр. Бурада маариф ишчиләри евинин салонунда педагожи институтун мүәллим вә тәләбәләри үчүн әдәби кечәләр кечирирдик. Меһди Һүсејн тез-тез мә'рузәләр едир, чыхышларында әдәби һадисәләр вә ајры-ајры әсәрләр һаггында өз мүлаһизәләрини сөјләјирди. Бир күн Меһди китабханаја кәлиб мәнә деди:

— Санылынын јарадычылығы һаггында әдәби мүбаһисә кечирмәк пис олмазды.

Дедим:

— Нә заман истәсән әдәби кечә тәшкил едә биләрик.

Меһди мәнимлә бәрабәр Санылынын евинә кедиб јарадычылығы барәсиндә мүсаһибә апармағы хаһиш етди. Мүәјјән күн тә'јин етдик. Санылы индики «Сәадәт сарајы»нын јанында, Полухин күчәсиндә кичик бир отагда јашајырды. Бәрабәр онлара кәлдик. Мәшһур шаир Санылы о заманлар бир нөв һәјатдан тәҹрид олунмушду. Һәјат јолдашы Мәнзәр ханым чај һазырлады. Меһди Санылы илә бир-ики саат сөһбәт етди, гејдләрини дәфтәринә јазды. Бир нечә күн сонра маариф ишчиләри евиндә бөјүк бир әдәби кечә кечирилди. Меһди мә'рузә илә чыхыш едиб Һачы Кәрим Санылынын јарадычылығындан әтрафлы данышды.

Азәрнәшрдә ушаг әдәбијјаты бөлмәсиндә ишләјәндә Меһди Һүсејн дә Азәрнәшрдә чалышырды. Демәк олар ки, биз һәр күн көрүшүрдүк. Јаздығым мәнзум әсәрләри Меһдијә охујурдум. О мәнә фајдалы мәсләһәтләр верирди.

1937-чи илдә Јазычылар Иттифагында кениш бир ичлас кечирилди. Јазычылара нәдәнсә дәрин кин бәсләјән бир прокурор салонда биринчи сырада әјләшмишди, јазычыларын чыхышына репликалар верирди.

Меһди трибунадан данышанда прокурор бир нечә дәфә онун сөзүнү кәсиб деди:

— Меһди, өз сәһвләриндән данышк.

Натиг онун сөзүнә әһәмијјәт вермәјиб әдәби проблемләр һаггында сөһбәтини давам етдирди. Прокурор јенә дә инадла Меһдијә мүрачиәт едәндә Меһди гәзәбләнди, чәсарәтлә деди:

— Мән сәнин үчүн мәһкәмә гаршысында дејиләм, Јазычылар Иттифагынын трибунасындан данышырам. Әдәбијјат һаггында мүлаһизәләрими сөјләјирәм.

Меһди Һүсејнин бу чәсарәтини көрән прокурор сусмаға мәчбур олду.

1940-чы илләрдә Азәрбајчан ушаг вә кәнчләр әдәбијјаты нәшријјатында баш редактору вәзифәсиндә чалышдығым заман нәшријјат јазычылара мәктубла мүрачиәт едиб кәнчләр вә ушаглар үчүн јени әсәрләр јазмағы хаһиш етмишди. Бир күн Меһди Һүсејн нәшријјата кәлиб деди:

— Сејјида! (О, арабир зарафатла мәнә дејирди: «Сејјида, аләмдә сәсим вар мәним».) Мәшәди Әзизбәјов һаггында кәнчләр үчүн бир повест јазмаг фикриндәјәм. Бир сыра материаллар топламышам. Әзизаға Әзизбәјовла да атасы барәсиндә данышмаг истәјирәм. Сабаһ истираһәт күнүдүр. Мәнимлә онларын евинә кедә биләрсәнми?

Разылыг вердим. Ертәси күн Мәшәди бәјин оғлу Әзизағакилә кетдик. О заман Әзизаға Карганов күчәсиндә јашајырды. Бизи чох сәмими гаршылады. Меһди ики саатдан чох мүхтәлиф суаллар вериб лазыми гејдләр көтүрдү.

Чох чәкмәди ки, Мәшәди Әзизбәјовун һәјаты вә ингилаби фәалијјәтинә һәср олунмуш «Комиссар» повестини јазды.

1950-чи илдә Сәмәд Вургун, Меһди Һүсејн, Мәммәд Раһим вә мән Москваја Јазычылар Иттифагы пленумуна кетдик. Пленумда ушаг әдәбијјаты һаггында да мәсәлә гојулмушду. Мән чыхыш етмәли идим. Чыхышы јазмышдым. Меһди үчүн охудум. Бәјәнди, мәнә деди:

— Һәр гранканын јанында «тәләсмә» сөзүнү јаз. Јаздығыны тез-тез охујанда чашарсан, һәм дә чыхышын тә'сирли олмаз.

Чыхышымдан сонра кәлиб салонда Меһди илә јанашы әјләшәндә деди:

— Сејјида, бәд олмады.

Һәмин пленумда ушаг әдәбијјаты нәшријјатынын Баш редактору Морозова иштирак едирди. Меһди мәни Морозоваја тәгдим едиб деди:

— Бизим көркәмли ушаг јазычыларымыздандыр. Јахшы олар ки, рус дилиндә китабыны нәшр едәсиниз.

Морозова деди:

— Мәмнунијјәтлә!

Мән Бакыдан «Балыгчылар» адлы поеманы «Детгиз»ә көндәрдим. Китаб бөјүк тиражла чап олунду.

Меһди Һүсејн әдәбијјатымызын идеја сафлығы уғрунда ардычыл мүбаризә апаран әдибләримиздәнди. О, зәиф әсәрләрә һеч заман күзәштә кетмәзди. Бәјәндији әсәрләри исә һәмишә чәсарәтлә мүдафиә едәрди. Јадымдадыр, мәним 1940-чы илдә «Севки» драматик поемам Јазычылар Иттифагында мүзакирә олунурду. Бә'зиләри әлејһимә кәскин чыхыш етдиләр. Меһди әсәрин дилинин көзәллијини, үмумијјәтлә, јахшы јазылдығыны, фајдалы әсәр олдуғуну сөјләјиб мүдафиә етди. Сонралар һәмин әсәр үч-дөрд дәфә чап олунду.

Меһди Һүсејн көркәмли јазычы, ичтимаи хадим олмагла бәрабәр, чох инсани кејфијјәтләрә малик бир шәхсијјәт иди. О чох мәрд, јахшы мә'нада инадкар адам иди. Өз фикирләрини чәсарәтлә, һеч нәдән чәкинмәдән сөјләјиб сүбута кечирмәји дә бачарарды. Доғрудур, бә'зән әсәбиликдән гәзәблә данышарды, гашгабағыны саллајарды. Анчаг бу һал Меһдидә баһарда чахан шимшәк, јаған јағыш кими бир һал иди. Бир аз сонра нечә курултулу шимшәк, әсән күләк, јаған јағышдан сонра күнәш чыхар, тәбиәт күлүмсәр, Меһди дә елә иди. Күләрүзлә зарафата башларды. Онун гәлбиндә әсла кин, күдурәт јох иди.

Севимли әдибимиз Меһди Һүсејни әдәбијјатымыза көстәрдији бөјүк хидмәтләринә көрә, халгына чох бағлы олдуғу үчүн, чәсарәтли вә мәрд бир инсан кими өмрүм узуну дәрин һөрмәтлә хатырлајачағам

ЛИРИКАНЫН УСТАДЫ

Әлиаға Ваһидлә мәни гоһумум, достум, көркәмли тәрчүмәчи Искәндәр Нәфиси таныш етмишди. Ваһидлә Искәндәр Азәрнәшрдә корректор вәзифәсиндә чалышырдылар, һәм дә јахын дост идиләр.

Әдәбијјат тарихиндә елә јазычылар вар ки, мүкәммәл тәһсил алмајыб, анчаг фитри исте'дады вә чох мүталиә илә мәшғул олдуғу үчүн көзәл әсәрләр јазыб јаратмышлар. Гәзәлләри дилләр әзбәри олан Әлиаға Ваһид дә белә шәхсијјәтләрдән иди. О, ингилабдан әввәл ики ја үч ил ибтидаи мәктәбдә тәһсил көрүб, јазыб-охумағы өјрәнмишдир. Һәлә о заман сатирик ше'рләри илә мәтбуатда чыхыш етмишди. Ингилабдан сонра гызғын әдәби фәалијјәтә башлајан Ваһид лирик гәзәлләр јазмагла бәрабәр мәтбуат сәһифәләриндә сатирик әсәрләрини дә чап етдирирди. Ваһидин тәб'и чох рәван иди. О чох заман ше'рләрини бәдаһәтән сөјләјирди. Дәфәләрлә онун бәдаһәтән ше'р сөјләмәсинин шаһиди олмушам.

Ваһид корректор ишләдији заман наһар фасиләләриндә зарафат үчүн јуморист ше'рләр сөјләјирди. Мән Ваһидлә таныш оландан сонра арабир бизә сөһбәтә кәләрди. Һәр дәфә дејәрди:

— Сизә говурма-хәнкәл јемәјә кәлмишәм. Әлиаға бә'зән тәрҹүмә илә дә мәшғул олурду. Тәрҹүмә етмәкдә чәтинлик чәкәндә бизә кәлир, она көмәк етмәјими хаһиш едирди.

Ваһид бәдаһәтән дедији ики мисра ше'рә башга рәнк вериб бәдхаһлары ону ләкәләмәјә чалышмышдылар. Ваһид бу әһвалаты белә нағыл едирди:

— Бир тој мәҹлисиндә мүхтәлиф сәвијјәли адамлар јејиб-ичиб мәҹлисдә сәс-күј салмышдылар. Достларымдан бири ше'р охумағымы хаһиш етди. Мәҹлисдәки әһвали-руһијјәни көрүб бәдаһәтән ашағыдакы бејти дедим:

Туталым әсримизин һәзрәти-Мусасы мәнәм,
Бу вурһавурда нечә мө'чүзә ичад едәјим.

Буна көрә дә адым мәтбуат сәһифәләринә дүшдү. Јохсул аиләдән чыхдығым һалда мәним ше'римә башга мә'на верилмишди. Нә јахшы ки, Руһулла Ахундов мәним көмәјимә чатды.

Ваһидин илк гәзәлләр китабы 1939-ҹу илдә чапдан чыхмышды. Бир күн Ваһид чох севинҹлә бизә кәлди. Китабыны мәнә тәгдим етмәк үчүн кәтирмишди.

Дедим:

— Нә јахшы вахтда кәлмисән, бу күн мәнә мүждә вердиләр ки, дүнјаја бир оғлум кәлиб!

Ваһид гәләмини чыхарыб гәзәлләр китабынын титулунда бәдаһәтән јазды:

Дедим, тарих јазым әлдә гәләмим,
Хәјалым бөјлә бир мә'наја кәлди.

Бир оғлу олубдур Сејидзадәнин.
Икинҹи Фүзули дүнјаја кәлди.

Ваһидә дедим ки, Әлиаға, Фүзули ад дејил, ләгәбдир. Мән оғлумун адыны Араз гојмаг гәрарына кәлмишәм.

Ваһид деди:

— Араз да вәтәнин символудур, көзәл аддыр.

Азәрнәшрдә ишләдијим заман бир күн Ваһид нәшријјата кәлиб деди:

— Ингилабдан әввәлки һәјатдан ушаглар үчүн сатирик бир мәнзумә јазмышам, моллахана һәјатыны, гочуларын чиркин ишләрини тәнгидә тутмушам.

Ингилабдан әввәлки һәјат сәһифәләрини көстәрдији үчүн бу әсәри мән о заман китаб шәклиндә чап олунмаг үчүн һазырладым.

Әлиаға Ваһид бәдијә дејән шаирләрлә ше'рләшмәји севирди. Бир дәфә јазычыларла Мај бајрамы нүмајишинә чыхмышдыг. Ҹаван икән арамыздан кетмиш шаир Бәбир Мәммәдзадә дә бизимлә иди.

Ваһидә дедим:

— Бәбир Мәммәдзадә илә ше'рләш көрәк ким кими бағлајар.

Бәбирлә Ваһид дејишмәјә башладылар. Әввәлҹә Бәбир галиб кәлди. Ваһид бир аз пәрт олмушду. Биз күлүшмәјә башладыг. Азачыг фикирләшәндән сонра Ваһид мисралары јағыш кими јағдырмаға башлады. Бәбир Мәммәдзадә тәслим олду.

Бөјүк Вәтән мүһарибәси илләри иди. Естрада артистләриндән Ағајев гардашлары мәнә мүраҹиәт едиб репертуарлары үчүн мүхтәлиф мөвзуларда сатирик әсәрләр јазмағы хаһиш етдиләр. Мән достум Әлиаға Ваһиди дә бу ишә ҹәлб етдим. Биз бирликдә бир нечә сатирик ше'р јаздыг.

Бир күн мән рәссам достум Гәзәнфәр Халыговун евиндә идим, гапы дөјүлдү, Әлиаға Ваһид ичәри кирди. Гәзәнфәр Ваһиди чох сәмими гаршылады. О, Ваһидин гәзәлләр китабынын бәдии тәртибатыны һазырлајырды. Ваһид китабын ҹилдини көрмәјә кәлмишди. Гәзәнфәр ҹилдин тәртибатыны она көстәрди. Ваһидин чох хошуна кәлди. Бурада гәзәлләрин мәзмуну лирик планда экс олунмушду. Ваһид тәшәккүрүнү билдириб кетмәјә һазырлашды. Үмумијјәтлә, бир јердә әјләшмәјә нәдәнсә Ваһидин гәрары кәлмәзди. Бизим евә дә кәләндә һәмишә тез кедәрди. Гәзәнфәр Ваһидә әјләшиб чај ичмәји тәклиф етди.

Ваһид деди:

— Дүнән јох срағакүн чај ичмишәм, тез-тез чај ичмәк олмаз.

Мән зарафатјана дедим:

— Ваһид ширин шәрабы гојуб аҹы чајы ичмәз.

Ваһид күлүмсәјиб отагдан чыхды.

Буну да гејд едим ки, Һ. Ҹавид дә Ваһидин әруз вәзнини чох јахшы билдијини вә фитрәтән шаир јарандығыны сөјләјирди. Анҹаг исте'дадлы шаирин бајағы

дејилмиш мисраларыны тәнгид етмәкдән дә чәкинмәзди. Бир дәфә Ваһидин «Јерә сәриллəм, хәлијәм мән» мисрасындан хошланмадығыны билдирди.

Нөвбәти көрүшләримиздән бириндә әдәбијјатдан данышанда Ваһид бир дәфә деди:

— Мән бисавадам, тәһсил көрмәмишәм.

Чавабында Ваһидә дедим ки, мүкәммәл тәһсил көрмәсән дә өзүнә бөһтан атыб бисавад демә, чүнки сән әдәбијјаты јахшы билирсән. Бизим бөјүк шаирләримиз Фүзулинин, Сејид Әзимин, Баһарын, Азәрин вә башгаларынын гәзәлләрини әзбәр дејирсән.

Доғрудан да Ваһид мәчлисләрдә һәмишә Фүзулинин, Сејид Әзимин ән көзәл гәзәлләрини әзбәр сөјләјиб тәһлил едирди. Чох јахшы һафизәси варды. Бә'зән дәрин мә'налы мисралар сөјләјирди: Онун:

Фәләк бүкүб белими интигам алыр мәндән,
Әдуја бах ки, бу һаләтлә кам алыр мәндән —

мисралары шаһ бејтидир. Белә мисралардан Ваһидин гәзәлләриндә чохдур.

Ваһиди никбинликдә Шәргин бөјүк шаири Хәјјамла мүгајисә етмәк олар. Мән бу фикирдә олдуғум үчүн Өмәр Хәјјамдан тәрчүмә етдијим рүбаиләр китабыны јадикар олараг Ваһидә тәгдим едәндә үстүндә ашағыдакы мисралары јаздым:

Илһамы алырсан ана јурдун көзәлиндән,
Бир тазә баһар әтри кәлир һәр гәзәлиндән.
Руһән о бөјүк даһијә вар сәндә јахынлыг,
Ваһид, оху Хәјјамы, бурахма өз әлиндән.

ИНЧӘ ЗӨВГЛҮ ШАИР

Азәрнәшрдә чалышдығым заман бир күн учабојлу, гарајаныз, утанчаг кәнч бир оғлан бизим шө'бәјә кәлди. Бу Ленин адына Педагожи Институтун тәләбәси Бөјүкаға Гасымзадә иди. Кәнч шаир мәнә мүрачиәт едиб деди:

— Мән кәнчләр үчүн «Мурад» адлы бир поема јазмышам. Хаһиш едирәм ки, поеманы охујуб өз фикринизи мәнә дејәсиниз.

Әсәри охудум, гејдләрими дедим. Бөјүкаға поеманын үзәриндә јенидән ишләјиб кәтирди. Поема Азәрнәшрдә чап олунду. Бу әһвалатдан сонра биз Бөјүкаға илә достлашдыг. Бөјүкаға јаздығы ше'рләрини мәнә охујарды. Бә'зән ше'рләриндә Сона ады чәкилирди. Онунла сөһбәтләримдә билдим ки, Сона ханым Бөјүкаға илә Институтда охујур, Бөјүкаға ону дәрин мәһәббәтлә севир. Бир күн Бөјүкағаја дедим:

— Бир һалда ки, Сона ханымы севирсән, аилә һәјаты гурмағын мәсләһәтдир.

Биз бир нечә јолдаш јығышыб Бөјүкаға үчүн елчилијә кетдик. Бөјүкаға евләнди. Аилә гурдугдан сонра о, әдәбијјат саһәсиндә даһа чидди фәалијјәт көстәрир-

ди. Мәтбуат сәһифәләриндә тез-тез шеʼрләри чап олунурду. Әдәби мәчлисләрдә шеʼр охујурду, Бөјүкағанын диксијасы чох јахшы иди. Аһәнкдар сәси варды, шеʼр охујанда мәчлисдәкиләри чәзб еләјирди.

Бир ахшам университетдә тәләбәләрлә шаирләрин көрүшү варды. Шаирләр чыхыш едиб шеʼрләрини охудулар. Бөјүкаға да «Ширин сөзләр» адлы шеʼрини охуду. Мәчлисдәкиләр ону чох алгышладылар.

Кәнч шаир тәрчүмә илә дә мәшғул олурду. О, Мирзә Фәтәли Ахундовун Пушкинин өлүмүнә јаздығы «Шәрг поемасы»ны фарсчадан тәрчүмә етмишди. Фарсча билдијим үчүн тәрчүмәсини мәнә охуду. Поема Азәрбајчан дилиндә көзәл сәсләнирди. Чох тәсирли иди. Јанылмырамса, Бөјүкаға тәрчүмәсини мүсабигәјә тәгдим етмиш вә тәрчүмә мүкафата лајиг көрүлмүшдү.

Биз Бөјүкаға илә лап јахын дост олмушдуг. Бир-биримизин бүтүн мәчлисләриндә иштирак едирдик. О һәр ишдә мәнә мәсләһәт едирди.

Ушаг вә кәнчләр әдәбијјаты нәшријјатында ишләдијим заман Бөјүкағанын «Ширин сөзләр» әлјазмасыны редактә едиб чапа һазырладым.

1941-чи илдә Бөјүк Вәтән мүһарибәси башланды. Орду сыраларына кетмәклә достлар бир-бириндән ајры дүшдүләр.

Бөјүкаға Бакыда забитлик курсуна көндәрилмишди. Курсу битирәндән сонра чәбһәјә јола дүшдү, курсда охудуғу мүддәтдә онунла бир-ики дәфә көрүшдүк. Бөјүкаға чәбһәдә вурушдуғу заман мәнә бир нечә мәктуб көндәрмишди. О мәктублар инди Республика Шәрг әлјазмалары фондунда сахланылыр.

Бөјүкаға Бакыја гыса мүддәтли мәʼзунијјәтә бурахылмышды. Бир күн о бизә кәлди. Ону көрмәкдән чох шад олдум. Нојабрын он бири иди. Мәним анадан олдуғум күн. Иш белә кәтирмишди ки, илк дәфә мән һәмин күн—1926-чы илдә китабханада вә 1932-чи илдә Азәрнәшрдә ишә гәбул олунмушдум. Нојабрын 11-и мәним үчүн хошбәхтлик күнү сајылыр. Һәр ил һәмин күн көзләмәдијим һалда шад бир хәбәр ешидәрдим. Буну Бөјүкаға билдији үчүн мәндән сорушду. Бу күн сәнин хошбәхтлик күнүндүр, хејирли, шад бир хәбәр ешитмисән?

Дедим:

— Сәнин кими әзиз достум чәбһәдән кәлиб, көрүшмүшүк, бундан да шад хәбәр олармы?

О күн бир нечә саат бир јердә вахт кечирдик. Бөјүкаға Вәтән мүһарибәси чәбһәләриндәки һадисәләрдән сөһбәт етди, бир јашајыш мәнтәгәсини фашистләрдән нечә азад етмәләриндән данышды. Ахырда деди:

— Мәнә һиссә командиримиз башга бир дөјүшчү илә тәјјарәдә һәрби штаба мәктуб апармағы тапшырмышды. Биз тәјјарәдә учанда «мессершмит» маркалы алман тәјјарәси үзәримизә һүчүм етди. Тәјјарә ашағы енмәјә башлады, тәјјарәдә олан дөјүшчү јолдашым фашист тәјјарәсинин јахынлашдығыны көрүб тәјјарәдән јерә атылды. «Мессершмит» бизә чатыб пулемјотдан атәш ачды, сонра јүксәлиб кетди. Биз јерә ендик, тәјјарәдән чыхыб бир нечә метр кәнара дүшмүш јолдашымызы ахтардыг. О, гамышлыға дүшүб һәлак олмушду.

Бир нечә саат һәмин јердә галдыгдан сонра өкүз гошулмуш бир кәндли арабасы кәлди. Дүшдүјүмүз јер Күрчүстан торпағында иди. Күрчү кәндлиләри бизи арабаја миндириб кәндә апардылар. Беләликлә, тәһлүкәдән хилас олдуг.

Бөјүкаға Гасымзадә Бакыда олдуғу заман хаһиш етмишди ки, онун мәʼзунијјәтини артырсынлар. Чәбһә мөвзусунда бир силсилә шеʼр јазмаг истәјирди. Онун арзусу јеринә јетирилди. Кәнч шаир шаһиди олдуғу чәбһә мөвзусунда јени шеʼрләрини јазды. Сонра һәмин шеʼрләр Ушаг вә кәнчләр әдәбијјаты нәшријјатында китабча һалында нәшр олунду.

Бир мүддәт сонра Бөјүкаға гәзетдә ишләмәк үчүн Иран Азәрбајчанына — Тәбризә көндәрилди. Совет Ордусу Иран Азәрбајчанында олдуғу мүддәтдә о, Тәбриздә галмыш, ордумуз Ирандан чыханда о јазычы јолдашлары илә бәрабәр Бакыја гајытмышды.

Мүһарибәдән сонракы илләрдә Бөјүкаға Гасымзадә Азәрнәшрин әдәбијјат шөʼбәсиндә чалышды, Пушкиндән вә башга јазычылардан бир сыра тәрчүмәләр етди. Сонралар исә «Азәрбајчан» журналы редаксијасында ишләјирди. Јазычылар Иттифагында онунла тез-тез көрүшүрдүк.

Бөјүкағада физики чәһәтдән үмуми бир зәифлик һисс олунурду. Бу, онун јарадычылыг ишинә мәнфи тәʼсир едирди. Сон вахтлар чох аз јазырды. Бир күн сөһбәт заманы дедим:

— Ахыр заманлар мәһсулдар чалышмырсан, һеч олмаса тәрҹүмә илә мәшғул ол.

Бөјүкаға мә'јус бир аһәнклә деди:

— Бүтүн бәдәнимдә бир зәифлик һисс едирәм.

О заман һәлә онун хәстәлији мүәјјән олунмамышды. 1957-чи илин јајында Бөјүкаға аиләси илә бәрабәр Кисловодска истираһәтә кетмишди. Кисловодскдан гајыдандан сонра ешитдим ки, хәстәдир. Јазычылар Иттифагындан чыхыб онлара кетмәк истәјирдим. Јолдашлардан кимсә мәнә раст кәлиб деди:

— Ики күнлүк хәстәликдән сонра Бөјүкаға кечинди.

Бу хәбәрдән сарсылдым. Илләрчә достлуг етдијим, ширин, илһамлы, лирик ше'рләрин мүәллифи, истe'дадлы бир шаир кәнҹ јашларында арамыздан кетмишди.

ИСТЕ'ДАДЛЫ СӘҺНӘ УСТАСЫ

Истe'дадлы режиссорумуз Мәһәррәм Һашымову мән кәнҹлик илләриндән танıјырдым. Биз Мустафа Сүбһи күчәсиндә јашајырдыг. Мәһәррәмкилин еви исә индики Шорс күчәсиндә иди. Истираһәт күнләриндә бир нечә јолдаш Мәһәррәмкилә јығышардыг. Мәһәррәмин анасы чох гонагпәрвәр, меһрибан бир гадын иди. Бөјүк гардашы Һашым да чох заман бизим мәҹлисимиздә иштирак едәрди. Јығышдығымыз күнләрдә Гарабағын Күлаблы кәндиндән олан Һәсән тар, Һүсејнбала адлы бир достумуз түтәк чалар, Мәһәррәм исә мәлаһәтли сәси илә ел маһнылары вә муғамат охујарды.

Мәһәррәмлә илк танышлыг күнүмүздә о, Һүсејн Ҹавидин ашағыдакы ше'рини:

> Чых булудлардан, еј әфсанәви гыз,
> Кәл овут руһуму еј шән јылдыз.
> Мәнә дүнјада тәсәлли јалныз
> Көзәлим сәнсән —

секаһ-забул муғамы үстдә о, чох тә'сирли охуду. Елә о замандан һисс олунурду ки, Мәһәррәм инчәсәнәти се-

вир. Бир гәдәр сонра Мәһәррәм Москваја тәһсил алмаға кетди. 1931-чи илдә бизим аиләмиз (анамла мән) Мәһәррәмкилин Билкәһдәки бағына көчдүк. Јај фәслини һәмин бағда кечирдик. Мәһәррәм јаталаг хәстәлијиндән тәзә галхмышды. Һәкимләр она пәһриз сахламағы тапшырмышдылар. Анчаг о, хәстәлијин тә'сириндән вә пәһриздән тамам зәифләмишди. Анам она һәрдән аз-аз јемәк верирди, дејирди ки, ачлыг бу ушағы тамам үзә биләр.

Мәһәррәм Москвада тәһсилини битириб кәләндән сонра 1936-чы илдә М. Горки адына Кәнч Тамашачылар Театрынын баш режиссору тә'јин олунду. О заман мәним театрда «Нәркиз» пјесим ојнанырды. Мәһәррәм Һашымов театр үчүн тәзә бир пјес јазмағы мәнә тапшырды. «Ајаз» пјесими јаздым. Әсәри тамашаја Мәһәррәм Һашымов һазырлады. Аразын ролуну көркәмли актјорумуз Ағададаш Гурбанов ифа едирди. Мәһәррәмин гурулушу чох мүвәффәгијјәтли чыхмышды. О заман тамаша һаггында көркәмли мәтбуат хадимләримиздән Нәсир Имангулијев «Кәнч ишчи» гәзетиндә рә'ј јазыб тамашаја мүсбәт гијмәт вермишди.

Тамашаны көрән јазычылардан Һүсејн Чавид, Абдулла Шаиг, Микајыл Мүшфиг вә Һачыбаба Нәзәрли дә гурулушу вә пјес һаггында јахшы фикирдә олдугларыны сөјләдиләр.

Мәһәррәм сөһбәт заманы Һүсејн Чавид вә Абдулла Шаигдән хаһиш етди ки, кәнчләр үчүн пјес јазсын. Абдулла Шаиг сөз верди вә сөзүнү јеринә јетирди. Кәнч Тамашачылар Театры үчүн бир нечә пјес јазды.

«Ајаз» пјесинин мүвәффәгијјәти театр коллективинин, онун баш режиссору Мәһәррәми хүсусилә севиндирди. Чох чәкмәди ки, чаван режиссор пјеси рус дилинә тәрчүмә етдириб тамашаја һазырлады. Һәмин әсәри Грозны Кәнч Тамашачылар Театрында тамашаја гојду.

Мәһәррәм Һашымов кичик јашлы ушаглар үчүн мәним бир сәһнә әсәри јазмағымы хаһиш етди. 1938-чи илдә мән «Гызыл гуш» адлы пјесими јазыб театра тәгдим етдим.

Мәһәррәм әсәрин гурулушуну көркәмли режиссорумуз Әләскәр Шәрифова тапшырмышды. Әсәр сәһнәдә көстәрилди. Әсәрин баш гәһрәманы Полад ролунун ифасы Сүлејман Әләскәрова тапшырылмышды. О заман кәнч Әләскәр сәһнәдә мүвәффәгијјәт газанды. Мәһәррәм Һашымовда бөјүк јарадычылыг истe'дады олмагла бәрабәр, о һәм дә јахшы тәшкилатчы вә бачарыглы инзибатчы иди. Һәр тамашаја чәсарәтлә кәнч актјорлары чәлб едир, ролларын ифасыны онлара тапшырырды. Елә буна көрә дә Мәһәррәм Һашымова е'тибар олунан мәс'ул вәзифәләри һәмишә лајигинчә јеринә јетирирди.

Мәһәррәм Һашымов Инчәсәнәт ишләри идарәсинин рәиси олдуғу заман кукла театры үчүн онун тапшырығы илә «Горхмаз», «Чыртдан», «Бүллур гәср» пјесләрини јаздым. О, мүәллифләрлә мөһкәм әлагә сахлајыр, јени әсәрләрин јаранмасы үчүн чох әмәк сәрф едирди.

Көркәмли әдибимиз Абдулла Шаиг Мәһәррәм Һашымовун исте'дадыны, онун инсани, нәчиб сифәтләрини јүксәк гијмәтләндирәрди. Мәһәррәм Һашымовун хаһиши илә Абдулла Шаиг Кәнч Тамашачылар Театрынын Педагожи вә әдәбијјат шө'бәсинә бир нечә ил рәһбәрлик етмишди. Театр илә јахындан әлагә сахладығына көрә кәнчләрин тәрбијәсинә аид көзәл әсәрләр јазмышды.

Мәһәррәм Һашымов, бүтүн һәјатыны инчәсәнәтимизлә бағламышды. О сон илләр Сәмәд Вурғун адына Рус Драм Театрынын баш режиссору вәзифәсиндә чалышырды. Театр сәһнәсиндә Азәрбајчан јазычыларынын әсәрләринин һазырланмасы вә тамашаја гојулмасы үчүн вар гүввәсини сәрф едирди.

Мәһәррәм Һашымовла тәләбәлик заманындан башланан достлуғумуз ејни сәмимијјәт вә һәрарәтлә онун өмрүнүн сон күнләринә гәдәр давам етди. О һәмишә мәни меһрибанлыгла гаршылајар, көрүшәндә јахын дост вә гардаш кими үрәјиндә олан арзу вә истәкләриндән данышарды. Кәнчлик илләриндән сөһбәт кедәндә анамы һөрмәтлә хатырлајарды. Өз сәнәтинин вурғуну олан бу исте'дадлы режиссор мәни һәмишә рус драм театрынын илк тамашаларына дә'вәт едәрди.

Әзиз достум Мәһәррәмин, инчәсәнәт саһәсиндәки мүвәффәгијјәтләри илә севинәрдим. Атадан кичик јашларында јетим галмыш, анасынын ганады алтында бөјүјүб чох еркән әмәк фәалијјәтинә башламыш Мәһәррәм чалышганлыг вә исте'дады саһәсиндә республикамызын инчәсәнәти үчүн фајдалы ишләр көрмүшдү. Елә буна көрә партија вә һөкуматимиз онун әмәјинә јүксәк гијмәт вермишди, о, республикамызын халг артисти фәхри адына лајиг көрүлмүшдү.

МӘДӘНИЈЈӘТ ВӘ ТӘВАЗӨКАРЛЫГ МҮЧӘССӘМӘСИ

1930-чу илдә мај бајрамына һәср олунмуш бир ушаг китабыны русчадан Азәрбајчан дилинә тәрчүмә етмишдим. Тәрчүмәни Азәрнәшрә кәтирдим. Адил Әфәндијев, Микајыл Рәфили, Әлиһејдәр Оручов Азәрнәшрдә ишләјирдиләр. Микајыл Рәфили бәдии әдәбијјат шө'бәсинин редактору иди. Тәрчүмәни охудум. Рәфили бир сыра гејдләрини сөјләди. Онун дедикләринә әмәл етсәјдим, кәрәк әсәри бир тәрәфә атајдым. Чүнки гејдләрин чоху һәгигәтә ујғун дејилди. Мән кәнч шаир олдуғума көрә Рәфили илә мүбаһисәјә киришә билмәздим. Адил Әфәндијев вә Әлиһејдәр Оручов мәни мүдафиә етдиләр. Тәрчүмәнин јахшы чәһәтләрини көстәриб Рәфилини гане етдиләр ки, тәрчүмә кејфијјәтли вә ушаглар үчүн фајдалыдыр. Тәрчүмәм нәшријјат тәрәфиндән гәбул олунду.

Адил Әфәндијеви узагдан таныјырдым. Онун «Мариф вә мәдәнијјәт» журналында Адил Нәчдәт имзасы илә чап олунмуш «Музејдә», «Чырпынсын» вә башга бир нечә көзәл ше'рини охумушдум. О заман әдәбијјат саһәсиндә чалышан Әли Һүсејнзадә, Адил Әфәндијев, Әкрәм Чәфәр вә башга бир нечә кәнч јазычы вар иди.

Адил Азәрнәшрдә ишләјир вә бәдии нәср тәрчүмәси илә мәшғул олурду. Һәр ики дили — азәрбајчанча вә русчаны јахшы билән Адилин тәрчүмәләри орижинал кими сәсләнир, марагла охунурду.

Азәрнәшрдә ушаг әдәбијјаты бөлмәсиндә чалышанда Адил илә јахындан достлашдыг, үнсијјәт башлады вә бу сәмими достлуғумуз узун илләр давам етди.

Азәрбајчанын чох мәдәни бир аиләсиндә јетишмиш Адил Әфәндијев атасы Әләддин мүәллим, анасы Шәфигә ханымын тәрбијәси вә өз фитри исте'дады сајәсиндә дөврүмүзүн ән мәдәни зијалыларындан бири кими јетишмишди. Адил Әфәндијеви таныјанларын һамысы она «Адил мүәллим» — дејә мүрачиәт едирди. Доғрудан да Адил бу ада лајиг иди. Кичик јашларындан мүтаилә илә мәшғул олмуш, мүкәммәл тәһсил көрмүш Адил Шәрг вә Гәрб әдәбијјатыны, тарихи, чоғрафијаны, фәлсәфә елмләрини көзәл билирди. Онун чох јахшы һафизәси варды. Бүтүн охудугларыны хатырлајырды. Адил мәдәнијјәт вә инчәсәнәтин, елмин, фәннин һәр саһәси илә марагланырды, о, санки чанлы бир енсиклопедија иди. Һансы мәсәлә һаггында мәсләһәт алмаг үчүн Адилә мүрачиәт едирдинсә, әтрафлы мә'лумат алырдын.

Мәһз буна көрә дә дил вә истилаһ комиссијаларында, мәдәнијјәт мәсәләләрилә мәшғул олан комитәләрдә о тез-тез иштирак едәр, чох сәмәрәли, фајдалы ишләр көрәрди. Адил чалышмагдан јорулмазды. Онда бөјүк енержи варды. Хатиримдәдир, Вәтән мүһарибәси дөврүндә Радио комитәсиндә чалышдығымыз заман Адил саатларла ишләјәр, һеч заман јорулдум демәзди. О, сөһбәт заманы һәмишә дејәрди: «Мәтанәт олса инсан чәтинлијә дөзәр, һәр ишин өһдәсиндән кәлә биләр. Чәтинлик гаршысында зәифлик көстәрән мәтанәтсиз адамлардыр».

Буна көрә Адил Әфәндијев илләр узуну Радио комитәсиндә, мәдәнијјәт назирлијиндә, нәшријјатларда, мәтбуат комитәсиндә мәс'ул вә чәтин ишләрдә чалышыб өз вәзифәсини һәмишә шәрәфлә јеринә јетирирди.

Адил һамыја өз јахшы мәсләһәтләри илә көмәк едирди. Чәтинлик чәкдијим ишләрдә Адилә мүрачиәт едиб ондан чох фајдалы мәсләһәтләр алырдым.

Бир сыра тәрчүмәләрими Адил Әфәндијев редактә етмишди. Онун редактә үсулу да Абдулла Шаигин ре-

дактә үсулу кими иди. Шаирин ше'рини позуб дүзәлтмәзди. Анчаг тәһрифләри көстәрәрди ки, шаир өзү дүзәлтсин. Бәлкә дә бу тә'сир она мүәллими Абдулла Шаигдән кечмишди. Адил Шаигин ән исте'дадлы тәләбәләриндән олмушду. Јери кәлмишкән гејд етмәлијик ки, Абдулла Шаиг Адилин шәхсијјәти вә исте'дады хүсусда јүксәк фикирдә иди. Үмумијјәтлә, нәчиб бир инсан кими дә Адили чох гијмәтләндирирди. Дәфәләрлә Абдулла Шаигин сөһбәтиндә Адилин барәсиндә бөјүк әдиб вә мүәллимимиздән хош сөзләр ешитмишдим.

Адил јахшы мә'нада достлугда да чох сәмими вә сәдагәтли иди. Адил Әфәндијевлә кәнчлик јолдашы олдуғума көрә онун хасијјәтләрини јахшы билирдим. 1934-чү илдә Адилин тојунда иштирак етмишдим. 1935-чи илдә дә Адил мәним тој мәчлисимдә олмушду. Бунлары гејд етмәкдән мәгсәдим одур ки, гырх илдән чохду ки, биз бир-биримизин хејир-шәриндә иштирак едиб јахын дост олмушдуг.

Јахшы хатиримдәдир, 1954-чү илин декабрында Москвада јарадычылыг е'замијјәтиндә идим. «Москва» меһманханасында јашајырдым. Адил Әфәндијев дә һәјат јолдашы Мәләк ханымла Москвада иди. Адил нөвбәти мә'зунијјәтини Москвада кечирмәк истәмишди. Адилкил Мајаковски мејданындакы меһманханада олурдулар.

О ил Москвада гыш чох бәрк иди. Мәнә сојуг дәјмишди. Јүксәк һәрарәтим варды. Бир нечә күн јатмалы олдум. Адил Мәләк ханымла бирликдә һәр күн мәним отағыма кәлиб саатларла әјләшәрдиләр ки, тәк галмајым, мәнә лазым олан дава-дәрманы алыб кәтирәрдиләр. Демәк олар ки, о илки мә'зунијјәтинин јарысыны Адил мәнә һәср етди.

Мән сағаландан сонра бирликдә гатарла Бакыја кәлдик. Адил ишдә чох чидди вә тәләбкар олмағына бахмајараг, ишчиләрә гајғы көстәрәрди. Онунла биркә ишләјәнләр Адилин нә гәдәр садә вә гајғыкеш олдуғуну јахшы билирләр. О һеч заман һеч кәсә гаршы тәкәббүр көстәрмәзди, әлиндән кәлән јахшылығы әсиркәмәзди.

Адил зарафаты да севирди. Онун зарафатлары чох зәриф олурду. Мәним бәдаһәтән дедијим ше'рләри хошлајарды. Онлары јадында сахлајар, көрүшәндә зарафатча тәкрар едәрди.

Адил Әфәндијевин јахшы хасијјәтләриндән бири дә онун дөвләт ишиндә ганун-гајданы көзләмәси иди. О ән јахын адамларына белә ганундан кәнар һеч бир күзәштә кетмәзди. Бир-ики дәфә нәшријјатда бизим иш барәсиндә мүбаһисәли мәсәләмиз олуб. Адил Әфәндијев һүгугшүнасын васитәси илә мәсәләни һәлл едиб ганун чәрчивәсиндән кәнара чыхмамышды. Онун белә рәсми мүнасибәтиндән һеч кәс инчимәзди. Чүнки Адил өзү дә хүсуси ишләринә көрә һеч кәсдән хаһиш етмәзди.

Адил Әфәндијев марксист классикләриндән едилән тәрчүмәләрин редактәсинә, хүсусилә В. И. Ленинин әсәрләринин Азәрбајчан дилиндә дүзкүн, дәгиг, чүмләләрин сәлис олмасына чох бөјүк әмәк сәрф етмиш, бу шәрәфли вә чәтин ишин өһдәсиндән мүвәффәгијјәтлә кәлмишдир. Мәс'ул вәзифәләрдә чалышдығы заманларда һәмишә ишдән сонра, истираһәт күнләриндә редактә илә мәшғул оларды.

Адил Әфәндијев сон илләр бүтүн фәалијјәтини бу ишә сәрф едирди. Јарадычылыг әмәјини севән Адил өмрүнүн бир күнүнү дә бош кечирмирди. Сон ики-үч илдә Адил илә истираһәт күнләри дәниз кәнары паркына һава алмаға чыхардыг. О, һәмишәки кими ширин сөһбәтләр, мараглы әһвалатлар данышарды. Лакин бунунла белә хәстә олдуғу һисс олунурду. Башынын һәрләндијини сөјләсә дә, өзүнә хас олан мәтанәтлә хәстәлијә тәслим олмаг истәмәзди. Көзәл инсан тимсалы, сәмимијјәт, тәвазөкарлыг, достлуг вә сәдагәт нүмунәси олан Адил Әфәндијевин һәјаты, фәалијјәти кәнчләримизә јахшы бир нүмунә ола биләр.

ГОЧАМАН МҮӘЛЛИМ, ИСТЕ'ДАДЛЫ ТӘРЧҮМӘЧИ

Мирзә Фәтәли Исмиханов гардаш ермәни халгынын әдәбиjjатыны тәрчүмә едиб, Азәрбаjчан охучулары арасында jajмагла хеjирли иш көрән зиjалыларымыздан биридир. Рус, ермәни, әрәб, фарс дилләрини мүкәммәл билән, ингилабдан әввәл jетишмиш зиjалылардан олан Мирзә Фәтәли Исмиханов Орта Асиjада, Бакыда мүәллимликлә мәшғул олмушдур. О, ингилабдан сонра тәрчүмә саһәсиндә фәалиjjәт көстәриб ермәни классики А. Ширванзадәнин «Намус» пjесини, «Хаос» романыны, Акопjанын әсәрләрини вә бир сыра башга һекаjәләри оржиналдан Азәрбаjчан дилинә тәрчүмә етмишдир.

М. Ф. Исмихановун тәрчүмәләри дилинин көзәллиjи, садәлиjи, сәлислиjинә көрә кениш охучу күтләләри арасында jajылмышды. Ширванзадәдән тәрчүмә етдиjи «Намус» пjеси илләрлә Азәрбаjчан театрларынын сәһнәсиндә көстәрилиб тамашачыларын зөвгүнү охшамыш, рәғбәтини газанмышдыр.

М. Ф. Исмихановун барәсиндә бу хатирәләри jазмагдан мәгсәдим одур ки, халглар достлуғуна хидмәт едән, әдәбиjjатымызда илк тәрчүмәчиләрдән олан бир мүәллимин шәхсиjjәти һаггында бу күнкү охучуларымызын аз-чох тәсәввүрү олсун.

Мирзә Фәтәли Исмихановла 1930-чу илдә таныш олмушдум. Мирзә о заман Рабфакда (фәһлә факултәсиндә) әдәбиjjат мүәллими иди. Һүсеjн Чавид, Абдулла Шаиг дә Исмиханову jахындан таныjыр, она һөрмәт бәсләjирдиләр.

Мирзә чох сакит вә аз данышан бир инсан иди. Азәрбаjчан мусигисини чох jахшы билирди. Тарда мүхтәлиф муғаматлары чалырды. Анчаг онун тар чалмағы надир һалларда олурду. Мән Мирзә Фәтәлинин евинә тез-тез кедир, онунла әдәбиjjат һаггында сөһбәт едирдим. Әсли jереванлы олан Мирзә ермәни дилини вә әдәбиjjатыны чох көзәл билирди.

Бир дәфә ермәни шаирләриндән бир нечә ше'р тәрчүмә етмәк фикринә дүшдүм. Мирзәдән хаһиш eлӘдим ки, ермәни белиндән мәним үчүн сәтри тәрчүмәләр һазырласын. Мирзә мәмнуниjjәтлә гәбул едиб Исаакjандан вә Ширазан бир нечә ше'рин сәтри тәрчүмәсини һазырлады.

Ше'рләри тәрчүмә едиб «Азәрбаjчан» журналында чап етдирдим.

Беләликлә, Мирзә илә jахын дост олдуг. Бир күн илк дәфә онун тар чалмағыны көрдүм. О чох һәзин забул секаһы чалды, көзләри jашарды.

Мирзәнин һәjат jолдашы Фатма ханым чох мәдәни вә jахшы евдар бир гадын иди. Лакин боjу кодәк вә сифәти гараjаныз иди. Онун әксинә Мирзә учабоjлу, әзәмәтли бир киши иди.

Фатма ханымы әввәлләр jахшы танымырдым, хасиjjәтинә бәләд деjилдим. Мирзәнин өзүнә белә һәjат jолдашы сечдиjинә тәәччүбләнмишдим. Лакин Фатма ханымы jахындан таныдыгдан сонра Мирзәни баша дүшдүм, шәрт көзәлликдә деjил, Фатма ханым чох нәчиб, гонагпәрвәр вә jахшы инсанды. Бунунла белә Мирзә бир күн евләнмәjинин тарихиндән сөһбәт ачыб деди:

— Сиз бу күнкү кәнчләр чох хошбәхтсиниз. Севдиjиниз, бәjәндиjиниз гызла аилә һәjаты гурурсунуз. Ингилабдан әввәл белә деjилди. Евләнмәк тәсадүфи бир һалды, бәхтинә нә чыхса гане олмалы идин. Мәним евләнмәjим буна мисал ола биләр.

Бир күн достларым мәни Фатма ханымын атасы илә таныш eлӘjиб дедиләр: «Бу, чох нәчиб адамдыр,

ғызына евләнсән јахшы олар». Досларымын арвадлары да Фатма ханымы тә'рифләдиләр. Көзәллијини, шаир кими вәсф еләдиләр. Булагдан су апаран чадралы көзәл бир гызы мәнә көстәрдиләр. Онунла евләнмәк гәрарына кәлдим. Нишанландым. Арадан бир-ики ај кечди, бир дәфә тәсадүфән Фатма ханым булагдан су апаранда күләк чадрасыны атды, сифәтини көрдүм, тамамилә алдандығымы билдим. Нишаны позмаға бәһанә ахтарырдым. Кечмишин адәтинә көрә гызын ата-анасы једди дәст палтар алыр, мин бир гызыл, беш јүз бир, үч јүз бир, јүз бир гызыл никаһ кәсирдиләр.

Гызын атасы мәндән мин бир гызыл никаһ вә једди дәст палтар тәләб етди. Мән евләнмәкдән бојун гачырмаг үчүн бу мәсәләни јахшы фүрсәт сајыб дедим:

— Мәним бу гәдәр тәләби өдәмәјә имканым јохдур.

Киши мәнимлә тачир кими сөвдаја башлајыб деди:

— Јахшы, күзәштә кедәрик. Беш дәст палтар кәтир, беш јүз бир гызыл кәбин јаздыр.

Дедим:

— Бу да мәним үчүн ағырдыр.

Үч дәст палтар, үч јүз бир гызыл тәклиф етдиләр, разы олмадым. Ахырда бир дәст палтар вә јүз бир гызыл никаһ тәләб етдиләр. Даһа бојун гачыра билмәдим. Чүнки гыз алмаг үчүн бу ән ашағы гијмәт иди. Һәм дә фикирләшдим: «Бәлкә мән көрдүјүм нишанлым дејил, мәнә әввәл көстәрилән гыз һәјат јолдашым олачаг».

Елин адәти үзрә тојумуз олду. Кәлин кәтирдиләр, тој кечәси дуваҕы кәлинин үзүндән көтүрдүм. Кәләчәк һәјат јолдашымын сифәтини көрүб дәһшәтә кәлдим.

Мирзәнин данышдығы әһвалат бир јазычы кими мәним үчүн чох мараглы иди. Бунунла белә Фатма ханыма олан дәрин һөрмәтимә көрә Мирзәјә тәсәлли вериб дедим:

— Сән Фатма ханымла евләнәндә о савадсыз бир гадын иди. Анчаг јашлы олдуғу һалда Педагожи техникум битириб савадланмыш мәдәни бир гадын олмушдур. Онун һазырладығы ләззәтли јемәкләр, тәмизкарлығы, сәлигәси евдар гадын үчүн чох мүсбәт бир һал дејилми?

Мирзә јухусузлуг хәстәлијинә мүбтәла олмушду. О, кечәләр јата билмир, һәмишә јорғун көрүнүр, сәһһәтиндән шикајәт еләјирди. Бир күн Мирзәјә дедим:

— Нијә һәкимләрә мүрачиәт едиб јухсузлуг дәрманы ичмирсән?

Мирзә деди:

— Чох мүрачиәт етмишәм, әлач олмајыб. Јереванда јашадығым заман Шәрг дилләри илә марагланан бир ермәни һәкимә фарс вә әрәб дили өјрәдирдим. Бир нечә дәфә јухусузлугдан шикајәт еләдим. Бир дәфә һәмин һәким мәнә ики дәрман (тоз дәрманы) вериб деди:

— Јатмагдан габаг бунлардан бирини гәбул елә, сәнә јуху кәтирәр.

Кечә јатмаға узананда дәрманын бирини гәбул еләдим, анчаг мәни јуху тутмады. Кечәни јухусузлугла ајыглыг арасында кечирдим. Сәһәри һәкимлә көрүшәндә хәбәр алды:

— Мирзә, нечә олду, јата билдинизми?

Дедим:

— Хејр, доктор, һалым бир аз да пис олду, јухусузлугла ајыглыг арасында сәрсәм кими бир һал кечирдим.

Доктор деди:

— Сәнә вердијим дәрманларын тәркиби елә иди ки, мүтләг јатырмалы иди, бир һалда ки, сәнә о дәрман тә'сир етмәјиб, јухусузлуғунун әлачы јохдур.

Мирзә ишдә чох сәлигәли иди. Вердији вә'дә вахтында әмәл едәрди. Бир күн онунла данышмышдыг ки, истираһәт күнү күндүз саат үчдә онларын евиндә көрүшәк. Мән ијирми дәгигә кечикмишдим, евләринә кәлдим, көрдүм гапыларындан гыфыл асылыб, тәәччүбләндим, кери гајытдым. Ертәси күнү Мирзә илә көрүшәндә дедим:

— Дүнән кәлдим, сизи евдә көрмәдим.

Мирзә сорушду:

— Саат нечәдә кәлмишдин?

Дедим:

— Ијирми дәгигә кечикмишдим.

Мирзә деди:

— Сәни он дәгигә артыг көзләдим, кәлиб чыхмадын, һеч бир ишим олмадығы һалда гапыны бағлајыб кетдим ки, кәләчәкдә сәнә ибрәт дәрси олсун, вердијин сөзә вахтында әмәл едәсән.

Бир дәфә Мирзәјә баш чәкмәјә кәлмишдим, ону чох гәмли көрдүм. Сәбәбини сорушдум, деди:

— Хәстәләндијимә көрә тәрчүмә етдијим бир кита-

бы кечикдирмишәм.

Дедим:

— Кәл бәрабәр ишләјәк, сән тәрчүмә етдијини мән редактә едим, әлјазмасыны макинада јаздырым.

О деди:

— Тәрчүмә һаггынын әлли фаизини алмышам, сәнә зәһмәт һаггы вермәкчүн имканым олмајачаг.

Күлүмсәдим:

— Мирзә, сәндән һеч бир әмәк һаггы алмаг фикриндә дејиләм, биз достуг, дост доста јери кәләндә көмәк етмәлидир. Сән мәним үчүн ермәни шаирләриндән сәтри тәрчүмәләр етмишдин, зәһмәт һаггы алмамышдын ки!

Мирзәјә көмәк етдим, тәрчүмәни вахтында нәшријјата чатдырды.

Мирзә һәјатынын сон илләриндә ермәни мәктәбиндә, ермәниләрә Азәрбајчан дилиндән дәрс верирди. Сәһһәти дә јахшы дејилди, үрәјиндән бәрк шикајәт едирди.

Мүһарибә илләриндә бир груп јазычы јолдашымла орду сыраларында Ирана кетмишдим. Рәштдә «Гызыл әскәр» гәзетиндә чалышырдым. Өвлады, јахын гоһумлары олмајан, өмрүнүн сон илләри јатаға дүшән Мирзә Фәтәли бир мәктубунда мәнә јазырды: «Бир дост кими сән мәнә көмәк едиб тәсәлли верирдин. Сән кәләнә гәдәр өмрүм узансајды, бөјүк хошбәхтлик оларды». Мәктуб 1942-чи илин март ајында јазылмышды. Һәмин илин апрел ајында Бакыја гыса мүддәтли мә'зунијјәтә кәлмишдим. Мирзәнин бир нечә күн бундан габаг вәфат етдијини сөјләдиләр. Чох мүтәәссир олдум. Фатма ханымла достумун гәбрини зијарәтә кетдим. Үстүндә гәбир дашы јох иди.

Орду сыраларындан гајыдандан сонра бир күн Фатма ханымла бирликдә мәзарыстана кедиб Мирзәнин гәбринин јерини дәгигләшдирдим. Аз сонра гәбрин үстүнү тикдирдим, башдашына «Мирзә Фәтәли Исмиханов» сөзләрини јаздырдым. Бунунла мән көзәл бир инсанын, вәтәндашын хатирәсини бир даһа јад етдим, көрдүјүм иш мәнә тәсәлли олду.

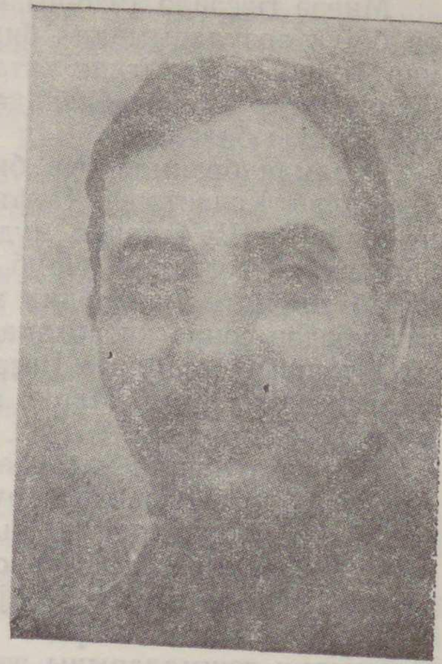

КИТАБ АШИГИ

1920-чи илдә Азәрбајчанда Совет һакимијјәти гуруландан сонра тәкчә Бакыда дејил, нефт рајонларында нефтчиләр үчүн китабханалар тәшкил олунмаға башлады. О заман китабханаларда реални мәктәбдә тәһсил аланлар вә ја Бакыда педагожи техникуму битирәнләр чалышырды. Хүсуси китабханачылыг техникуму вә институтларда китабханачылыг факүлтәси олмадығындан китабханачы кадрлар һазырламаг мүмкүн дејилди. Буна көрә дә китабхана ишчиләри үчүн мүһазирәләр кечирилир, кадрлара каталог һазырламаг, сијаси, маариф тәдбирләри кечирмәк үсуллары өјрәдилирди.

Мәдәни-маариф ишләринин бу саһәсиндә 20-чи илләрдә вә даһа сонралар Мирзә Һәсән Рзагулузадә бөјүк фәалијјәт көстәрмишдир. Онун јетишдирдији китабханачыларын бә'зиләри инди дә мүхтәлиф китабханаларда чалышырлар.

Мирзә Һәсән Рзагулузадә Нефтчиләр Иттифагынын китабхана коллекторуна рәһбәрлик едирди. Азәрбајчан, рус вә фарс дилини јахшы билән Мирзә Һәсән чох мәдәни вә маарифпәрвәр бир зијалы иди.

Мирзә Һәсәнлә 1926-чы илдә таныш олдум. Мәним ән бөјүк арзуларымдан бири китабханада чалышмаг иди. Чүнки ушаглыгдан китаб охумағы чох севирдим, дүшүнүрдүм ки, китабханада ишләсәм истәдијим гәдәр китаб охуја биләрәм.

О заман бизимлә бир бинада јашајан ингилабчы Мүтәллиб Кәләнтәров Нефтчиләр Иттифагынын Мәдәни-Маариф Шө'бәсинин мүдири иди. О, китабханада чалышмаға һәвәсими көрүб Мирзә Һәсән Рзагулузадәјә китабханачылыг ишләрини мәнә өјрәтмәји вә мүәјјән тәчрүбәдән сонра китабханаларын бириндә ишә дүзәлтмәји тапшырды. Мирзә Һәсән бөјүк гајғы көстәриб мәни Бакыдакы Карл Маркс адына китабханада тәчрүбә кечмәјә көндәрди.

Ики-үч ај һәмин китабханада мүнтәзәм чалышдым. Арабир Мирзә Һәсәнлә көрүшәндә китабхана ишләриндән әлавә мә'лумат верирди. Әдәбијјат һәвәскары олдуғума көрә Мирзә Һәсәнлә сөһбәтимиз јахшы тутурду. Мирзә Шәрг вә Гәрб әдәбијјатыны јахшы билирди, халг әдәбијјатыны чох севирди. Ашыг Гурбанинин, Ашыг Әләскәрин гошмаларыны әзбәр сөјләмәкдән зөвг алырды. Хүсусилә халг әдәбијјатындакы чинаслары ачыб изаһ едирди. Мирзә Һәсән Һафизин, Сә'динин, Чәлаләддинин афоризмләрини дә сevә-севә охујурду. Мирзәнин ән чох севдији шаир Фүзули иди. О, Фүзулијә пәрәстиш едирди. Һәмишә Фүзулинин әсәрләриндәки фикрин дәринлијиндән, көзәллијиндән, тәбиилијиндән, тә'сир гүввәсиндән данышырды. Бөјүк шаирин мәшһур тәрчи'бәндиндән ашағыдакы парчаны охујарды:

> Чүрмүмүз нә олду ки, биздән ејләдин бизарлыг,
> Биз гәмин чәкдик, сән етдин өзкәјә гәмхарлыг.
> Сиздә адәт бумудур — бөјлә олурму јарлыг
> Һаны еј залым, бизимлә әһди-пејман етдијин.

Бу мисралар Мирзә Һәсәнин һеч дилиндән дүшмүрдү. Е'тираф едим ки, Фүзулини чох севмәјимдә, әсәрләрини дәриндән өјрәнмәјимдә Мирзә Һәсәнин дә мәнә тә'сири олмушдур.

Бир күн китабхана коллекторуна кәлмишдим. Мирзә Һәсән мәнә шад хәбәр вериб деди:

— Ленин рајонундакы Чапаридзе адына китабханадакы шө'бә мүдири Москваја охумаға кедир, онун јеринә сәни көндәрмәк гәрарына кәлмишик, бу барәдә Кәләнтәров јолдашла данышмышыг.

Бу хәбәри Мирзәдән ешидиб севинчимдән јерә-көјә сығмадым, ертәси күн һәмин китабханаја ишә көндәрилдим.

Һәфтәдә бир дәфә китабханачылар китабхана коллекторунда топланардылар. Бурада Мирзә Һәсәнлә тез-тез көрүшүр, һәр дәфә ондан истәр китабханачылыға даир, истәрсә әдәбијјат һаггында јени шејләр өјрәнирдим.

Бир дәфә Мирзә Һәсән мәнә деди:

— Һәмкарлар Иттифагы журналы китаблар һаггында мүлаһизәләр чап етмәји гәрара алмышдыр. Јахшы олар ки, сән охудуғун китаблар һаггында мүлаһизәләрини журнала тәгдим едәсән.

Бундан сонра мән ајры-ајры китаблар һаггындакы мүлаһизәләрими журналда чап етдирмәјә башладым.

Мирзә Һәсәнлә о гәдәр сәмими дост олмушдум ки, һәр ишдә бир-биримиздән мәсләһәт алырдыг. Бир күн Мирзә мәнә Иран јазычысы Муртуза Мүшфиг Казиминин фарсча «Горхулу Теһран» адлы романыны вериб деди:

— Бу әсәрдә мүәллиф Иран һәјатыны реалистчәсинә тәсвир едир. Роман чох мараглы охунур. Мән буну Азәрбајчан дилинә тәрчүмә етмәк истәјирәм. Романы алыб охудум, чох хошума кәлди. Достума дедим ки, бу әсәр азәрбајчанчаја тәрчүмә олунса, охучулар арасында бөјүк рәғбәт газанар.

Мирзә Һәсән «Горхулу Теһран»ы тәрчүмә едиб Азәрнәшрдә чап етдирди. Роман о заман китабханаларда әлдән-әлә кәзирди. Мирзә Һәсәнин дили садә вә тәбии иди. Шәрг һәјатыны јахшы билдији үчүн мүәллифин үслубуну сахлаја билмишди. Роман орижинал кими сәсләнирди. Мәһз буна көрә сонралар «Горхулу Теһран» ики-үч дәфә тәкрар чап олунду.

Мирзә Һәсәнин јахшы тәрчүмәләриндән бир дә Јури Селјузкинин Килан ингилабыны тәсвир едән «Тунч ај» әсәри иди. Мирзә бу романын тәрчүмәсини «Сәкинә» ады илә чап етдирмишди. Мирзә Һәсән өз сәнәтинин— китабханачылығын вурғуну иди. Бөјүк әмәк сәрф едиб китабхана ишләринә даир «Кеттер үсулу» адлы бир әсәр јазыб чап етдирмишди. Бундан башга китабханада каталоглары дүзәлтмәк һаггында да чох фајдалы әсәр јазмышды. Бизим китабханачылыг тарихимиздә Мирзә Һәсән Рзагулузадәнин бөјүк хидмәти олмуш-

дур. Бүтүн өмрүнү мәдәнијјәтимизин бу саһәсинә һәср едән китаб ашигинин китабы кениш охучу күтләси ичәрисиндә тәблиғ етмәкдә, китабханачылыг кадрлары јетишдирмәкдә хејли иш көрмүшдүр.

Вәтән мүһарибәсинин ағыр илләри иди. Мирзә Һәсән бәрк хәстәләнмишди. Евләринә, ону јолухмаға кетдим. Јатагда јатырды, рәнки саралмышды. Һәмишә никбин, һәјатда күләрүзлү Мирзә пәришан көрүнүрдү. О, хәстәлијинин ағырлығыны дујмамыш дејилди. Чох севдији оғуллары Елбәј вә Огтајын талејиндән нигаран иди.

Хошбәхтликдән Мирзә Һәсәнин оғуллары бу күн республикамызда көркәмли мөвге тутурлар. Елбәј республикамызын көркәмли рәссамларындан сајылыр. Октај исә елми-педагожи ишлә мәшғул олур.

Сәмими дост, хејирхаһ инсан Мирзә Һәсән Рзагулузадәни һәмишә хатырлајырам, о, һәјатда атдығым илк аддымларда мәним әлимдән тутмушдур.

Сејидзадәнин анасы Нәнәгыз

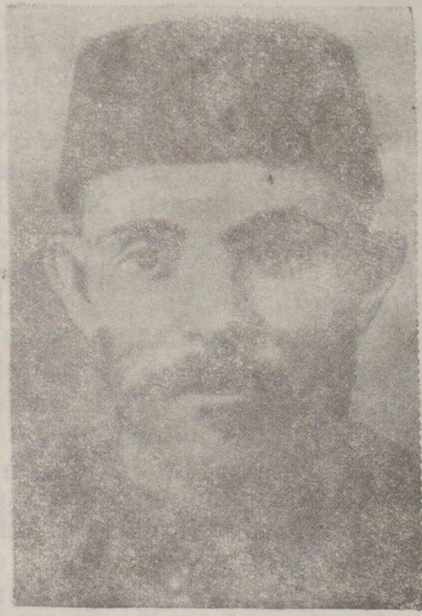

Сејидзадәнин атасы Сејид Һәсән

УШАГЛЫГ ХАТИРӘЛӘРИМ

АШГАБАД

Кәләчәк нәсилләр сахласын јадда,
Ешг үчүн доғулдум мән Ашгабадда

Атам Бакынын Әмирһачыјан кәндиндән, анам исә Хызы рајонунун Тәкәли кәндиндәндир. Һәр икиси ушаглыгдан Бакыда јашајыблар. Бакылыларын чоху кечмишдә шәһәрин кәнарындакы зәмиләрдә тахыл әкир, рәнчбәрликлә мәшғул олурду. Ашағы тәбәгәјә мәнсуб олан јохсулларын бир һиссәси исә нефт гујуларындан ведрә илә нефт чыхарыб фәһләлик едир, ја да кәмидә ишләјирди. Тәбиидир ки, Бакыда тачирләр, бөјүк, кичик алверчиләр, нефт јерләри һесабына јеничә варланмаға башлајан дөвләтлиләр дә вар иди.

Јохсул тәбәгәјә мәнсуб олан атам Сејид Һәсән кәмидә босман ишләјирмиш. О, јүк кәмиләри илә тез-тез Бакыдан Һәштәрхана сәфәр едирмиш.

Бир һадисә аиләмизин Бакыдан көчмәсинә сәбәб олмушду. Бир күн әмим Сејид Аббас чар мә'мурлары-

нын бир кишини дөјә-дөјә апардығыны көрүб бу һагсызлыға дөзә билмир. Әмим чох икид, мәғрур адам имиш. Ишә мүдахилә едиб мә'мурлардан бир-икисини дөјүр, Сејид Аббас өмүрлүк һәбс чәзасына мәһкум едилиб Сибирә сүркүн олунур. О, бир ил сүркүндә галдыгдан сонра гачыб Иранын Мәшһәд шәһәринә кедир. Атам гардашыны чох севир, она гәлбән бағлы имиш. Буна көрә дә аиләси илә бирликдә Мәшһәдә — әмимин јанына көчмәли олур.

О заман Мәшһәддә чохлу азәрбајчанлы јашајырды. Бакыдан, Гарабағдан, Шәкидән кәлмиш рус тәбәәләри олан азәрбајчанлылар арабачылыгла мәшғул олур, фургонларла Мәшһәддән Ашгабада, Теһрана јүк дашыјыр, миник апарырдылар. Хүсусилә Гафгаз шәһәрләриндән Хорасана зијарәтә кедәнләр үчүн фургонлар ән мүнасиб миник васитәси иди.

Атамла әмим дә үч-дөрд фургон алыб фургончулуғу өзләринә пешә сечирләр. Әмим Сејид Аббас Мәшһәддә, атам исә Ашгабадда јашајыр. Ашгабадла Мәшһәд арасында фургонла јүк дашыјан атам бә'зән бизи дә Мәшһәдә, әмимин јанына көчүрүрдү.

Мән 1907-чи илдә Ашгабадда анадан олмушам. Ашгабадда үч-дөрд јашына гәдәр галдығым үчүн һәмин күнләрин хатирәләри чох узагларда көрүнән бир мәнзәрә кими көзүмүн өнүндә чанланыр. Ашгабадын кениш вә ағачларла бәзәнмиш хијабанлары варды. Шәһәрин һәјәтләри бағ-бағат иди. Бизим јашадығымыз һәјәтдә чохлу әрик, килас, албалы ағачлары вар иди. Шәһәрин кәнарындан кечән гатар узагдан көрүнүр, фит сәси ешидилирди. Шәһәрин мүәјјән јерләриндә фургонлары сахламаг үчүн бир нечә карвансара вар иди. Карвансараларын бири Мәшһәди Һүммәт Әли адлы бир кишинин иди. Атам фургонларыны орада сахлајырды. Карвансаранын јанында чајчы дүканы вар иди. Бу чајханаја Гафгаздан кәлән азәрбајчанлылар јығышыр, чај ичир, нејпуш гәлјан чәкирдиләр. Чајхананын саһиби гарабағлы Гаракөз адлы бир киши иди. Атамла јахын дост идиләр. Мән дә атамла бир-ики дәфә һәмин чајханаја кетмишдим. Гаракөз чајханада гәфәсләрдә үч-дөрд бүлбүл сахлајырды. Бакыдан кәтирдији граммофонда Азәрбајчан хanәндәләринин муғамат вә халг нәғмәләрини чалдырырды. Бир тәрәфдән бүлбүлләрин чәһ-чәһи, бир тәрәфдән хanәндәләрин нәғмәси мүштәриләри чајханаја чәлб едирди. Гаракөз кишинин чајханасында ијнә атмаға јер галмазды. О заман кино, клуб, театр кими мәдәни очаглар олмадығындан адамлар, хүсусилә фургончулар чајханада һәм әјләнир, һәм дә сәфәрә чыхмаг үчүн мүштәри тапырдылар.

Ашгабадда бизимлә бир һәјәтдә јашајан Һачыбаба да атамын јахын досту иди. Һачыбабанын арвады Һәчәр чох мунис гәлбли, көзәл бир гадын иди, анамла бачы кими идиләр. Күнләрини бир јердә, чораб тохумаг, тикмә ишләмәклә кечирәрдиләр. Һачыбабанын анасы Мәшәди нәнә дә меһрибан бир гадын иди. Өз кәлини Һәчәрә дә, анама да доғма гызы кими бахырды.

Һәјәтдә әрик дәјәндә дәриб гыш үчүн гурудурдулар. Ашгабадда о заман чохлу пишик олурду. Дејирләр, бу пишикләр гајнар газандан күфтә чыхарырмыш.

Гоншулуғумузда Әли адлы 14—15 јашлы бир оғлан олурду. Пишикләрин гатили иди. Бир күн балта илә бир нечә пишији вуруб шил-күт еләди. Бу мәнзәрәни көрүб пишикләрә јазығым кәлди, һөнкүр-һөнкүр ағладым. Кичик бир пишик баласыны тез гучағыма алдым ки, ону өлүмдән хилас едим. Пишик баласы пишикләрин гатилинин әвәзинә мәндән интигам олмаг үчүн пәнчәси илә үзүмү мөһкәм чырмаглады, дырнағы илишиб үзүмдә галды. Бағырты илә ағламаға башладым. Сәсими ешидиб анам ешијә чыхды, бу һалымы көрүб о да мәнә гошулуб ағламаға башлады. Кәнч вә тәчрүбәсиз анам горхурду ки, пишик баласына әл узатса, дырнағы көзүмә илишиб мәни кор еләр. Мәшәди нәнә һарајымыза чыхды. Пишик баласыны еһмаллыча дартыб дырнағыны үзүмдән чыхартды.

Ашгабадда мај ајында истиләр башланыр. Хүсусән јај фәслиндә һава бә'зән о гәдәр исти олур ки, гушлар кечәләр истијә дөзмәјиб таппылты илә ағачлардан јерә дүшүрләр.

Јај фәсли кирмишди. Атам нөвбәти сәфәриндән гајытмышды. Бир күн анама деди:

— Сизи вәтәнимиз Бакыја, гоһум-гардашы көрмәјә апармаг истәјирәм.

Бу хәбәр анамы чох севиндирди. О нечә ил иди, доғма елиндән ајрылмышды.

Сәфәр тәдарүкү көрүлдү. Ики күн сонра гатарла тәзә шәһәрә (Красноводска) јола дүшдүк. Красноводскдан Бакыја кетмәк үчүн кәмијә миндик. Мән илк дәфә иди ки, дәниз вә кәми көрүрдүм. Кәминин көјәртәсиндән мәһәччәрә чыхыб дәнизи сејр едирдим. Кечә кәми сәһәрә гәдәр үздү, сәһәр Бакыда көрпүјә јан алды. Сәрнишинләри гаршыламаға кәләнләр көрпүјә долмушдулар. Издиһамын ичиндә бизим гоһумлар да варды: әмим, дајым, бибим вә башгалары.

Кәмијә гојулан пилләләрлә көрпүјә ендик. Гоһумлар мәни илк дәфә көрүрдүләр. Гучагларына алдылар, һәрә бизи өз евинә апармаг истәјирди. Атам бибимин гәлбини гырмасын дејә онларын евләриндә галмағы гәрара алды.

Кичик әмим Мир Гасыма вә дајыма деди:

— Ушаглар нөвбә илә бир нечә күн дә сиздә галарлар.

Бибимкилә кетдик.

О заман јохсул вә орта тәбәгәдән оланлар шәһәрин дағлыг һиссәсиндә, јухары мәһәлләләрдә јашајырдылар. Бизим гоһумларын һамысы јухары мәһәлләдә бир-биринә јахын евләрдә олурдулар. Атам үч-дөрд күн Бакыда галыб Ашгабада гајытды. Биз бир һәфтә дә дајымкилдә гонаг галмаг үчүн онларын евинә кетдик. Дајымын арвады Күлнисә көзәл хәлчәләр тохујурду. Онун әли елә сүр'әтлә ишләјирди, елә бил машынды, ағ ипләрин үстүнә рәнкбәрәнк ипләрлә илмәләр салырды, мән дајаныб диггәтлә она тамаша едәјирдим. Бир дә көрүрдүм, јашыл чәмәнликдә ачылан күлләр кими илмәләр буталара чеврилир, көзләри охшајыр. Дағ кәндиндән кәлмиш садә Азәрбајчан гадынынын белә инчә зөвглү олмасы инди дә мәни һејрәтләндирир, о заман ушаг олдуғум үчүн бу һал мәнә сеһрли көрүнүрдү.

Бир нечә күн дә Мир Гасым әмимкилдә галмалы олдуг.

Мир Гасым әмим Бакыда кенишләнән ингилаби һәрәкатын фәал иштиракчыларындан иди. О, болшевик «Һүммәт» партијасынын үзвү олуб Нәриман Нәримановун тапшырығы илә фәһлә рајонларында чыхышлар тәшкил едир, хүсуси тапшырыглары јеринә јетирмәк үчүн тез-тез Маһач-Галаја кедирди. Нәримановун имзасы илә әмимә верилән тапшырыглара даир сәнәдләрин әсли Марксизм-Ленинизм Институтунун Бакыдакы филиалында сахланылыр. Һәмин сәнәдләрин сурәтини архивимдә гијмәтли јадикар кими сахлајырам. Мир Гасым әмими мән јалныз о заман Бакыда гонаг галдығымыз мүддәтдә көрмүшдүм. Сонралар онунла көрүшмәк бир даһа мәнә гисмәт олмады. Нәриман Нәриманов јахын адамлары илә Һәштәрхана кедәндә әмим хәстәләниб, онунла кедә билмәмишди. 1918-чи илин сијаси чәһәтдән чох мүрәккәб шәраитиндә, түрк гошунлары Бакыда олдуғу вахт әмими, бир болшевик кими, јухары мәһәлләнин гочулары өлдүрмүшдү.

Көһнә Бакы тоз, түстү, думан ичиндә иди. Елә буна көрә дә Бакыда көз хәстәликләри кениш јајылмышды. Шоллар сују јох иди, јухары мәһәлләләрдә јашајан әһали гујулардан истифадә едирди.

Хәзәрин чошгун ләпәләри Гыз галасына јахын чарпырды. Гадынлар халча-палазларыны, палтарларыны дәниз саһилинә кәтириб јујурдулар. Бир-ики дәфә мән дә бибимлә дәниз саһилинә кедиб суларын ичиндә о јан-бу јана гачмыш, әјләнмиш, ағ јелкәнли гајыглары сејр етмишдим.

Јајын ахырларында атам Бакыја кәлди. Биз гоһумларымызла видалашыб јенидән Ашгабада јола дүшдүк.

Мирмеһди Сејидзадә
үч јашында

НАҒЫЛЛАР

Сеһрли атларла мән атланырдым,
Хәјал аләминдә ганатланырдым,
Нағыллар олмушду мәнә әјләнчә,
Нағыл динләмәсәм јатмаздым кечә.

Бакыдан гајыдандан сонра биз Ашгабадда чох галмадыг. О заман Русија илә Иран арасында почт рабитәси јаранмышды. Ашгабаддан Мәшһәдә гәдәр һәр ијирми, ијирми беш километрдән бир мәнтәгә тәшкил олунмушду. Мәнтәгәдә почт идарәсинин атлары сахланырды. Чүнки кечә-күндүз ишләјән почт арабаларынын атлары тез-тез әвәз едилирди. Һәр мәнтәгәдә почтаны мүшајиәт етмәк үчүн рус солдаты галырды. Биринчи мәнтәгә Иранын Дурбадам кәндиндә иди. Ашгабаддан Дурбадама тәхминән 20 километрдир. Атам фургонларыны сатыб Дурбадамда Јаздурду адлы бир күрдүн карвансарасыны ичарәјә көтүрмүшдү. Почт ишчиләрини, солдатлары әрзагла, почт атларыны арпа-саманла тәчһиз едән атам Дурбадамда јашамалы олду. Мән мәктәбә кетмәли идим. Одур ки, анам вә бачыларымла Мәшһәддә галдыг. Мәшһәддә јашадығымыз ев Чаһарбағ күчәсиндә иди. Гафгаздан кәлмиш азәрбајчанлыларын чоху һәмин күчәдә јашајырдылар.

Беш јашында олдуғум заман мәни мәһәлләмиздәки моллаханаја охумаға гојдулар. Анчаг орада аз охумалы олдум. Чаһарбаға јахын Сәраб мәһәлләсиндә рус тәбәәләри үчүн бир мәктәб ачылмышды. Бу мәктәби Зија адлы бир мүәллим ачдығына көрә мәктәб «Зија» адланырды. Зија мүәллим нечә ил иди ки, өлүб кетмишди. Анчаг Гафгаздан кәлмиш чаван мүәллимләр онун адыны һөрмәтлә јад едирдиләр. «Зија» мәктәбиндә Бахшәли Ахундов мүәллим иди. О, Шәкидән кәлмишди. Кәнч маарифпәрвәр бир зијалы иди. Бахшәли мүәллим инди дә сағдыр, Шәкидә јашајыр. О, рус вә Азәрбајчан дилләриндән бизә дәрс дејирди. Иран Азәрбајчанындан кәлмиш башга бир мүәллим исә (ады хатиримдә дејил) бизә фарс вә әрәб дилләриндән дәрс верирди.

Мәшһәддә јашајан бүтүн азәрбајчанлы ушаглар «Мәктәби Зија»ја кәлирди, һәтта Иран зијалыларынын бә'зиләри дә өвладларыны бу мәктәбә гојмушдулар.

Бахшәли мүәллим чох интизам јаратмышды. Доғрудур, лазыми дәрс вәсаити олмадығындан мүәјјән чәтинликләр варды. Бунунла белә дил өјрәтмәкдә «Зија» мәктәби нүмунәви сајыла биләрди. Гејд етмәк истәјирәм ки, илк дәфә мәнә Бахшәли мүәллим ше'ри севдириб. О, һүснхәтт јазмаг үчүн шакирдләрин дәфтәриндә бир-ики мисра ше'р јазырды. Биз исә сәһифәни јазыб доллурурдуг. Мәним дәфтәримдә бир дәфә ашағыдакы мисралары јазмышды:

Еј меһи-меһри дирәхшан еjләјән пәрвәрдикар,
Таги-кәр дуну зәрәфшан еjләјән пәрвәрдикар.
Еј көјәрдән данәни торпаг ичиндә ашикар,
Атәши сәнк ичрә пүнһан еjләјән пәрвәрдикар.

Бу ше'ри баша дүшмәк једди-сәккиз јашында бир мәктәбли үчүн, әлбәттә, чох чәтин иди, мә'насы анлашылмазды. Мүәллифинин ким олдуғуну инди дә билмәдијим һәмин ше'р алтмыш илдән артыгдыр ки, јадымда галмышдыр.

Мәктәбдән гајыдыб наһар етдикдән сонра адәтән ојнамаға кедирдим. Ахшамлар јатаға узананда да нәнәм мәнә нағыл данышарды. Нағылы о гәдәр севирдим ки, бир кечә дә олсун нағылсыз јатмаздым. Нәнәм бүтүн билдији нағыллары данышыб гуртармышды. Данышдыглары нағыллары тәкрар едәндә исә динләмәк истәмәздим, шылтаглыг едәјиб јатмаздым.

Бу арада Һәмзә дајымкил бизим јашадығымыз евә көчдүләр. Дајымын арвады теһранлы Зәринтач ханым

фарс гызы иди. Савадлы вә көзәл гадын иди. Зәринтач күндүзләри о заман фарс дилиндә нәшр олунмуш «Мин бир кечә» нағыллар китабыны охујуб кечәләр бу сеһрли әһвалатлары бизим үчүн данышарды. «Әлибаба вә гырх гулдур», «Әләддин вә сеһрли чыраг», «Мәликшәркан» вә башга нағыллары динләјиб бөјүк зөвг алырдым. Бу нағылларын тә'сири алтында тез-тез јухуда өзүмү сеһрли аләмләрдә көрүрдүм. . .

Сәһәр ала-гаранлыгдан јухудан галхыр, јазыларымы јазыб, дәрсләрими өјрәниб мәктәбә јолланырдым. Мәктәбдә ә'лачы охујурдум, синифдән-синифә кечәндә тә'рифнамә алырдым. Атам арабир Дурбадамдан шәһәрә бизи көрмәјә кәлирди. О, савадсыз олса да чалышырды ки, өвладлары јахшы тәһсил алсын. Сејид Әзим Ширванинин ашағыдакы бејтини дә јери кәләндә дејәрди:

Елмдир әһли-сәнәтин һүнәри,
Елмсиз сәнәтин нәдир сәмәри?!

Атам мәним үчүн баһа гијмәтә китаблар, дәрс вәсаити алыр, мәктәб формасы, хүсуси палтар тикдирир, мәктәб һаггы верирди. Бүтүн бунлары алмаг аз газанчлы атам үчүн асан дејилди. Анчаг бунунла белә о чалышырды ки, мән охујум, өзү кими савадсыз галмајым. О заман Мәшһәддә мөвһумат чох кениш јајылмышды. Күчәләрдә дәрвишләр әлләриндә кәшкүл доланыр, охуја-охуја кәзир, чамаатдан пул јығыр, фырылдагчы моллалар мејданларда илан ојнадыр, чүрбәчүр ојунлар чыхарыр, авам адамларын чибини сојурдулар. Күчәләрдә алверчиләр гышгыра-гышгыра малларыны тә'рифләјиб сатырдылар. Говурмачыларын, фирни вә сә'ләб чајы сатанларын сәси әтрафы бүрүјүрдү. Мејвә сатанлар исә мејвәләрини маһны илә тә'рифләјиб аһәнкли, сәсли охујурдулар.

Мәшһәддә һәр јердә натәмизлик нәзәрә чарпырды. Гәссаб дүканында сатылан әтин үстүнә сајсыз-һесабсыз милчәк гонурду. Чөрәкчи дүканларында да тәмизлијә риајәт олунмадығындан хәмирин үстүнә милчәкләр гонур, шатыр (чөрәк биширән) күндәләри көтүрүб тәндирә јапырды.

Буна көрә дә мән јај фәслиндә әт јемәздим. Базардан алынан чөрәји дә дилимә вурмаздым. Јајда сүд, гатыг јејирдим, нәнәм мәним үчүн сачда јуха биширәрди.

Мәшһәддә мејвә бол олурду. Јахшы шафталы, армуд, алма вә чох ширин, әтирли говунлары күчәјә төкүб сатырдылар. Бу мејвәләр Мәшһәдә јахын кәндләрдән, хүсусилә Хәдәр кәндиндән кәтирилирди. Шәһәрин кәнарындан думдуру бир чај ахырды. Гәрибәдир ки, һәмин чај шәһәрин ичиндә Бала хијабандан Пајин хијабана ахыб кедәндә лил кими буланыг олурду.

Шәһәрин кәнарында чохлу хаш-хаш әкилирди. Хашхаш дәјәндә бычагла чәртиб ширәсиндән тирјәк чыхарырдылар. Тирјәк тарлаларынын саһибләри варлы мүлкәдарлар иди. Јохсуллар ағыр шәраитдә гызмар күнәш алтында ишләјир, дәриләри гапгара олурду. Тирјәк баһа гијмәтә кедән наркотик маддәдир, Мәшһәддә тирјәк чох һасил олдуғуна көрә тирјәк чәкән дә чох иди. Демәк олар ки, кишиләрин јарысы тирјәк чәкирди. Һәтта бә'зи гадынлар да тирјәк чәкмәјә адәт етмишдиләр. Тирјәк чәкәнләр ахырда ағыр хәстәлијә тутулурдулар. Бәдәнләри зәифләјир, әмәк габилијјәтини итирирдиләр.

Бир күн јолдашым Әһмәдаға илә дәрсдән чыхыб евә кедирдик. Күчәдә бир чалада азча су вар иди. Бир киши чаланын јанында дајаныб суја бахыр, кери чәкилир, јенә габаға аддым атыб сујун јанындан өтмәјә чәсарәт етмирди. Биз суја јахынлашанда көзләри сүзүлә-сүзүлә бағырды:

— Ушаглар, дајанын, бурдан кечмәјин, дәрјада батарсыз.

Архадан кәлән киши онун сөзләрини ешидиб гәһгәһә илә күлүб деди:

— Тирјәкин тә'сириндән чаланын сују она дәрја көрүнүр.

Кишинин голундан јапышыб ону көлмәчәдән кечирәндә киши дартыныб бағырмаға башлады. Бу һал бизә мәзәли көрүндү.

Мәшһәддә гыш чох сојуг, јај исә бәрк исти кечир. Одур ки, гыш ајларында јаначаг олмадығындан јохсул аиләләрдә күрсү гурулур вә мангалда көмүрү гызардыб бир кәтилин алтына гојурлар. Кәтилин үстүнә митил јорған салыб једди-сәккиз нәфәрдән ибарәт аилә јорғанын алтында јатыр. Бә'зән гар гапылары бағлајыб јоллары кәсир, чамаат күнләрлә евдән чөлә чыха билмир, јохсуллар исә ачлыг вә сәфаләт ичиндә һәјат сүрүрләр.

Јајда хошдур һавасы Дурбадамын.
Вардыр өзкә сәфасы Дурбадамын.
Дурбадам олса да ады, һеч кәс
Көрмәјиб бурда рәнкини бадамын.

Атам мәктәбләрин јај тә'тилиндә шәһәрә кәлиб бизи Дурбадама апарды. Илк дәфә иди ки, мән кәнд һәјаты көрүрдүм.

Дурбадам ики дағын арасында салынмыш бир кәнддир. Кәндин ичиндән гыжылты илә бөјүк бир чај ахыр. Дағларда чохлу зириш коллары вар. Сәһәр-ахшам дағлардакы кәкликләрин сәси әтрафа јајылыр. Чајда чохлу фарел балығы олур.

Дурбадам кәндиндә әсасән күрдләр јашајыр. Ашгабада јахын олдуғундан күрдләрин чоху Азәрбајчан дилини јахшы билирләр. Јерли әһалинин чоху әкинчиликлә мәшғул олур. Варлылар гојун сүрүләри дә сахлајырлар.

Дурбадамда јалныз једди-сәккиз әрик бағы вардыр. Кәндин ортасында јерин алты илә ахыб кәлән көз јашы кими думдуру бир булаг вар. Гызлар, кәлинләр бөјүк кузәләрдә сәһәр-ахшам булагдан су апарырлар. Дурбадамдакы гадынлар шәһәрләрдә олдуғу кими чадра өртмүрләр. Ағызларына јашмаг тутурлар, әјинләринә кејдикләри архалыға күмүш пул тикиб бәзәјир, бурунларыны дешиб сырға тахырлар.

Дурбадамдакы күрдләрин тоју чох мараглы олур. Той оланда бүтүн кәнд әһалиси ахышыб тојханаја кәлир. Тојханаја бәкиш (күрдләр ашыға бәкиш дејирләр) нағыл данышыр, саз чалыр. Буну да дејим ки, ашыг нағылыны азәрбајчанча сөјләјир.

Бир дәфә мән ушагларла бәрабәр тојханаја кетдим. Бәкиш саз чалыб Азәрбајчан дилиндә Кәрәм дастаныны охујурду. Тојдакылар чох марагла динләјирдиләр. Мән илк дәфә иди ки, ашыг көрүрдүм. Евләнән оғланын гоһумлары кәлин кәтирмәјә кетдиләр. Кәндин адәти үзрә кәлини ат үстүндә кәтирдиләр. Һәјәтдә сахладылар, бәј кәлди, үзүндә дуваг олан кәлинин башына бир алма вуруб гачды. Бу мәрасимдән сонра кәлини атдан јерә ендирдиләр. Зурна-балабан, тәбил чалынды, гызлар, оғланлар ојнамаға башладылар.

* * *

Дурбадамда күрдләрин күзарыны чох ағыр кечирди. Јохсул кәндлиләр варлылардан гышда тахыл борч алыр, јај кәлән кими борчларыны бирә үч гајтармалы олурдулар. Бир сөзлә, јај-гыш әлим хәмир, гарным ач доланырдылар. Јазда бичәнәкләрдәки јончалардан, малгара јеминдән јејиб гарынлары шишәнләр дә олурду.

Чаванлар бә'зән хәмирә зәһәр гатыб кәндин ичиндән ахан чаја атырдылар. Зәһәрләнән фареллләр сујун үзүнә чыхыр, оғланлар балыглары тутур, очагда гызардыб јејирдиләр.

Бир-ики дәфә мән дә ушагларла балыг овуна тамашаја кетдим. Бир дәфә балыгдан зәһәрләнән дә олмушду. Кәнддә һәким тапылмадығындан зәһәрләнмиш оғланын һәјаты тәһлүкәдән күчлә хилас олду.

Дурбадамдан он-он ики километр мәсафәдә гојунчуларын јајлаг јери вар иди. Бир дәфә ев саһибимиз Јаздурду јајлаға гојун алмаға кедирди. Атама чох јалвардым, гоншумуз илә јајлаға кетмәјимә ичазә верди. Ат үстүндә дар чығырлы дағ јолларындан кечиб бир нечә саатдан сонра јајлаға чатдыг. Јајлаг дағларын арасында јерләшән кениш бир чәмәнликдән ибарәт иди. Бурадакы дағлар Дурбадамда олдуғу кими сылдырым дејил, башдан-баша күл-чичәклә долу иди. Демәк олар ки, бурада јүз рәнк чичәк варды. Чичәкләрин рәнки көзләри охшајыр, инсаны валеһ едирди. Ирмаглардан алмаз кими шәффаф сулар ахырды. Чәмәнликдә бир нечә алачыг гурулмушду. Гајмаг-чөрәк једикдән сонра буз кими ајран ичдик. Күнорта бизим үчүн фәтир-мәскә биширдиләр. Фәтир-мәскә күрдләрин ән јахшы јемәкләри сајылыр. Фәсәли бишириридиләр, неһрәдән тәзә чыхмыш кәрәни лајбалај фәсәлинин арасына гојуб үстүнә гәнд сәпдиләр.

Јемәк јејәндән сонра сәрин ајран ичдик. Дағлардан төкүлән шәлалә кими ахшамүстү гојун-гузу ахышыб чәмәнлији бүрүдү.

Гузуларын мәләшмәси, чобанларын түтәк сәси, булагларын зүмзүмәси әтрафа јајылмышды. Јамачлара мави көлкә чөкмүшдү, көј үзү о гәдәр шәффаф иди ки, парлаг улдузлар чох бөјүк көрүнүрдү. Елә бил ки, гајанын үстүнә чыхсан улдузлара әл чатарды. Бу фүсункар мәнзәрәләр, шаиранә лөвһәләр мәним кими бир

614—6

шәһәр ушағы үчүн чох марағлы иди. Тәбиәти сејр етдикчә бөјүк зөвг алыр, әфсанәви көзәллијә һејран галырдым.

Аз сонра көј үзүнү гаранлыг бүрүдү. Әтрафа дәрин бир сүкут һаким олду. Улдузлар көјүн дәринлијинә чәкилиб узагдан көрүнмәјә башлады.

Кечә јајлағын һавасы сојуг олур. Кечәни јајлағда алачыгда јатдыг. Сәһәр јухудан сүрүнүн сәсинә ојандыг. Алачыгдан чыхыб әтрафы сејрә далдым, чичәкләрин үстүнә инчи кими шеһ дүшмүшдү. Көј үзүндә једди рәнк гөвсү-гүзәһ парлајырды. Дағлардан түл кими инчә бир думан сүзүлүр, чәмәнлијә јајылырды. Гојун сүрүләри, пәләнк кими көпәкләрин мүшајиәти илә отлаға ирәлиләјирди.

Јаздурду бир нечә гојун алды. Гојунлары сатан киши мәнә бир кичик гузу бағышлады. Гузунун рәнки дүмағ, јуну ипәк кими јумшаг иди. Мән һәлә белә көзәл гузу көрмәмишдим. Севинчимдән јерә-көјә сығмырдым. Дурбадама јолландыг. Ахшама јахын кәндә чатдыг.

Мәктәбләрин јај тә'тили гуртарырды. Анамла мән Мәшһәдә гајытдыг. Ширин хатирәләрлә бағлы олан сәфәрдән, јахшы истираһәтдән сонра «Зија» мәктәбиндә дәрсләримә давам етмәјә башладым.

БӨЈҮК КӘДӘР

Дүшдү гүрбәт елә бир күн күзарын,
Соврулду јелләрә өмүр күлзарын.
Бир дағ әтәјиндә, чај гырағында.
Галды јад елләрдә гәриб мәзарын.

Мәшһәддә бизим мәктәбин јахынлығында Һачы адлы бир азәрбајчанлы дүлкәрин дүканы варды. Һачы чох зәһмәтсевән бир уста иди. Маса, кәтил, тахт дүзәлдәрди. Әли һәмишә габар-габар олурду. Анчаг бу аз савадлы, садә инсан гәзет вә журнала бөјүк марағ көстәрирди. Гафгаздан онун үчүн мүнтәзәм оларағ «Молла Нәсрәддин» журналы кәлирди. О, чох севдији, абунә јазылдығы бу журналы дүканында сахлајырды. Онун танышлары журналын нөвбәти нөмрәсини сәбирсизликлә көзләјирдиләр. Һачы «Молла Нәсрәддин»дә дәрч

олунан марағлы сатирик ше'рләри, фелјетонлары савадсыз достлары, танышлары үчүн охујур, шәкилләрини көстәриб изаһ едирди.

Бир нечә мәктәб јолдашларымла «Молла Нәсрәддин»ин нөвбәти нөмрәси кәләндә Һачыдан алыб марагла охујурдуг. Көһнәликлә, көзүмүз гаршысында чәрәјан едән һәјатын кериликләри илә мүбаризә апаран бу журналдан чох шејләр өјрәнирдик.

Бир күн шәһәр күчәләринин диварларына јапышдырылмыш бир е'лан охудуг. Е'ланда јазылмышды ки, Гафгазын мәшһур актјору Әһмәд Гәмәрлински бир нечә актјорла Хорасана театр тамашлары көстәрмәјә кәлмишдир. Тамаша Әркдәки бинада олачаг, билетләр сатылыр.

Мәктәб јолдашларымла билет алыб, театра тамашаја кетдик. «Евлијкән субај», «Әр-арвад» оперетталарына, «Дурсунәли вә Баллыбады» мәзһәкәсинә бөјүк марагла тамаша етдик. Ушагларла белә гәрара кәлдик ки, Бахшәли мүәллимлә данышаг, «Дурсунәли вә Баллыбады» мәзһәкәсини өз гүввәмизлә мәктәбдә тамашаја һазырлајаг. Анчаг аиләмизә үз верән бөјүк кәдәр мәним бу ишдә иштирак етмәјимә мане олду.

Бир ахшамүстү мәктәбдән евә гајыданда күчә гапымызда атамын јахын досту Һәсәни көрдүм. О мәнимлә һал-әһвал тутдугдан сонра бир телеграм верди. Телеграмда јазылмышды: «Сејид Һәсән ағыр хәстәдир. Ушаглары тә'чили Дурбадама көндәрин».

Атам узун заман иди ки, астма хәстәлијинә тутулмушду. Иранда, хүсусилә кәнд јериндә һәким олмадығындан арабир Бакыја мүаличәјә кәлирди. Гајыдандан сонра бир нечә мүддәт өзүнү јахшы һисс едирди. Лакин сојуг дәјәндә јенә хәстәлији шиддәтләнирди.

Телеграмдан баша дүшдүк ки, гәмли бир һадисә үз вериб. Тә'чили почт арабасы илә Дурбадама јола дүшдүк. Ики күндән сонра кәндә чатдыг. Атам һушуну итирмишди. Ону бу һалда көрүнчә, башым һәрләнди, јерә јыхылдым. Танышлардан кимсә әлими атамын синәсинә гојуб деди:

— Көзүнү ач, көр кимләр кәлиб!

О, көзүнү ачыб бир ан бизә бахды. Бир сөз белә демәдән әбәди оларағ көзләрини јумду.

Ону јад елләрдә, Дурбадамдакы дағ әтәјиндәки гәбиристанда дәфн еләдиләр.

* * *

Атамын өлүмүндән сонра бир ил Дурбадамда галдыг. Пајызын сону иди. Ики-үч ај фасиләдән сонра мәктәбә кетмәјин әһәмијјәти јох иди. Дәрсләрдән кери галмышдым. Дурбадамда һәјатымыз чох гәмли, кәдәрли кечирди. Һәр тәрәфдә ачлыг, јохсуллуг һөкм сүрүрдү. Кәнд јериндә һагсызлыг, әдаләтсизлик даһа габарыг шәкилдә нәзәрә чарпырды. Бәјләрин, ханларын зүлмү кәндлиләри чана кәтирмишди. Буна көрә дә һәр елдә, һәр обада гачаг дәстәләри дағлара чәкилиб јерли мә'мурларла, мүлкәдарларла мүбаризә апарырдылар.

Дурбадамда Рүстәм адлы икид бир чаван кәндин кохасы Аллаһгулуну өлдүрүб дөрд гардашы илә бирликдә кәнддән гачаг дүшмүшдү. Аз мүддәтдә Рүстәмин дәстәси бөјүјүб гырх-әлли нәфәрә чатмышды. Рүстәм Ашгабаддан силаһ алыб јолдашларыны тәпәдәндырнаға гәдәр силаһландырмышды. Икид гачаг дәстәсилә кәндләрә басгын едиб кохаларын, мүлкәдарларын вар-јохуну талајыр, ган соранлардан јохсул кәндлиләрин интигамыны алырды.

Мәшһәддәки мәктәб јолдашым Әбдүлһүсејн јај тә'тилиндә истираһәт етмәјә Әлағалар кәндинә кәлмишди. Әлағаларла Дурбадамын арасында үч-дөрд километр мәсафә варды.

Бир күн Әбдүлһүсејнкилә гонаг кәлдим. Әлағалар алты евдән ибарәт кичик бир кәнд иди. Орада Әлаға адлы бир нәфәрин чај кәнарында дәјирманы олдуғуна көрә кәндә Әлағалар ады верилмишди. Әбдүлһүсејнкилин еви дағын үстүндә тикилмишди. Чох мәнзәрәли јердә иди. Әтрафдакы јашыллыглар көзләри охшајыр, ашағыда чошгун чај ахырды. Чинарлар көјә баш галдырмышды. Әлағаларда дүкан јох иди. Оранын сакинләри базарлыға ики километр мәсафәдә јерләшән Шәрәк кәндинә кедирдиләр. Бир күн Әбдүлһүсејнин анасы бөјүк оғлу Гуламрзаја деди:

— Кет Шәрәкдән базарлыг елә.

Гуламрза тәнбәллик елејиб кетмәкдән бојун гачырды. Әбдүлһүсејнлә мән Шәрәкә кетмәли олдуг. Биз Шәрәкдән гајыданда дағларын башындан шејпур сәси јүксәлди. Көрдүк ки, бир нечә әли силаһлы тәпәнин үстүндә дајаныб јолдан өтәнләри кәнддән кәнара чыхмаға гојмурлар. Биз тез гачыб кетмәк истәјәндә башымызын үстүндән выјылты илә ики күллә кечди. Гајытмаға мәчбур олдуг. Әбдүлһүсејнкилин гоһумларынын евинә кириб кечәни орда галдыг. Сәһәр тездән гачыб Әлағалара кәлдик.

Гачаглар о кечә Шәрәкдә олан варлылара диван тутмушдулар. Кечә Шәрәкдә галдығымыза көрә Әбдүлһүсејнин анасы чох нараһат олмушду. Биз отаға кириб башымыза кәлән һадисәни нағыл етмәјә башладыг. Елә бу заман гачаглар евин јанындан кечиб дағ дөшүндән Әлағалар кәндинә ендиләр. Бу Рүстәмин дәстәси иди. Гачаглар кәндин мүлкәдары Гылынч ханы тутуб Рүстәмин јанына кәтирдиләр. Биз Әбдүлһүсејнкилин пәнчәрәсиндән ашағыја бахырдыг. Рүстәм Гылынч ханы дөјдүрүб гызылларыны алмаг истәјирди.

Әбдүлһүсејнин бөјүк гардашыны дүшмәнләри өлдүрмүшдү. Ондан јадикар бир ат галмышды. Бу јорға кәһәр ат көзәлликдә чејрана охшајырды. Рүстәмин ики гардашы ашағыда өрүкдә олан аты ачыб апардылар.

Әбдүлһүсејнин анасыны дәһшәт көтүрдү. Бачысы Зәһра деди:

— Мән кедиб бу саат аты Рүстәмдән кери аларам.

Анасы е'тираз еләди. О горхурду ки, гачагларын әлиндән хата чыха. Зәһра деди:

— Гачаглар варлыларын гәнимидир, мәнә нејлијәчәкләр?!

Зәһра дағ дөшүндән ашағы ениб Рүстәмин олдуғу јерә кетди. Биз һамымыз бөјүк һәјәчан вә гәлб чырпынтысы илә онун кери гајытмасыны көзләјирдик. Чох чәкмәди ки, Зәһра атын јүјәниндән тутуб кәтирди. Һамымыз севинч вә һејрәтлә Зәһраны гаршыладыг. О, Рүстәмә гардашынын өлдүрүлмәсини вә атын ондан јадикар галдығыны сөјләјинчә Рүстәм аты гајтармышды.

Ахшамүстү гачаглар кетдиләр. Бүтүн кечәни Әбдүлһүсејнкилин аиләси кәнддәки һадисәдән, Рүстәмин мәрдлијиндән сөһбәт етдиләр. Ертәси күн Дурбадама гајытдым.

* * *

Аиләмиз бүтүн или Дурбадамда галды. Ирандакы һәрч-мәрчлик, ачлыг, натәмизлик һәр јердә фәлакәт доғурурду. Дурбадамда јолухучу хәстәлик һәр тәрәфи

бүрүмүшдү. Һәкимсиз, дава-дәрмансыз галан кәнд сакинләри хәстәлијә тутулуб гырылыр, кәнддә һәр евдән шивән гопурду. Бир күн фәлакәт бизим дә гапымызы дөјдү. Нәнәм хәстәлијә тутулду, хәстәлик үч-дөрд күнә ону өлүм јатағына салды. Кичик бачым Мә'сумә дә бир саатын ичиндә сары јарпаг кими саралды. Додаглары көмкөј көјәриб титрәди. Беш јашында олан бу мә'сум гыз өлүмүн амансыз пәнчәсиндә гыврылды.

Нәнәми, бачымы дәфн едәндән сонра анама дедим:

— Нечә олурса-олсун биз бу кәнддән чыхмалыјыг.

Кәнд әһли тут кими гырылыб төкүлүр, һәр тәрәфи өлүм дәһшәти сарсыдырды. О күн јола һазырлыг көрүлдү. Ертәси күн сәһәр тездән кәнддән чыхдыг. Гочана кәлдик. Бир мүддәт Гочанда галдыгдан сонра Мәшһәдә—евимизә гајытдыг. Мән мәктәбә давам етмәјә башладым. Анчаг һәјатымыз чох ағыр кечирди. Аиләдә ишләјән јох иди. Бунунла белә мән һәр чәтинлијә дөзүб дәрсләрими охујурдум.

Бир күн бизим јашадығымыз евә Бакыдан бир аилә көчүб кәлди. Бу аиләнин башчысы рәнксаз, бир аз да рәссамлыг бачаран Һејдәр иди. Гајыны Јусиф хәстә иди. Һавасыны дәјишмәк үчүн ону Мәшһәдә кәтирмишдиләр. Һејдәркилин аиләси илә гоһумлары Маһсәнәм биби дә кәлмишди. Маһсәнәм чох гочаг, бачарыглы бир гадын иди.

Маһсәнәм бибидән сөһбәт кетдијинә көрә онун һагтында мүхтәсәр бир мә'лумат вермәк истәјирәм. Маһсәнәм мәшһур ингилабчы Һәнифә Һүсејновун бачысыдыр. Азәрбајчанда Совет һакимијјәти гуруландан сонра Һәнифә Һүсејнов Бакы шәһәринин милис рәиси тә'јин олунмушду. Сарај кәндиндә гачаглар онун евини мүһасирә етмишдиләр. О, гачагларла вурушанда Маһсәнәм дә гардашы илә јанашы вурушуб, ону дүшмән гаршысында тәк гојмамышды.

Буну да гејд едим ки, Бөјүк Вәтән мүһарибәси гәһрәманы Меһди Һүсејнзадәни дә Маһсәнәм бөјүдүб тәрбијәләндирмишди. Меһди Һүсејнзадә Маһсәнәмин гардашы Һәнифәнин оғлу иди. Меһди мәним дә кәнчлик достларымдан олмушду. Јаздығы ше'рләри мәнә охујарды.

Бу кичик рич'әтдән сонра Мәшһәддә олдуғумуз күнләрин тәсвиринә кечирәм.

Мән Әһмәд Гәмәрлинскинин Мәшһәддәки тамашаларыны көрәндән сонра, гәлбимдә инчәсәнәтә бөјүк мәһәббәт һисси ојанмышды. Мәктәб јолдашларымла «Дурсунәли вә Баллыбады» адлы мәзһәкәни тамашаја һазырламаға башладыг.

Һејдәрдән хаһиш етдим, бир нечә метрлик безин үстүндә сәһнә пәрдәси үчүн бир ағачлыг, ахар чај мәнзәрәси чәкди. Гоншулугдакы гадынлары, ушаглары тамашаја дә'вәт етдик. Тамаша мараглы кечди. Бу күндән е'тибарән кичик пјесләр һазырлајыб тамашалар көстәрирдик.

Мәшһәддәки һәјатымыз кетдикчә ағырлашырды. Маһсәнәм биби һәмишә Бакыдан сөһбәт едәндә гәлбим ганадланыб гуш кими Хәзәрин саһилләринә учурду. Јусифкилин* һәјаты да чох пис кечирди. Һејдәр иш тапа билмирди, Јусиф исә хәстә иди. Нәһајәт, доғма вәтәнимиз Бакыја көчмәк гәрарына кәлдик. О заман Ашгабад јолу бағлы иди. Биз Шаһруд јолу илә Бәндәрәкәзә, Рәштә, Әнзәлијә кедиб орадан кәми илә Бакыја кәлмәли идик. Бу јол узаг вә јоручу иди. Бүтүн ев әшјаларымызы дәјәр-дәјмәзинә сатыб јола дүшдүк.

Мәшһәдлә Шаһруд арасында илк шәһәр Нишапур иди. Шәргин даһи философ шаири Өмәр Хәјјам Нишапурда дәфн олунмушдур. Ушаглыгдан әдәбијјата олан һәвәсим шаирләри мәнә севдирмишди. Нишапурда Хәјјамын мәгбәрәсини зијарәт етмәјә кетдик. Хәјјам кичик бир бағчада дәфн олунмуш, палчыгдан тикилмиш мәгбәрәсинин јанында үч-дөрд ағач әкилмишди. Мартын ахыры баһар мөвсүмү олдуғундан чичәкләнән ағачлар будагларыны әјиб шаирин мәгбәрәсини әклил кими бәзәмишди.

Нишапурдан Сәбзивара кетдик. Сәбзиварда бир нечә имамзадә мәгбәрәси вар. Мәгбәрәләрин үстүндә кашыдан күнбәз тикилмишдир.

Үч күн сонра Шаһрудда идик. Мешә кәнарында салынмыш бу шәһәрдә кечә сәһәрә кими чагғалларын улашмасындан гулаг тутулур, јатмаг олмурду.

Бир нечә күн јол кетдикдән сонра Әнзәлијә чатдыг. Мүсафирләрлә бәрабәр биз дә кичик кәмијә миниб Астараја јола дүшдүк. Дәниздә бөјүк туфан гопду. Дағ кими учалан далғалар кәмини футбол топу кими атыб-

* Јусиф Зејналов Бакыја гајыдандан сонра бир сыра мәс'ул вәзифәләрдә чалышмышды.

тутурду. Кәминин ичинә чошгун дәнизин сулары долурду. Һәјәчан ичәрисиндә олан мүсафирләр ведрә илә сују кәминин көјәртәсиндән көтүрүб дәнизә төкүрдүләр. Һамы сәфәрбәр олмушду. Инсанларла тәбиәтин бир нечә саатлыг шиддәтли мүбаризәсиндән сонра кәркинлик азалды, далғаларын мүгавимәти зәифләди. Биз мәнзилә јахынлашырдыг.

Астарада көрпү олмадығындан гајыглар кәлиб кәмидәки сәрнишинләри саһилә апармалы иди. Биздән хејли аралы бир һәрби кәми дајанмышды. Кәминин үзәриндә ораг-чәкич кербли гырмызы Совет бајрағы далғаланырды. Мә'лум олду ки, үч-дөрд күндүр Азәрбајчанда Совет һакимијјәти гурулмушдур.

Бизим кәминин саһиби Иран суларына доғру кери һәрәкәт едәндә һәрби кәмидән сигнал јүксәлди. Илдырым сүр'әти илә бир суалты гајыг кәмијә јан алды. Совет һәрби дәнизчиләри кәминин көјәртәсинә галхдылар. Сәрнишинләрин сәнәдләрини, вәсигәләрини јохладылар. Иран кәмисиндә ахтарыш апарылды. Анчаг бу әмәлијјатдан сонра гајыглара миниб саһилә чыхдыг.

Астарада Совет Һакимијјәти гурулмасы мүнасибәтилә күчәләр гырмызы бајрагла бәзәнмишди. Биз кәми илә Бакыја кәлдик. Илк дәфә иди ки, Бакыда Мај бајрамы шәнлији кечирилирди. Фәһләләр, шәһәр әһалисинин јохсул тәбәгәләри — нүмајишә чыхмышдылар. Гызыл әскәрләр дәстә-дәстә күчәләрдә аддымлајырдылар. Ат гошулмуш арабаларда бөјүк, зәһмли топлар Бакынын күчәләриндән кечиб кедирди. Шәһәрин үзәриндә фырланан ики тәјјарә күчәләрә вәрәгәләр төкүрдү. Һәр јердә ингилабын гүдрәти һөкм сүрүрдү.

ГАЈҒЫЛЫ КҮНЛӘР

Кечсә дә кәнчликдә һәјатын ачы,
Сандын өвладыны башынын тачы.
Бөјүтдүн сән бизи бөјүк зәһмәтлә,
Гојмадын јадларын олаг мөһтачы.

Ана ады она көрә мүгәддәсдир ки, бүтүн аналар сонсуз, бөјүк бир мәһәббәтлә өвладларыны севир, меһрибан вә фәдакар олурлар. Лакин аналар вар ки, өвладларына һәм аналыг, һәм дә аталыг едирләр. Белә аналарын өвладларына гајғы вә мәһәббәти икигат олур. Әкәр ана инсани кејфијјәтләри, хасијјәти е'тибарилә дә инчәгәлбли јаранмышса онун мәзијјәтләрини тәсвир етмәкдән гәләм ачиздир. Мәним анам Нәнәгыз белә аналардан иди. Бу садә азәрбајчанлы гадын бүтүн һәјатыны бизим тәрбијәмизә, бизи бөјүтмәјә сәрф етмишди.

Јухарыда гејд етдијим кими биз ингилабын илк күнләриндә Бакыја кәлмишдик. Азәрбајчанда Совет һакимијјәти гурулуб көһнә һәјат көкүндән дәјишмишди. Тәзә мәктәбләр ачылыб, поликлиникалар јарадылыр, әһалијә пулсуз тибб јардымы көстәрилирди. Китабханалар, клублар тәшкил олунур, јени-јени гәзетләр, журналлар чап олунурду. Әсрләрчә зүлм, чәһаләт бојундуруғу алтында мәһрумијјәтләрә уғрамыш Азәрбајчан халгы ингилаб күнәшинин шәфәгләри алтында азадлыға чыхыб јени һәјата гәдәм гојмушду. Лакин һәлә чәтинликләр дә аз дејилди. Капиталистләр Бакыдан гачанда зијанчылыг мәгсәдилә нефт мә'дәнләрини јандырыр, мөһтәкирләр өлкәдә олан әрзаг еһтијатыны кизләдирдиләр. Русијанын мүхтәлиф јерләриндә вәтәндаш мүһарибәси кедирди. Буна көрә јени јаранмыш Совет дөвләтинин гаршысында бөјүк чәтинликләр дурурду. Вәтәндаш мүһарибәсини гәләбә илә гуртармаг, сәнајени бәрпа етмәк, кәнд тәсәррүфатыны нормал һала салмаг, харичи вә дахили дүшмәнләрлә мүбаризә апармаг, бөјүк әзм вә мәтанәтлә ингилабын гәләбәсини горумаг лазым иди.

О заман өлкәнин бир чох јерләриндә олдуғу кими Бакыда да ишсизлик, әрзагын азлығы мүәјјән чәтинликләр төрәдирди.

Бакыдакы гоһумларымыздан биз көмәклик ума билмәздик. Мәни, гардашымы вә бачымы анам доландырмалы иди. Узун заман Иранда, мөвһуматын һаким олдуғу бир өлкәдә јашамыш савадсыз, гара чадра алтында галан азәрбајчанлы бир гадын үч өвладыны ганадлары алтына алыб фыртыналар ичәрисиндән саһилә чыхармалы иди.

Бакыја кәлән кими анам халг ичтимаи тә'минат комиссарлығынын (индики тә'минат назирлијинин) биринчи әлилләр евиндә хадимә ишләмәјә башлады. Һәмкарлар Иттифагына гәбул олунду. Анам аз маашла бизи доландырмалы иди. Өзү бә'зән ач галыр, сәһәр тездән ишә кедир, сәккиз саатлыг ишдән сонра евә јорғун га-

јыдырды. Мән он ики јашында идим. Анама көмәк мәгсәдилә индики Фүзули күчәсиндәки дајымын сүдчү дүканында шакирд ишләмәли олдум. Бөјүк сүд тијанларыны јујур, очағын габағында дајаныб сүд биширир, күндә үч дәфә 8—10 кило ағырлығында олан гатыг күвәчини Бајыла, Бибиһејбәтә дајымын мүштәриләри үчүн апарырдым.

1921-чи илдә дајым өләндән сонра индики, Шорс күчәсиндә олан һалвачы дүканында шакирд ишләдим. Күрәклә сәһәрдән ахшама гәдәр тијанда һалва биширирдим. Иш чох ағыр вә јоручу иди. Бунунла белә бош заманларымы китаб охумаға сәрф едирдим. Бә'зән бүтүн кечәни сәһәрә гәдәр лампа ишығында китаб охујурдум. Бир дә көрүрдүм күнәш чыхыб, тез палтарымы кејиниб ишә јолланырдым.

О заман мәним ән бөјүк арзум китабханада кичик бир вәзифәдә чалышмаг иди. Охумаға, савадымы артырмаға сөнмәз бир һәвәсим варды.

* * *

1921-чи илин декабрында һәјатымда даими из бурахан бир һадисә баш верди. Ахшам ишдән чыхыб евә гајыданда индики Гасым Исмајылов күчәсинин тининдә шиддәтли атышма башланды, күлләләр фасилә вермәдән әтрафа сәпәләнди. Биләјимә бир күллә дәјди, сүмүјү парчалады. Мәни хәстәханаја апардылар. Сојғунчуларла милис ишчиләри атышанда тәсадүфән мәнә күллә дәјмишди. Узун заман хәстәханада мүаличә олунуб чыхандан сонра физики ишдә чалышмагдан да мәһрум олмушдум. Артыг һәјатда бир үмидим галмышды: охумаг, бир сәнәт саһиби олмаг.

* * *

1923-чү ил иди. Бир ахшам гардашым Мәһәммәдаға анама деди:

— Јолдашым Шамхора ишләмәјә кедир. Мән дә кедиб орада ишләмәк истәјирәм. Әкәр ишә дүзәлә билсәм сизә дә көмәклик едәрәм.

Сәһәр гардашым јола дүшдү. Күнләр һәфтәјә дөндү, һәфтәләр аја, гардашымдан мәктуб кәлмәди. Анам никаранчылыгдан көзләрини јола дикди, ахырда гәлбинин одлу һәјәчаныны көз јашлары илә сөндүрмәјә

чалышды. Нә гәдәр ону овундурурдулар, сакит олмурду.

Нәһајәт, бу гәрара кәлдим ки, Шамхора, гардашымы ахтармаға кедим. Фикрими анама билдирдим. О разы олмады. Горхурду ки, мән дә кедиб гајытмарам. Гоһумларын тә'кидилә анам кетмәјимә разылыг верди.

Сәһәри гатарла Шамхора кәлдим. Бир гәдәр сорағлашандан сонра Бакыдан ишләмәјә кәләнләрин јерини өјрәндим. Үч-дөрд нәфәрлә көрүшдүм, данышдым: гардашымы таныдылар, дедиләр: «Бир һәфтә бундан әввәл Тифлисә кетди».

Чох чыхылмаз вәзијјәтдә галдым. Бакыја дөнсәм, анамын дәрди икигат артачагды, Тифлисә кедиб гардашымы ахтармағы гәрара алдым.

Елә куман едирдим ки, Тифлис бир кәнддир, асанлыгла ахтардығын адамы тапа биләрсән. Гатарла Тифлисә јолландым. Кечә саат 11-дә шәһәрә чатдыг. Бөјүк бир шәһәрин күчәләрини сәркәрдан доланырдым. Күрчүләр дә гијафәчә азәрбајчанлылара бәнзәдикләри үчүн јолдан өтәнләрә Азәрбајчан дилиндә мүрачиәт едиб сөз сорушурдум. Күрчү дилиндә вердикләри чавабы баша дүшмүрдүм. Кәлмәјимә пешман олмушдум. Галмаға јерим олмадығындан нә едәчәјими билмирдим. Нәһајәт, бир нәфәр азәрбајчанча биләнә раст кәлдим. Меһманханада галмағы мәнә мәсләһәт билди. Бир-ики меһманханаја кетдим, јер олмады. Шејтан базарында кичик бир меһманханаја кәлдим, меһманхана саһиби азәрбајчанлы иди. Мәним һарадан кәлдијими сорушду. Дедим:

— Бакылыјам, Бакыдан кәлмишәм, гардашымы ахтарырам.

Меһманхана саһиби деди:

— Бурада 10-чу отагда бир нәфәр дә бакылы вар, бәлкә ону таныјарсан.

Гардашымы тапмаг үмидилә дедим:

— Көстәрин көрүм.

Меһманхана саһиби 10 нөмрәли отаға јахынлашыб гапыны таггылдатды, гапы ачылды. Гаршымда гардашым Мәһәммәдағаны көрдүм. Елә бил јуху көрүрдүм.

Гардашым деди:

— Мир Меһди, кечәнин бу вахтында мәни нечә тапдын?

Меһманхана саһиби деди:

— Сиз танышсыныз?

Мәһәммәдаға күлүмсәјиб сөјләди:

— Бу мәним кичик гардашымдыр.

Бу һал меһманхана саһибинә дә тәәччүблү көрүндү. Тифлис бојда шәһәрдә, үнваныны билмәдијин, ахтардығын бир адамы кечә јарысы тапмаг, мараглы вә тәәччүблү иди.

Нә исә, гајғыдан, никаранчылыгдан азад олмушдум. Кефим көкәлмишди. Әввәлчә ики-үч саат Бакы, аиләмиз, анамын нараһат олмасы барәсиндә әтрафлы сөһбәт етдик. Гардашым ишләринин чох јахшы олмадығыны сөјләјиб деди:

— Аз-чох газандығым пулу да хәрчләмишәм, Бакыја әлибош дөнмәк истәмирәм.

Билирдим ки, Мәһәммәдаға аиләјә бир гәдәр сојугдур. Бурада галса, тезликлә дөнән дејил. Анам исә онун һәсрәтинә дөзә билмәјәчәк. Узун-узады гардашымла сөһбәт етдим, анамын хәстә олдуғуну сөјләдим. Нәһајәт, онун Бакыја гајытмасы разылығыны алдым. Сәһәр Тифлисә чох јахын олан Нефтулуг стансијасына кәлдик, јүк гатарында Бакыја гајытдыг.

* * *

Ушаглыг хатирәләринин изтираблы, ачы күнләриндә дә бир ширинлик вар. Ушаглыг һәјатда инсан өмрүнүн јаз сәһәринә бәнзәјир. Јазда сәһәр ачыланда үфүгләр гызыл рәнкә бојаныр, күнәш јагут рәнкли шәфәгләр арасындан күлүмсәјир, һәјата көзәллик верир. Лакин бә'зән булудлар бирдән күнәши бүрүјүр, көј үзүнү думан тутур, шимшәк чахыр, һава дәјишир, тәбиәт рәнкдән-рәнкә дүшүр.

Ушаглыг һәјаты да беләдир, кичик јашларында инсанын һәјатында нә гәдәр кешмәкешләр олур.

Мәним ушаглыг һәјатым да белә кешмишләрлә кечиб. Анчаг кичик јашларымдан әмәксеварлик, билијә һәвәс, чалышмаг, зирвәләрә доғру јүксәлмәк арзусу илә ганадланмышам. Ән чәтин, ән ағыр ишләрин зәһмәтиндән дә севинч дујмушам. Мәһрумијјәтә уғрајанда да руһдан дүшмәмишәм. Һәјат мәктәбим, китаблар мүәллимим олуб.

Фүзулинин, Вагифин, Сабирин, Чавидин, Пушкинин, Лермонтовун, Толстојун, Горкинин, Сә'динин, Һафизин,

Намиг Камалын, Һамидин, Тофиг Фикрәтин, Шекспирин, Һүгонун вә бир чох сәнәткарларын әсәрләрини севә-севә охујуб онлардан бөјүк зөвг алмыш вә өјрәнмишәм. Охудуғум әсәрләр һәјат јолуму мәш'әл кими ишыгландырыб. Һәм дә ән ағыр ишләрдә чалышмышам. Әмин олмушам ки, бизим дөврүмүздә, Советләр өлкәсиндә чәкилән зәһмәт һәдәр кетмәз.

Ушаглыг хатирәләрими бир ше'римдән кәтирдијим ашағыдакы мисраларла битирирәм:

Кечмиш ушаглығым нә гәдәр изтираб илә,
Дөвран вериб ганад јетирибдир заман мәни.
Јурдумда бир чинар кими мөһкәм дајанмышам,
Туфан гопанда да вура билмәз хәзан мәни

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

Бөјүк шаир вә драматург 5
Бөјүк әдиб, јорулмаз маариф хадими 11
Јүксәк мәдәнијјәтли јазычы 18
Көзәл сәнәткар, нәчиб инсан 22
Һуманист шаир 25
Халг шаири, дөвләт хадими 30
Аловлу сәнәт ашиги 35
Көркәмли алим 38
Әдәбијјатымызын көркәмли шәхсијјәтләриндән . . 43
Лирликанын устады 47
Инчә зөвглү шаир 51
Истe'дадлы сәһнә устасы 55
Мәдәнијјәт вә тәвазөкарлыг мүчәссәмәси 58
Гочаман мүәллим, истe'дадлы тәрчүмәчи 62
Китаб ашиги 67

Ушаглыг хатирәләрим 71

Редактору *К. Талыбзадә.* Нәшријјат редактору *С. Мәммәдова.* Рәссамы *Ј. Гаврилин.* Бәдии редактору *Н, Рәһимов.* Техники редактору *С. Һәбибзадә.* Корректорлары *В. Һәсәнов, М. Маһмудов.*

Јығылмаға верилмиш 3/VI-1975-чи ил. Чапа имзаланмыш 13/XI-1975-чи ил. Кағыз форматы 84×108 1/32. Кағыз № 2. Физики ч/в 3. Шәрти ч/в 5,04. Учот нәшр. в. 5'1. ФГ 01388. Сифариш № 614. Тиражы 20.000. Гијмәти 21 гәп.

Азәрбајчан ССР Назирләр Советинин Дөвләт Нәшријјат, Полиграфија вә Китаб Тичарәти Ишләри Комитәси.

„Кәнчлик" нәшријјаты, Бакы, Һүсү Һачыјев күчәси,4.

Јени Китаб мәтбәәси, Бакы, Ә. Тағызадә күчәси, 4.

Мир Мехти Сеидзаде Гасан оглы
НЕ ЗАБЫВАЕМЫЕ ВОСПОМИНАНИЯ
(На азербайджанском языке)
Гянджлик—Баку—1975

21 гэп.